

Izabela Kapera

ROZWÓJ ZRÓWNOWAŻONY TURYSTYKI

Problemy przyrodnicze, społeczne i gospodarcze
na przykładzie Polski

Izabela Kapera

ROZWÓJ ZRÓWNOWAŻONY TURYSTYKI

Problemy przyrodnicze, społeczne i gospodarcze
na przykładzie Polski

Kraków 2018

Rada Wydawnicza Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego:
Klemens Budzowski, Maria Kapiszewska, Zbigniew Maciąg, Jacek M. Majchrowski

Recenzje: prof. dr hab. Stanisław Szumpich, prof. dr hab. Zbigniew Witkowski

Publikacja sfinansowana w ramach zadania badawczego
Działalności Statutowej i Badań Własnych
na Wydziale Prawa, Administracji i Stosunków Międzynarodowych
Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
(numer projektu: WPAiSM/DS/24/2018)

Korekta tekstów angielskich: Grzegorz Zębik

Projekt okładki: Oleg Aleksejczuk

Zdjęcia na okładce: Artur Kapera
Zdjęcia z archiwum prywatnego autorki

Adiustacja: Carmen Stachowicz

ISBN 978-83-66007-28-4

Copyright© by Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
Kraków 2018

Żadna część tej publikacji nie może być powielana ani magazynowana
w sposób umożliwiający ponowne wykorzystanie,
ani też rozpowszechniana w jakiejkolwiek formie
za pomocą środków elektronicznych, mechanicznych, kopiujących,
nagrywających i innych, bez uprzedniej pisemnej zgody właściciela praw autorskich

Na zlecenie:

Krakowskiej Akademii
im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
www.ka.edu.pl

Wydawca: Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2018

Skład: Oleg Aleksejczuk

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział 1. Rozwój zrównoważony – wprowadzenie w tematykę.....	13
1.1. Zarys kształtowania się i wdrażania idei rozwoju zrównoważonego	13
1.2. Pojęcie, cele oraz wskaźniki rozwoju zrównoważonego.....	20
1.3. Wdrażanie idei rozwoju zrównoważonego w Polsce.....	28
Rozdział 2. Rozwój zrównoważony turystyki	37
2.1. Zarys kształtowania się i wdrażania koncepcji rozwoju zrównoważonego w turystyce	37
2.2. Pojęcie oraz cele rozwoju zrównoważonego w turystyce	45
2.3. Wskaźniki rozwoju zrównoważonego w turystyce.....	48
2.4. Rola rządów i organów samorządu terytorialnego w implementacji zasad rozwoju zrównoważonego do turystyki	57
2.5. Wdrażanie zasad rozwoju zrównoważonego przez przedsiębiorstwa w sektorze turystycznym.....	60
Rozdział 3. Rozwój zrównoważony turystyki w Polsce	67
3.1. Turystyka w Polsce – stan obecny	67
3.2. Wdrażanie idei rozwoju zrównoważonego przez podmioty związane z rozwojem turystyki w Polsce.....	76
Rozdział 4. Turystyka zrównoważona – problemy przyrodnicze w Polsce	87
4.1. Środowiskowe funkcje i dysfunkcje turystyki	87
4.2. Ochrona przyrody a turystyka	93
4.3. Obszary problemowe związane z współzależnością przyrody i turystyki w kontekście rozwoju zrównoważonego	97

Rozdział 5. Turystyka zrównoważona – problemy społeczne w Polsce ...	103
5.1. Społeczno-kulturowe funkcje i dysfunkcje turystyki.....	103
5.2. Obszary problemowe natury społecznej w kontekście rozwoju zrównoważonego turystyki	106
Rozdział 6. Turystyka zrównoważona – problemy gospodarcze w Polsce	113
6.1. Ekonomiczne funkcje i dysfunkcje turystyki.....	113
6.2. Obszary problemowe natury gospodarczej w kontekście rozwoju zrównoważonego turystyki	115
Rozdział 7. Turystyka zrównoważona – propozycje wdrażania konceptji w praktyce.....	123
7.1. Propozycja wskaźników rozwoju zrównoważonego turystyki w Polsce	123
7.1.1. Postępowanie badawcze	123
7.1.2. Empiryczna weryfikacja zaproponowanego zestawu wskaźników rozwoju zrównoważonego turystyki w odniesieniu do województw w Polsce.....	130
7.2. Narzędzia pomocnicze w badaniu stopnia zrównoważenia turystyki w Polsce	141
7.2.1. Badania wśród turystów.....	141
7.2.2. Badania wśród gestorów bazy noclegowej.....	149
Rozdział 8. Dyskusja i podsumowanie	159
8.1. Omówienie wyników badań w świetle przyjętych założeń badawczych	159
8.2. Dyskusja	162
8.3. Podsumowanie	168
Bibliografia.....	171
Aneks.....	189
Spis tabel.....	209
Spis rycin.....	213
Summary	217

Wstęp

Zagadnienia dotyczące rozwoju zrównoważonego mają charakter interdyscyplinarny, w związku z czym omawiane są w ramach szeregu dziedzin naukowych. Ostatnie lata to coraz częstsze próby przeniesienia prezentowanych zasad na grunt praktyczny, w odniesieniu do różnych gałęzi gospodarki, w której znaczącą rolę często odgrywa turystyka. Działania takie są jednak nadal wyjątkiem, a nie regułą. Należy podkreślić, że implementacji koncepcji towarzyszą niejednokrotnie problemy przyrodnicze, społeczne i gospodarcze. Poznanie natury, a także środków przeciwdziałania trudnościom, wymaga dalszych rozważań. Przedstawione poniżej ustalenia łączą zagadnienia teoretyczne dotyczące rozwoju zrównoważonego, prezentowane przez naukowców, z możliwościami i rzeczywistym ich wdrażaniem, w ramach działań z zakresu turystyki.

Koncepcja rozwoju zrównoważonego, w odniesieniu do turystyki, zaczęła pojawiać się na szerszą skalę na łamach światowej literatury na przełomie lat 80. i 90. XX wieku. Analiza dorobku zarówno polskich, jak i zagranicznych autorów w omawianym zakresie pozwala dostrzec, że dominująca jest raczej szeroka prezentacja pożądaných kierunków działań niż wskazanie konkretnych sposobów implementacji zasad rozwoju zrównoważonego do turystyki. Przegląd rzeczonych publikacji pozwala także zauważyć, że wyjaśnienia w nich obecne nie wyczerpują tematu, a jedynie sygnalizują złożoność problemu dotyczącego zarówno definiowania zjawiska, jak i jego badania. Co więcej, trudności terminologiczne są zwielokrotniane przez związki w obrębie turystyki z ekoturystyką i turystyką alternatywną, dlatego pojęcia te są mylone i stosowane zamiennie. Sytuację komplikuje fakt zmieniającego się podejścia do kwestii rozwoju zrównoważonego oraz szerszego spojrzenia, także na człowieka i jego działalność, w odniesieniu do nowego paradygmatu.

Zasygnalizowane problemy potwierdzają tezę o istnieniu wyraźnej luki poznawczej w teoretycznych i empirycznych rozważaniach na temat rozwoju zrównoważonego. Celem wypełnienia zidentyfikowanej luki poznaw-

czej w omawianym obszarze, podjęta została próba opracowania autorskiego zestawu wskaźników rozwoju zrównoważonego turystyki, stanowiącego efektywne narzędzie wspierające planowanie turystyczne, w procesie zarządzania przestrzenią turystyczną. Mając na uwadze to, że nakreślony niedosyt poznawczy obejmuje zarówno wymiar teoretyczny, jak i empiryczny, główny cel prowadzonych rozważań rozłożono na dwa komponenty:

- cel teoretyczny (C.1.) – przedstawienie koncepcji rozwoju zrównoważonego w aspekcie założeń teoretycznych oraz ich implementacji w praktyce wraz z konstrukcją teoretycznego zestawu wskaźników zrównoważenia turystyki;
- cel empiryczny (C.2.) – empiryczna weryfikacja wskaźników turystyki zrównoważonej w odniesieniu do województw w Polsce wraz z dodatkową analizą, przy użyciu narzędzi pomocniczych skierowanych do podmiotów rynku usług turystycznych.

Tak zdefiniowane cele główne implikują następujące cele szczegółowe:

C.1.1. Konceptualizacja idei rozwoju zrównoważonego oraz przedstawienie jej wdrażania w praktyce (Rozdział 1).

C.1.2. Konceptualizacja idei rozwoju zrównoważonego w turystyce oraz przedstawienie jej wdrażania w praktyce (Rozdziały 2 i 3).

C.1.3. Identyfikacja i analiza dotychczasowych głównych propozycji zastosowania wskaźników turystyki, bazujących na zasadach rozwoju zrównoważonego wraz z diagnozą problemów związanych z operacjonalizacją pojęcia i pomiaru rozwoju zrównoważonego turystyki (Rozdział 2).

C.1.4. Opis i identyfikacja uwarunkowań oraz stanu obecnego rozwoju turystycznego Polski w świetle możliwości rozwoju zrównoważonego turystyki (Rozdział 3).

C.1.5. Identyfikacja obszarów problemowych w odniesieniu do turystyki zrównoważonej w Polsce (Rozdziały 4, 5 i 6).

C.2.1. Opracowanie metodyki badania turystyki zrównoważonej za pomocą wskaźników rozwoju zrównoważonego w Polsce, w tym konstrukcja narzędzi pomocniczych (Rozdział 7).

C.2.2. Empiryczna analiza przy użyciu wskaźników stopnia zrównoważenia kraju w ujęciu regionalnym, na podstawie dostępnych danych statystycznych (Rozdział 7).

C.2.3. Empiryczna analiza przy użyciu narzędzi pomocniczych, skierowanych do turystów odwiedzających Polskę i menedżerów obiektów noclegowych znajdujących się na terenie Polski (Rozdział 7).

Pogłębione studia literaturowe z zakresu badań nad turystyką zrównoważoną pozwoliły na określenie następujących hipotez badawczych, przyjętych w ramach prowadzonych badań empirycznych:

- W polskiej turystyce widoczne są dysproporcje we wdrażaniu zasad rozwoju zrównoważonego między regionami.
- W polskiej turystyce widoczna jest zależność między wskaźnikami rozwoju zrównoważonego turystyki a wskaźnikami rozwoju infrastruktury noclegowej i jej wykorzystania w układzie regionalnym w Polsce.
- Idea rozwoju zrównoważonego jest znana turystom korzystającym z obiektów działających w obrębie rynku usług turystycznych w Polsce.
- Turyści korzystający z obiektów działających na rynku usług turystycznych w Polsce uważają, że w ramach bazy noclegowej powinny być wdrażane praktyki z zakresu rozwoju zrównoważonego.
- Idea rozwoju zrównoważonego jest znana interesariuszom działającym na rynku turystycznych usług noclegowych w Polsce.
- W ramach podmiotów turystycznych działających na rynku turystycznych usług noclegowych podejmowane są próby implementacji zasad rozwoju zrównoważonego.

Osiągnięcie przedstawionych powyżej zamierzeń wymagało zastosowania obszernego warsztatu badawczego, poczynawszy od krytycznej analizy materiałów źródłowych, przez opracowania konceptualne w zakresie konstrukcji wskaźników rozwoju, do wielopłaszczyznowych badań empirycznych. Studia nad omawianym zagadnieniem rozpoczęto od analizy i krytyki piśmiennictwa z zakresu omawianego zagadnienia, a następnie przeprowadzono badanie dokumentów, w tym strategii rozwoju, planów zagospodarowania przestrzennego i raportów dotyczących turystyki. W pracy skorzystano również z materiałów statystycznych Głównego Urzędu Statystycznego. Takie postępowanie pozwoliło na określenie celu badań oraz na zaprojektowanie narzędzi badawczych. Wykorzystano kwestionariusze ankietowe, które przekazano do uzupełnienia turystom i przedstawicielom obiektów noclegowych. W ramach wcześniejszych badań, formularze zostały wypełnione przez samorządowców na poziomie gmin (będących przedstawicielami lokalnych społeczności) oraz pracowników parków narodowych. Wyniki ankiet zostały zaprezentowane w monografii autorki *Rola samorządu terytorialnego w gospodarowaniu i zarządzaniu przestrzenią turystyczną*¹ oraz w artykułach opublikowanych na łamach czasopism zarówno krajowych, jak i zagranicznych, w tym w ramach publikacji *Sustainable Tourism Development Efforts by Local Governments in Poland*². Wzbogacenie spojrzenia na omawianą problematykę o punkt widzenia

¹ I. Kapera, *Rola samorządu terytorialnego w gospodarowaniu i zarządzaniu przestrzenią turystyczną*, Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM 2016.

² I. Kapera, *Sustainable Tourism Development Efforts by Local Governments in Poland*, „Sustainable Cities and Society” 2018, Vol. 40, s. 581–588.

turystów i przedsiębiorców działających w ramach turystyki, pozwala na kompleksową analizę zagadnienia. W oparciu o przedstawione cele i hipotezy badawcze, przeprowadzona została analiza statystyczna. Dane zebrano z obiektów noclegowych, a badaniu poddano zarówno turystów, jak i przedsiębiorców turystycznych.

Niniejsza monografia ma charakter teoretyczno-empiryczny i jest podzielona na osiem rozdziałów, poprzedzonych wstępem. Ostatni rozdział, zawierający omówienie wyników badań i dyskusję, stanowi równocześnie podsumowanie opracowania. Zaproponowana struktura nawiązuje do zagadnień przyrodniczych, społecznych i ekonomicznych, z perspektywy których zwykło się na ogół postrzegać rozwój zrównoważony.

W pierwszym rozdziale przedstawione zostały podstawy teoretyczne dotyczące omawianej koncepcji. Punkt wyjścia stanowiły kwestie wieloaspektowości i interdyscyplinarności zagadnień związanych z rozwojem zrównoważonym. Tło z literatury, oparte zarówno o spostrzeżenia zagranicznych, jak i krajowych naukowców zawiera jednocześnie odniesienia do wdrażania prezentowanych zasad w praktyce. Punkt ciężkości rozdziału położono na zaprezentowanie kształtowania się implementowania zasad rozwoju zrównoważonego do polityki organizacji, instytucji czy też przedsiębiorstw, w oparciu o przegląd opracowań teoretycznych i empirycznych w tym obszarze.

Drugi rozdział stanowi nawiązanie do rozwoju zrównoważonego w turystyce, omawianego z perspektywy łączącej dorobek teorii odnoszącej się do tego rozwoju z turystyką. W trzecim rozdziale zawarto informacje na temat implementacji omawianej koncepcji do zagadnienia turystyki w Polsce. Prezentując wymienione kwestie, akcent położono na stan obecny i przykłady wdrażania idei do turystyki w Polsce. Na tym tle przedstawiono problemy przyrodnicze (rozdział czwarty), a następnie trudności odnoszące się do strefy społecznej (rozdział piąty) i gospodarczej (rozdział szósty).

Rozdział siódmy zawiera opis paradygmatu badawczego dla przeprowadzonych badań oraz szczegółową charakterystykę ich wyników. Zaproponowane zestawy wskaźników rozwoju zrównoważonego turystyki posłużyły do oceny województw w Polsce. Jednocześnie w ramach tej części pracy, dokonano analiz w odniesieniu do interesariuszy działających w obrębie turystyki.

W dalszej części przedstawiono dyskusję, w ramach której otrzymane wyniki odniesiono do spostrzeżeń innych autorów zajmujących się omawianą tematyką. Na tej podstawie opracowane zostało podsumowanie, zawierające wnioski na temat działań podejmowanych w Polsce, w zakresie rozwoju zrównoważonego turystyki.

Podjęcie tematu rozwoju zrównoważonego w turystyce pozostaje w związku z potrzebami społecznymi i edukacyjnymi oraz z programami rozwoju zrównoważonego Polski. Jednocześnie uzyskane wyniki mogą być użyteczne dla podmiotów zajmujących się rozwojem turystyki, a w konsekwencji wpływać na podniesienie innowacyjności i konkurencyjności polskiej gospodarki, bazującej częściowo na turystyce. Zaproponowane spojrzenie doprowadziło do powstania monografii osadzonej w problematyce z zakresu geografii, która łączy zagadnienia przyrodnicze i społeczno-ekonomiczne. Niniejsza praca jest adresowana zarówno do osób zainteresowanych problematyką geografii, jak i, bardziej szczegółowo, jej częścią związaną z turystyką. Powinna także przyciągnąć uwagę studentów kierunków o profilach turystycznych. Monografia może być użyteczna dla: władz publicznych na poziomie krajowym, regionalnym i lokalnym, które dążą do rozwoju turystyki na swoim terenie; usługodawców związanych z przemysłem turystycznym; zarządzających w miejscu docelowym określonymi atrakcjami turystycznymi oraz dla samych turystów.

Opracowanie powstało w wyniku finalizacji projektu realizowanego w ramach Działalności Statutowej i Badań Własnych na Wydziale Prawa, Administracji i Stosunków Międzynarodowych Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego (numer projektu: WPAiSM/DS/24/2018).

Izabela Kapera

Rozdział 1.

Rozwój zrównoważony – wprowadzenie w tematykę

1.1. Zarys kształtowania się i wdrażania idei rozwoju zrównoważonego

Działalność człowieka w środowisku przyrodniczym najczęściej przyczynia się do jego degradacji. Problemy środowiskowe, przed jakimi obecnie stoi ludzkość, obejmują te same bolączki, które dotyczyły dawne społeczeństwa oraz nowe trudności, powstające w czasach współczesnych¹. Przejawem potrzeby zmian i odpowiedzią na rosnące zaniepokojenie co do możliwości ekosystemu ziemskiego w zakresie udźwignięcia presji ze strony człowieka, stała się koncepcja rozwoju zrównoważonego. Upowszechnienie zaś samej idei jest rezultatem dyskusji podjętych przez organizacje międzynarodowe, w tym ONZ, ale stanowi także efekt wcześniejszych działań licznych przedstawicieli nauki i życia społecznego².

Wzmoczone zainteresowanie skutkami działalności człowieka w środowisku przyrodniczym i jego harmonijnym w tym względzie współdziałaniem, obserwuje się od przełomu lat 60. i 70. ubiegłego wieku. Wówczas to, omawiane zagadnienia znalazły odzwierciedlenie na łamach szeroko później dyskutowanych raportów (w tym najczęściej przywoływanych: Sekretarza Generalnego ONZ U Thanta „Człowiek i jego środowisko” z 1969 roku³, czy Klubu Rzymskiego „Granice wzrostu” z 1972 roku⁴) oraz

¹ J. Diamond, *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed*, London: Penguin Books 2005, s. 7.

² A. Płachciak, *Geneza idei rozwoju zrównoważonego*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Ekonomia” 2011, nr 17 (214), s. 231–248.

³ S. U Thant, *Człowiek i jego środowisko (The Problems of Human Environment)*, Raport Sekretarza Generalnego ONZ z dnia 26.05.1969, rezolucja nr 2390.

⁴ D.H. Meadows, D.L. Meadows, J. Randers, W.W. Behrens III, *The Limits to Growth*, New York: Universe Book 1972.

stały się tematem przewodnim I Konferencji ONZ Środowisko i rozwój, zorganizowanej w Sztokholmie w 1972 roku. Wydarzenie to zainicjowało współpracę międzynarodową, dotyczącą ochrony środowiska. Na konferencji ONZ został „wysunięty zarys nowej idei rozwoju, uwzględniającej negatywny wymiar antropocentrycznej presji na naturę”⁵. Należy jednak zaznaczyć, że wydarzeniu towarzyszyły również głosy krytyki płynące ze strony różnych środowisk. Jedni wzrost wydatków na ochronę środowiska uważali za czynnik zmniejszający ich zyski. Drudzy – głównie przedstawiciele niektórych słabiej rozwiniętych krajów – argumentowali, że gospodarek nie stać na finansowanie ochrony środowiska, a priorytetem są kwestie walki z głodem i ubóstwem⁶.

W 1987 roku, Światowa Komisja ds. Środowiska i Rozwoju przedstawiła raport „Nasza wspólna przyszłość” (*Our Common Future*)⁷. Dokument komisji sytuował debatę na temat rozwoju zrównoważonego w międzynarodowym gospodarczym oraz politycznym kontekście, a także wykazał zdolność oddziaływania i wywierania pozytywnego wpływu na zaangażowanie twórców polityki⁸. Po ogłoszeniu raportu, zagadnienia rozwoju zrównoważonego stały się przyczynkiem do organizowania dalszych spotkań i konferencji dotyczących omawianego tematu, a sama koncepcja ewaluowała. W 1992 roku, podczas II Konferencji ONZ w Rio de Janeiro, przyjęto kolejne istotne dla środowiska dokumenty, w tym Deklarację z Rio w sprawie środowiska i rozwoju⁹ oraz Globalny program działań – Agenda 21. Deklaracja zawiera 27 zasad polityki rozwoju i środowiska. Z kolei Agenda 21 wyznaczyła kierunek działań na rzecz rozwoju zrównoważonego i stała się podstawowym dokumentem dla wszystkich zaangażowanych w politykę oraz czynności praktyczne dotyczące omawianej koncepcji¹⁰. Dokument składa się z czterech sekcji odnoszących się do wymiaru społeczno-ekonomicznego, ochrony i gospodarki zasobami, umocnienia roli znaczących

⁵ L. Gawor, *Idea zrównoważonego rozwoju jako projekt nowej ogólnoludzkiej cywilizacji*, „Diametros” 2006, nr 9, s. 84–104.

⁶ M. Burchard-Dziubińska, A. Rzeńca, D. Drzazga, *Zrównoważony rozwój – naturalny wybór*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2014, s. 15.

⁷ *Our Common Future. Report of the World Commission on Environment and Development*, 1987, https://sswm.info/sites/default/files/reference_attachments/UN%20WCED%201987%20Brundtland%20Report.pdf [dostęp: 21.10.2018].

⁸ E. Rokicka, W. Woźniak, *W kierunku zrównoważonego rozwoju. Koncepcje, interpretacje, konteksty*, Łódź: Katedra Socjologii Ogólnej. Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny. Uniwersytet Łódzki 2016, s. 55–56.

⁹ *Deklaracja z Rio w sprawie środowiska i rozwoju*, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/inne/1992.html> [dostęp: 21.10.2018].

¹⁰ E. Rokicka, W. Woźniak, *W kierunku...*, op. cit., s. 71.

grup społecznych oraz środków realizacji celów¹¹. Została wówczas podpisana także Ramowa Konwencja Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu¹², określająca założenia dotyczące współpracy międzynarodowej w zakresie ograniczenia emisji gazów cieplarnianych, odpowiedzialnych za zjawisko globalnego ocieplenia, mających źródło w działalności człowieka oraz sporządzona Konwencja o różnorodności biologicznej. Celem konwencji stała się: „ochrona różnorodności biologicznej, zrównoważone użytkowanie jej elementów oraz uczciwy i sprawiedliwy podział korzyści wynikających z wykorzystywania zasobów genetycznych, w tym odpowiedni dostęp do zasobów genetycznych i odpowiedni transfer właściwych technologii, z uwzględnieniem wszystkich praw do tych zasobów i technologii, a także odpowiednie finansowanie”¹³.

Bez wątpienia konferencja w Rio de Janeiro wpłynęła na upowszechnienie nowego spojrzenia na efekty działań człowieka w środowisku przyrodniczym. Według Rokickiej i Woźniaka, spotkanie zrobiło wiele, aby otworzyć drogę ku alternatywnemu myśleniu¹⁴. Przez następne lata temat rozwoju zrównoważonego pojawiał się zarówno w skali światowej, jak i w odniesieniu do poszczególnych państw, a sama koncepcja była coraz szerzej propagowana. Nie miały wpływu na kształtowanie się idei miały kolejne spotkania: w Johannesburgu, określane jako Rio+10, zorganizowane w dniach 26 sierpnia – 4 września 2002 roku oraz konferencja w Rio de Janeiro (Rio+20), odbywająca się w dniach 20–22 czerwca 2012 roku. Wcześniej, w 2000 roku za sprawą ONZ, w Nowym Jorku miał miejsce Szczyt Milenijny, którego jednym z efektów było wypracowanie Milenijnych Celów Rozwoju. Obecnie nowe globalne ramy rozwoju zrównoważonego stanowi Agenda ONZ na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030¹⁵, przyjęta przez światowych przywódców w 2015 roku. Warto wspomnieć, że w tym samym roku ustanowiono również porozumienie klimatyczne z Paryża (COP21), program działań z Addis Abeby – jako nieodłączny ele-

¹¹ *Agenda 21*, United Nations Conference on Environment & Development, Rio de Janeiro, Brazil, 3 to 4 June 1992, s. 343, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> [dostęp: 21.10.2018].

¹² *Ramowa Konwencja Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzona w Nowym Jorku dnia 9 maja 1992 r.*, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19960530238/O/D19960238.pdf> [dostęp: 21.10.2018].

¹³ *Konwencja o różnorodności biologicznej, sporządzona w Rio de Janeiro dnia 5 czerwca 1992 r.*, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20021841532/O/D20021532.pdf> [dostęp: 21.10.2018].

¹⁴ E. Rokicka, W. Woźniak, *W kierunku...*, op. cit., s. 78.

¹⁵ *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, United Nations A/RES/70/1, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E [dostęp: 21.10.2018].

ment programu działań – oraz ramy z Sendai, dotyczące ograniczania ryzyka klęsk żywiołowych¹⁶. Jak stwierdza Guzal-Dec, od czasu konferencji ONZ w 1972 roku po szczyt Rio+20, zauważa się stopniowe rozszerzanie problemów w ramach koncepcji rozwoju zrównoważonego¹⁷. Tradycyjnie rozważana koncepcja, w oparciu o płaszczyznę ekologiczną, społeczną i ekonomiczną, zyskuje zwolenników jej poszerzenia o wymiar przestrzenny i instytucjonalny, a następnie o ład etyczny, techniczny, prawny i polityczny¹⁸. Wymienione płaszczyzny przenikają się i niejednokrotnie trudno wskazać problemy charakterystyczne dla każdej z osobna¹⁹. Należy podkreślić, że jedną z najważniejszych organizacji od dawna zaangażowanych w kreowanie zasad rozwoju zrównoważonego jest Unia Europejska²⁰. Rolę, jaką organizacja przykłada do omawianej koncepcji, podkreśla jej uwzględnienie w preambule traktatu o Unii Europejskiej, której fragment zacytowano poniżej:

Wyrażając mocną wolę postępu gospodarczego i społecznego swych narodów poprzez urzeczywistnienie rynku wewnętrznego oraz umacnianie spójności i ochrony środowiska, przy uwzględnieniu zasady zrównoważonego rozwoju, oraz prowadzenia polityk, które zapewnią, że integracji gospodarczej towarzyszyć będzie równoczesny postęp w innych dziedzinach (...) postanowili ustanowić Unię Europejską (...) ²¹.

Jak zauważa Rosicki, koncepcje rozwoju zrównoważonego na obszarze Unii Europejskiej, mają swe źródło w polityce prowadzonej w zakresie ochrony środowiska (obejmującej kolejne programy działań na rzecz

¹⁶ Komisja Europejska, *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego, Komitetu Regionów. Kolejne kroki w kierunku zrównoważonej przyszłości Europy. Europejskie działania na rzecz zrównoważonego rozwoju*, Strasburg, dnia 22.11.2016, COM/2016/0739 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52016DC0739> [dostęp: 21.10.2018].

¹⁷ D. Guzal-Dec, *Samorząd gminny w kreowaniu zrównoważonego rozwoju obszarów przyrodniczo cennych województwa lubelskiego*, Biała Podlaska: Wydawnictwo Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II 2015. S. „Monografie i Rozprawy”, nr 4, s. 50.

¹⁸ Ibidem, s. 64.

¹⁹ A. Pawłowski, *Rewolucja rozwoju zrównoważonego*, „Problemy Ekorozwoju/Problems of Sustainable Development” 2009, Vol. 4 (1), s. 65–76.

²⁰ E. Latoszek, *Agenda na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030 i jej wpływ na wybraną politykę Unii Europejskiej*, „Studia Europejskie” 2017, nr 3, s. 97–116.

²¹ *Wersje skonsolidowane Traktatu o Unii Europejskiej i Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej* (2010/C 83/01), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2010:083:FULL&from=PL> [dostęp: 21.10.2018].

ochrony środowiska) oraz w strategii lizbońskiej i goeteborskiej²². Samo zaś prawo ochrony środowiska Wspólnot Europejskich ma podstawy zarówno w Traktacie Rzymskim z 1957 roku, Jednolitym Akcie Europejskim z 1987 roku, jak i w Traktacie o Unii Europejskiej z 1991 roku²³. Wspomniana wyżej strategia lizbońska, z planem by stworzyć dynamiczną i konkurencyjną gospodarkę opartą na wiedzy, została przyjęta w 2000 roku. Rok później w Göteborgu, Rada Europejska ratyfikowała Strategię Zrównoważonego Rozwoju. W 2006 roku można już było zapoznać się z odnowioną strategią UE dotyczącą trwałego rozwoju, a w 2009 roku przeprowadzono jej przegląd. Od 2010 roku, rozwój zrównoważony jest uwzględniony w dokumencie „Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu”. Program ten obejmuje trzy wzajemnie ze sobą powiązane priorytety:

- rozwój inteligentny – rozwój gospodarki opartej na wiedzy i innowacji;
- rozwój zrównoważony – wspieranie gospodarki efektywniej korzystającej z zasobów, bardziej przyjaznej środowisku i wyższym stopniu konkurencyjnej;
- rozwój sprzyjający włączeniu społecznemu – wspieranie gospodarki o wysokim poziomie zatrudnienia, zapewniającej spójność społeczną i terytorialną²⁴.

W 2016 roku Komisja Europejska przedstawiła strategiczne podejście do wdrażania Agendy na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030. Wspólnota wraz ze swoimi państwami członkowskimi chce pełnić rolę prekursora we wdrażaniu prezentowanej koncepcji. Wspiera też tego rodzaju działania skierowane do przedsiębiorstw, co ma związek m.in. z wytycznymi w ramach Systemu Ekozarządzania i Audytu (*Eco-Management and Audit Scheme* – EMAS), ustanowionego przez Unię Europejską w 1993 roku. EMAS jest skierowany do wszystkich rodzajów organizacji (zarówno przedstawicieli firm, jak i instytucji niekomercyjnych) zainteresowanych wdrażaniem kompleksowych rozwiązań w obszarze ochrony środowiska²⁵. Funkcjonowanie firm w warunkach konkurencji wymusza na nich poszukiwania nowych modeli zarządzania, dlatego coraz częściej

²² R. Rosicki, *Międzynarodowe i europejskie koncepcje zrównoważonego rozwoju*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny” 2010, nr 4, s. 44–56.

²³ J. Ciechanowicz, *Prawnomiędzynarodowe koncepcje ekorozwoju*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1996, R. LVIII (3), s. 55–67.

²⁴ Komisja Europejska, *Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, Bruksela, 3.03.2010, http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_PL_ACT_part1_v1.pdf [dostęp: 21.10.2018].

²⁵ *Co to jest EMAS?*, <http://emas.gdos.gov.pl/co-to-jest-emas> [dostęp: 21.10.2018].

podejmują się one prowadzenia działalności z uwzględnieniem zasad rozwoju zrównoważonego.

Za początki współczesnych zainteresowań odpowiedzialnością przedsiębiorstw uznaje się publikację w latach 50., której autorem jest Bowen²⁶. Jednakże, jak pisze Poniatowska-Jaksch, przełom w tej dziedzinie stanowiła sformułowana przez Carrola w latach 70. i powszechnie zaakceptowana definicja społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw (*Corporate Social Responsibility* – CSR)²⁷. Za społeczną odpowiedzialność przedsiębiorstw uznaje się „koncepcję dobrowolnego uwzględniania przez firmę aspektów społecznych i ekologicznych podczas prowadzenia działań handlowych i w kontaktach z interesariuszami”²⁸. W ramach obszarów społecznej odpowiedzialności biznesu wyróżnić można: ład organizacyjny, pracowników, środowisko i produkt²⁹. Podejście do przedstawianej koncepcji ewoluuje, a na jej bazie pojawiają się też nowe spojrzenia, np. koncepcja wartości ekonomiczno-społecznej (*Creating Shared Value* – CSV), czy tzw. CSR 2.0., którą zaproponował w 2010 roku W. Visser. Poza wspomnianymi uprzednio środkami, w odniesieniu do Unii Europejskiej, widoczne są też inne rozwiązania instytucjonalne o charakterze ponadnarodowym, dotyczące rozwoju zrównoważonego. Poniatowska-Jaksch, jako ważniejsze z takich inicjatyw wymienia:

- Zasady prowadzenia działalności gospodarczej, przyjęte przez Okrągły Stół w Caux w 1994 roku;
- Zasady Sullivana z 1977 roku, uaktualnione w 1999 roku pod nazwą Globalne Zasady Sullivana;
- Trójstronne Deklaracje Zasad Dotyczących Przedsiębiorstw Międzynarodowych i Polityki Społecznej, których zaproponowanie miało miejsce w 2000 roku;
- Zasady Odpowiedzialnego Inwestowania (*The Principles for Responsible Investment* – PRI), opracowane w 2006 roku, a także powstanie forum

²⁶ H.R. Bowen, *Social Responsibilities of the Businessman*, New York: Harper 1953.

²⁷ M. Poniatowska-Jaksch, *Odpowiedzialność przedsiębiorstw*, [w]: *Zrównoważony rozwój – wyzwania globalne. Podręcznik dla uczestników studiów doktoranckich*, red. P. Trzepacz, Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ 2012, s. 87–102.

²⁸ *Green Paper: Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility*, Brussels 2001, COM (2001) 366 final, s. 9–12, http://europa.eu/rapid/press-release_DOC-01-9_en.pdf [dostęp: 21.10.2018].

²⁹ E. Mazur-Wierzbicka, *Koncepcja zrównoważonego rozwoju jako podstawa gospodarowania środowiskiem przyrodniczym*, [w:] *Funkcjonowanie gospodarki polskiej w warunkach integracji i globalizacji*, red. D. Kopycińska, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Katedry Mikroekonomii Uniwersytetu Szczecińskiego 2005, s. 33–44.

Global Compact w 2000 roku oraz działania Międzynarodowej Korporacji Finansowej (*The International Finance Corporation* – IFC)³⁰.

Do innych, stosowanych obecnie standardów definiujących wymagania odnośnie systemów środowiskowych można zaliczyć: ISO 14001 *Environmental Management Systems* (EMS), czyli System Zarządzania Środowiskowego (SZŚ); FSC – System Certyfikacji Kontroli Pochodzenia Produktu oraz Gospodarki Leśnej; ISO 50001 – System Zarządzania Energią³¹.

Tabela 1. Zarys rozwoju systemów zarządzania środowiskiem

Rok	Wydarzenie/dokument
1992	Konferencja w Rio de Janeiro/Agenda 21
1992	Karta Biznesu Zrównoważonego Rozwoju Międzynarodowej Izby Handlowej (<i>ICC Business Charter for Sustainable Development</i>)
1993	EMAS (<i>Eco Management and Audit Scheme</i> czyli System Ekozarządzania i Audytu)
1994	System Zarządzania Środowiskiem w oparciu o BS 7750. W Wielkiej Brytanii została wydana norma <i>Environmental Management System BS 7750:1994</i> (System Zarządzania Środowiskiem BS 7750:1994)
1996	System Zarządzania Środowiskowego ISO 14001:1996
2001	Aktualizacja EMAS (EMAS II)
2004	Nowe wydanie wymagań odnośnie Systemu Zarządzania Środowiskowego: ISO 14001:2004
2009	EMAS III (Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 1221/2009 z dnia 25 listopada 2009 r. w sprawie dobrowolnego udziału organizacji w systemie ekozarządzania i audytu we Wspólnocie (EMAS), uchylające rozporządzenie (WE) nr 761/2001 oraz decyzje Komisji 2001/681/WE i 2006/193/WE).
2015	Nowe wydanie wymagań odnośnie Systemu Zarządzania Środowiskowego: ISO 14001:2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji: *Zarządzanie środowiskowe...*, op. cit.

Należy zauważyć, że przy rosnącym zainteresowaniu różnorodnych podmiotów, koncepcja rozwoju zrównoważonego bywa krytykowana zarówno pod względem filozoficzno-etycznym, a także w związku z problemami we wdrażaniu jej zasad i efektami w praktyce. Głosy krytyczne pojawiają się najczęściej w odniesieniu do wewnętrznie sprzecznej, zbyt ogólnej i niejasnej definicji rozwoju zrównoważonego. W kontekście terminologii zwraca się także uwagę na nadużywanie pojęcia, co doprowadziło do jego

³⁰ M. Poniatowska-Jaksch, *Odpowiedzialność...*, op. cit., s. 92.

³¹ *Zarządzanie środowiskowe. Systemy Zarządzania Środowiskowego – informacje ogólne*, <https://www.iso.org.pl/uslugi-zarzadzania/wdrazanie-systemow/zarzadzanie-srodowiskowe/> [dostęp: 21.10.2018].

dewaluacji, a jednocześnie na brak efektów wdrażania rozwoju zrównoważonego i pogłębiania się problemów, które miał on rozwiązać³². Borychowski, Staniszewski i Zagierski pytają o to, czy rozwój zrównoważony należy rozumieć jako stan czy też proces³³. Dylematy jednak sięgają dalej i wyrażane są poprzez wątpliwości, „czy rozwój ten jest utopią czy realną możliwością?”³⁴. Borys zauważa, że dotychczasowe badania dotyczące omawianego zagadnienia charakteryzuje dezintegracja i sceptycyzm co do możliwości konkretyzacji tej koncepcji rozwoju³⁵. Z drugiej jednak strony, koncepcja jest już dobrze opisanym paradygmatem i stanowi „realną alternatywę wobec spychania naszej cywilizacji na pozycje barbarzyńskie”³⁶. Innymi słowy, niejednoznaczność koncepcji nie hamuje jej wdrażania w praktyce gospodarczej³⁷, a przy pojawiających się głosach krytycznych, stała się ona powszechnie znaną, akceptowaną i wdrażaną³⁸.

1.2. Pojęcie, cele oraz wskaźniki rozwoju zrównoważonego

Koncepcja rozwoju zrównoważonego jest przedmiotem zainteresowania licznych dyscyplin, w tym przyrodniczych, społecznych oraz ekonomicznych. Owa interdyscyplinarność sprawia, że widoczne są problemy w definiowaniu zjawiska. Stanny i Czarnecki wyliczają, że pod koniec lat 80. odnotowano ponad 60 takich definicji, w 1996 roku było ich już 386, a w 2002 roku ponad 500³⁹. Badacze jednak nie są zgodni co do dokładnej ich liczby i podkreślają, że różna interpretacja zjawiska stanowi istotny problem teoretyczny, poznawczy i praktyczny⁴⁰. W literaturze krajowej

³² A. Poczta-Wajda, A. Sapa, *Paradygmat rozwoju zrównoważonego – ujęcie krytyczne*, „Progress in Economic Sciences” 2017, Vol. 4, s. 131–141.

³³ M. Borychowski, J. Staniszewski, B. Zagierski, *Problemy pomiaru rozwoju zrównoważonego na przykładzie wybranych wskaźników*, „Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy” 2016, nr 9, s. 28–43.

³⁴ T. Borys, *Zrównoważony rozwój – jak rozpoznać ład zintegrowany*, „Problemy Ekorozwój” 2011, nr 6 (2), s. 75–81.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem.

³⁷ K. Górka, *Wdrażanie koncepcji rozwoju zrównoważonego i trwałego*, „Ekonomia i Środowisko” 2007, nr 2 (32), s. 8–20.

³⁸ P. Trzepacz, *Geneza i istota koncepcji rozwoju zrównoważonego*, [w:] *Zrównoważony rozwój – wyzwania...*, op. cit., s. 13–36.

³⁹ M. Stanny, A. Czarnecki, *Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich Zielonych Płuc Polski. Próba analizy empirycznej*, Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk 2011, s. 13.

⁴⁰ P. Jeżowski, *Rozwój zrównoważony i jego nowe wyzwania*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego Studia i Prace” 2012, nr 2, s. 99–124.

i zagranicznej zestawienie wybranych definicji rozwoju zrównoważonego, ujmowanego w wymiarze rozwoju społeczno-gospodarczego, przedstawili Stanny i Czarnecki⁴¹, a relacje koncepcji rozwoju zrównoważonego do innych koncepcji szczegółowo analizował Borys⁴². Mimo długoletniej dyskusji na temat rozwoju zrównoważonego, nadal trwają poszukiwania związane z definiowaniem koncepcji, z określeniem jej celów, instrumentów realizacji oraz uwarunkowań społecznych i gospodarczych w jakich ma być ona realizowana⁴³. Do jednej z częściej przywoływanych definicji rozwoju zrównoważonego należy, zaproponowane w 1987 roku, określenie wskazujące, że „rozwój zrównoważony to taki rozwój, w którym potrzeby obecnego pokolenia mogą być zaspokojone bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na ich zaspokojenie”⁴⁴.

W literaturze polskiej również nie brakuje prób definiowania zjawiska, zarówno na gruncie naukowym, jak i praktycznym – co łącznie, w zarysie wraz z przykładami spoza kraju, przedstawiono w tabelach 2 i 3. Jedną z prób konceptualizacji pojęcia jest definicja zaproponowana przez Piontek, według której rozwój zrównoważony i trwały oznacza „trwałą poprawę jakości życia współczesnych i przyszłych pokoleń poprzez kształtowanie właściwych proporcji między trzema rodzajami kapitału: ekonomicznym, ludzkim i przyrodniczym”⁴⁵. Autorka w 2002 roku sygnalizowała 28 definicji rozwoju zrównoważonego, występujących w polskiej literaturze naukowej i aktach normatywnych oraz dokumentach politycznych, a 6 lat później Pawłowski wskazał ich już 50⁴⁶.

W opracowaniu przyjęto, że zasadniczą przesłanką rozwoju zrównoważonego jest współzależność przyrody, społeczeństwa oraz gospodarki stwarzająca możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb współczesnych pokoleń, bez umniejszania szans ich realizacji w przyszłości. Implikuje to stwierdzenie, że omawiany rozwój powinien odbywać się przez realizację celów szczegółowych, zawartych w każdej z tych płaszczyzn,

⁴¹ M. Stanny, A. Czarnecki, *Zrównoważony...*, op. cit.

⁴² Zob.: T. Borys, *Wąskie i szerokie interpretacje zrównoważonego rozwoju oraz konsekwencje wyboru*, [w:] *Zrównoważony rozwój: od utopii do praw człowieka*, red. A. Papuziński, Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza Branta 2005.

⁴³ E. Mazur-Wierzbicka, *Koncepcja...*, op. cit.

⁴⁴ *Our Common Future...*, op. cit., s. 24.

⁴⁵ B. Piontek, *Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2002, s. 15–26.

⁴⁶ A. Papuziński, *Aksjologia zrównoważonego rozwoju: próba typologizacji*, „Problemy Ekorozwoju” 2013, nr 8 (1), s. 5–25 za: B. Piontek, *Koncepcja...*, op. cit.; A. Pawłowski, *Rozwój zrównoważony idea, filozofia, praktyka*, Lublin: Komitet Inżynierii Środowiska 2008. S. „Monografie Komitetu Inżynierii Środowiska PAN” nr 51.

bez umniejszania żadnej z nich⁴⁷. Często jednak czynniki przyrodnicze, społeczne i ekonomiczne pozostają w konflikcie zamiast w równowadze, a sam proces harmonizowania relacji między nimi jest trudny do uzgodnienia, chociażby ze względu na rozbieżności w sposobach interpretacji idei zrównoważenia⁴⁸.

Tabela 2. Terminologia związana z koncepcją rozwoju zrównoważonego

Określenie	Znaczenie	
Ekorozwój (<i>ecodevelopment</i>)	– ujęcie najstarsze; – rozwój gospodarczy zgodny z wymaganiami ochrony środowiska życia człowieka, w tym zwłaszcza ochrony przyrody; – rozwój oparty na kryteriach przyrodniczych; – wyraźnie węższe znaczenie	
Zrównoważony rozwój (<i>sustainable development</i>)	UJĘCIE TRADYCYJNE : właściwe proporcje w ramach rozwoju społeczno-gospodarczego, np. między inwestowaniem w infrastrukturę techniczną, społeczną oraz w inne sektory gospodarcze, zapewniające tzw. rozwój wewnętrznie zgodny	UJĘCIE WSPÓŁCZESNE : równowaga w ekosystemach (równowaga ekologiczna) oraz równowaga między ekonomicznymi, ekologicznymi i społecznymi elementami bądź aspektami rozwoju gospodarczego – ład gospodarczy, przestrzenny i społeczny, z uwzględnieniem potrzeb przyszłych pokoleń
	– nie oznacza rozwoju szybkiego; – nie oznacza jednakowego rozwoju dla wszystkich; – nie stanowi uzasadnienia dla dominacji jednego wzorca kulturowego.	
Rozwój trwały (stabilny)	– rozwój społeczno-gospodarczy, który zapewnia odpowiedni stan środowiska i jego równowagę ekologiczną oraz jakość życia, także dla przyszłych pokoleń; – ma wyeliminować zagrożenia kryzysami gospodarczymi i społecznymi; – najszerze ujęcie	
Rozwój samopodtrzymujący się	– podtrzymywanie obecnego stanu; – dalszy rozwój możliwy dopiero po zapewnieniu podtrzymywania obecnej sytuacji	

Źródło: P. Trzepacz, *Geneza...*, op. cit. s. 16 za: K. Górka, *Kontrowersje terminologiczne w zakresie ekonomiki ochrony środowiska i ekonomii ekologicznej*, „Ekonomia i Środowisko” 2010, nr 2 (38), s. 15–21; K. Górka, *Kwestie terminologiczne w ewolucji ekonomiki ochrony środowiska*, „Aura” 2010, 11, s. 10–13; S. Kozłowski, *Ekorozwój: wyzwanie XXI wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2002; S. Kozłowski, *Przyszłość ekorozwoju*, Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 2007.

⁴⁷ M. Borychowski, J. Staniszewski, B. Zagierski, *Problemy...*, op. cit.

⁴⁸ E. Rokicka, W. Woźniak, *W kierunku...*, op. cit., s. 10.

Tabela 3. Przykłady definicji pojęcia rozwoju zrównoważonego w ramach różnych dziedzin

Dokument	Definicja
<i>Our Common Future. Report of the World Commission on Environment and Development</i>	Rozwój zrównoważony to taki rozwój, w którym potrzeby obecnego pokolenia mogą być zaspokojone bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na ich zaspokojenie
Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu	Rozwój zrównoważony oznacza budowanie zrównoważonej i konkurencyjnej gospodarki efektywnie korzystającej z zasobów, wykorzystując do tego pierwszoplanową pozycję Europy w wyścigu do nowych procesów i technologii, w tym technologii przyjaznych środowisku, przyspieszając wprowadzanie inteligentnych sieci opartych na technologiach ICT, wykorzystując możliwości sieci obejmujących całą UE, a także wzmacniając przewagę konkurencyjną europejskiego biznesu, szczególnie sektora produkcji i MŚP oraz pomagając klientom docenić wartość efektywnego korzystania z zasobów
Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, Dz. U. 2018 poz. 799, z późn. zm.	Pod pojęciem rozwoju zrównoważonego rozumie się taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń
Encyklopedia PWN	Rozwój zrównoważony (ang. <i>sustainable development</i> – rozwój trwały) – termin oznaczający rozwój społeczno-ekonomiczny współczesnych społeczeństw, polegający na zaspokajaniu ich potrzeb w taki sposób, aby nie zmniejszać możliwości zaspokajania potrzeb przyszłym pokoleniom. Realizacja idei rozwoju zrównoważonego wymaga: 1) globalnej ochrony środowiska przyrodniczego; 2) solidarności w relacjach między różnymi krajami, zwłaszcza między bogatymi i ubogimi, a także solidarności z przyszłymi pokoleniami; 3) traktowania czynników ekonomicznych, politycznych, społecznych i ekologicznych jako zależnych od siebie
Główny Urząd Statystyczny	Zrównoważony rozwój to proces przemian, który zapewnia zaspokajanie potrzeb obecnego pokolenia bez umniejszania szans rozwojowych przyszłych generacji, m.in. dzięki zintegrowanym działaniom w zakresie rozwoju gospodarczego, społecznego oraz w zakresie środowiska

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Our Common Future...*, op. cit., s. 24; Komisja Europejska, *Europa 2020...*, op. cit.; Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, Dz. U. 2018, poz. 799 z późn. zm., <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180000799> [dostęp: 21.10.2018]; Główny Urząd Statystyczny, *Idea zrównoważonego rozwoju*, <http://stat.gov.pl/zrownowazony-rozwoj/idea-zrownowazonego-rozwoju> [dostęp: 21.10.2018]; *Rozwój zrównoważony* [hasło], [w:] *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/rozwoj-zrownowazony;3969442.html> [dostęp: 21.10.2018].

Za definiowaniem pojęcia rozwoju zrównoważonego podąża wyznaczanie jego głównych zamierzeń. Agenda ONZ na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030 wskazała 17 takich celów, które przedstawiono w tabeli 4.

Tabela 4. Cele zrównoważonego rozwoju zawarte w Agendzie ONZ na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030

Cel	Zakres
Cel 1	Wyliminować ubóstwo we wszystkich jego formach na całym świecie
Cel 2	Wyliminować głód, osiągnąć bezpieczeństwo żywnościowe i lepsze odżywianie oraz promować zrównoważone rolnictwo
Cel 3	Zapewnić wszystkim ludziom w każdym wieku zdrowe życie oraz promować dobrobyt
Cel 4	Zapewnić wszystkim edukację wysokiej jakości oraz promować uczenie się przez całe życie
Cel 5	Osiągnąć równość płci oraz wzmocnić pozycję kobiet i dziewcząt
Cel 6	Zapewnić wszystkim ludziom dostęp do wody i warunków sanitarnych poprzez zrównoważoną gospodarkę zasobami wodnymi
Cel 7	Zapewnić wszystkim dostęp do stabilnej, zrównoważonej i nowoczesnej energii po przystępnej cenie
Cel 8	Promować stabilny, zrównoważony i inkluzywny wzrost gospodarczy, pełne i produktywne zatrudnienie oraz godną pracę dla wszystkich ludzi
Cel 9	Budować stabilną infrastrukturę, promować uprzemysłowienie oraz wspierać innowacyjność
Cel 10	Zmniejszyć nierówności w krajach i między krajami
Cel 11	Uczynić miasta i osiedla ludzkie bezpiecznymi, stabilnymi, zrównoważonymi oraz sprzyjającymi włączeniu społecznemu
Cel 12	Zapewnić wzorce zrównoważonej konsumpcji i produkcji
Cel 13	Podjąć pilne działania w celu przeciwdziałania zmianom klimatu i ich skutkom
Cel 14	Chronić oceany, morza i zasoby morskie oraz wykorzystywać je w sposób zrównoważony
Cel 15	Chronić, przywrócić oraz promować zrównoważone użytkowanie ekosystemów lądowych, zrównoważone gospodarowanie lasami, zwalczać pustynnienie, powstrzymać i odwracać proces degradacji gleby oraz powstrzymać utratę różnorodności biologicznej
Cel 16	Promować pokojowe i inkluzywne społeczeństwa, zapewnić wszystkim ludziom dostęp do wymiaru sprawiedliwości oraz budować na wszystkich szczeblach skuteczne i odpowiedzialne instytucje, sprzyjające włączeniu społecznemu

Źródło: *Transforming our world...*, op. cit., s. 14.

Niejednokrotnie cele rozwoju zrównoważonego łączone są z wskaźnikami umożliwiającymi pomiar, porównanie i monitoring wdrażania przyjętych założeń rozwoju zrównoważonego. Takie rozwiązanie jest widoczne na przykład w Strategii Europa 2020 (tabela 5).

Tabela 5. Cele i wskaźniki główne zawarte w dokumencie Europa 2020 – Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu

Cele nadrzędne strategii	Wskaźniki główne
Wzrost wskaźnika zatrudniania osób w przedziale wiekowym 20–64 lata do poziomu 75%	Wskaźnik zatrudnienia osób w wieku 20–64 lata
Przeznaczenie 3% PKB UE na inwestycje w badania i rozwój (B+R)	Nakłady na B+R (w % PKB)
Osiągnięcie celów „20/20/20” w zakresie klimatu i energii – zmniejszenie emisji gazów cieplarnianych o 20% w porównaniu z 1990 rokiem, zwiększenie do 20% udziału energii odnawialnej w ogólnym zużyciu energii oraz zwiększenie efektywności energetycznej o 20%	Emisja gazów cieplarnianych (1990 =100)
	Udział energii ze źródeł odnawialnych w końcowym zużyciu energii brutto
	Zużycie energii pierwotnej
Podniesienie poziomu wykształcenia, poprzez zmniejszenie odsetka osób zbyt wcześnie kończących naukę do poniżej 10%, oraz zwiększenie, do co najmniej 40%, odsetka osób w wieku 30–34 lat z wykształceniem wyższym lub równoważnym	Młodzież niekontynuująca nauki
	Osoby w wieku 30–34 lata posiadające wyższe wykształcenie
Zmniejszenie ubóstwa poprzez wydzwignięcie co najmniej 20 mln osób z ubóstwa lub wykluczenia społecznego	Wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym (wskaźnik zbiorczy trzech poniższych):
	Wskaźnik bardzo niskiej intensywności pracy w gospodarstwie domowym
	Wskaźnik zagrożenia ubóstwem (po uwzględnieniu transferów społecznych)
	Wskaźnik pogłębionej deprivacji materialnej

Źródło: *Wskaźniki Strategii Europa 2020*, http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/POZ_Wskazniki_Europa2020.pdf [dostęp: 21.10.2018].

Jak wcześniej zauważono, skutkiem problemów w definiowaniu zjawiska są trudności w określeniu sposobów jego pomiaru. Zwraca się uwagę na dużą dowolność w konstruowaniu metod pomiaru rozwoju zrównoważonego⁴⁹. W tym względzie, podobnie jak w przypadku definicji, również nie wypracowano jednolitych dla wszystkich krajów sposobów pomiaru

⁴⁹ M. Borychowski, J. Staniszewski, B. Zagierski, *Problemy...*, op. cit.

stopnia wdrożenia zasad rozwoju zrównoważonego. Dorobek w zakresie pomiaru nowego paradygmatu nie zawsze jest spójny i dostatecznie uporządkowany, a sama dyskusja na temat tworzenia wskaźników monitorujących przechodziła kilka etapów⁵⁰. Dyskusja ta rozpoczęła się kilkadziesiąt lat temu i w zasadzie trwa do dziś. Obfitą w inicjatywy wskaźnikowe była pierwsza połowa lat 90. (szczególnie dzięki Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju – OECD i agencjom Unii Europejskiej)⁵¹. W ostatnich latach, pierwsza z nich, w związku z wspomaganiem działań na rzecz Agendy 2030⁵², opracowała dokument *Measuring Distance to the SDG Targets. An Assessment of Where OECD Countries Stand*⁵³. Podkreślić należy, że monitorowanie celów w ramach Agendy na rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030 ma miejsce na poziomach: globalnym, regionalnym oraz krajowym i w pierwszym rzędzie wiąże się z zestawem tzw. globalnych wskaźników. Lista wskaźników została zaakceptowana przez Komisję Statystyczną NZ w 2016 roku, a następnie przyjęto jej zrewidowane zestawienie⁵⁴. Lista ma charakter otwarty i może być modyfikowana. Z innych inicjatyw w omawianym zakresie, należy przywołać także dokument Europejskiej Komisji Gospodarczej Narodów Zjednoczonych *Road Map on Statistics for Sustainable Development Goals*⁵⁵, który stanowi zbiór informacji dotyczących monitorowania celów rozwoju zrównoważonego. Nie bez znaczenia w tym względzie są także działania Fundacji Bertelsmanna, która wraz z Siecią Rozwiązań na rzecz Zrównoważonego Rozwoju zaproponowała dokument *SDG Index and Dashboards Report 2017*⁵⁶, zawierający informacje na temat pozycji krajów Europy, Azji i Afryki, w tym krajów OECD, w zakresie reali-

⁵⁰ T. Borys, *Wybrane problemy metodologii pomiaru nowego paradygmatu rozwoju – polskie doświadczenia*, „Optimum. Studia Ekonomiczne” 2014, nr 3 (69), s. 9–15.

⁵¹ Ibidem.

⁵² W dalszej części opracowania tytuł dokumentu Agenda ONZ na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030 będzie prezentowany w wersji skróconej.

⁵³ *Measuring Distance to the SDG Targets. An Assessment of Where OECD Countries Stand*, OECD, 2017, <http://www.oecd.org/sdd/measuring-distance-to-the-sdgs-targets.htm> [dostęp: 21.10.2018].

⁵⁴ A. Prażmo, J. Wójcik, M. Żero, *Wyzwania statystyki publicznej w świetle Agendy na rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030*, „Wiadomości Statystyczne” 2016, nr 9 (664), s. 55–68.

⁵⁵ *Road Map on Statistics for Sustainable Development Goals*, United Nations, New York and Geneva 2017, <https://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/2017/ECECESSTAT20172.pdf> [dostęp: 21.10.2018].

⁵⁶ *SDG Index and Dashboards Report 2017: Global Responsibilities. International Spillovers In Achieving the Goals*, Bertelsmann Stiftung and Sustainable Development Solutions Network, New York, <http://www.sdgindex.org/assets/files/2017/2017-SDG-Index-and-Dashboards-Report--full.pdf> [dostęp: 21.10.2018].

zacji Agendy 2030. „Wskaźniki zrównoważonego rozwoju to podstawowe narzędzie monitoringu odsłaniające w sposób wymierny istotę tej koncepcji rozwoju”⁵⁷. W literaturze widoczne są różne typologie wskaźników rozwoju zrównoważonego. Jednym z częściej przywoływanych jest schemat P–S–R (ang. *Pressure – State – Response*) oraz jego pochodne. W myśl tego podejścia wyróżnia się wskaźniki presji, stanu i reakcji⁵⁸. Śleszyński natomiast zaproponował podział wskaźników rozwoju zrównoważonego na: przekrojowe, syntetyczne (agregowane) i wskaźniki dla małych społeczności⁵⁹. W przypadku formułowania wskaźników pojawia się szereg problemów. Jeden z podstawowych stanowi brak danych do sporządzania wskaźników zagregowanych, szczególnie w kontekście społecznego wymiaru rozwoju zrównoważonego, co skutkuje tym, że autorzy opracowując zestaw wskaźników w dalszej kolejności wskazują na szereg odstępstw od przyjętych wcześniej reguł (głównie dotyczących niezależności zmiennych, aktualności oraz ich wiarygodności)⁶⁰. Na dalszych etapach pomiaru rozwoju zrównoważonego pojawiają się też inne trudności, w tym agregacji dotyczącej nadania poszczególnym zmiennym wag, czy uznania ich za równoważne, co obciążone jest dużą dozą subiektywizmu⁶¹. Borychowski, Staniszewski i Zagierski wymieniają dodatkowe utrudnienia związane z porównywaniem zmiennych wyrażonych w różnych jednostkach, utratą indywidualnego ładunku informacyjnego poszczególnych zmiennych, czy nierównomiernego wpływu poszczególnych zmiennych na wartość syntetyczną (zmienne bardziej zróżnicowane, w większym stopniu warunkować będą ogólny poziom zrównoważenia)⁶². Niejednokrotnie kłopot stanowi

⁵⁷ Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Katowicach, *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju Polski*, Katowice 2011, s. 15, https://katowice.stat.gov.pl/files/gfx/katowice/pl/defaultaktualnosci/760/11/2/1/wskazniki_zrownowazonego_rozwoju_2015.pdf [dostęp: 21.10.2018].

⁵⁸ Zob.: M. Kowalczyk, *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju turystyki*, „Człowiek i Środowisko” 2011, nr 35 (3–4), s. 35–50; B. Fiedor, *System wskaźników ekorozwoju wg schematu: presja–stan–reakcja*, [w:] *Wskaźniki ekorozwoju*, red. T. Borys, Białystok: Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko 1999; J. Śleszyński, *Czy możliwy jest trwały rozwój bez wskaźników?*, „Geografia w Szkole” 2010, nr 2 (wydanie specjalne): *Gospodarka Świata*, s. 4–8; R. Janikowski, *Zrównoważona turystyka i sposoby jej kształtowania*, Katowice: Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa im. Wojciecha Korfańtego 2010; L. Mierzejewska, *Przyrodnicze aspekty rozwoju zrównoważonego miast*, Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe 2004.

⁵⁹ J. Śleszyński, *Czy...*, op. cit.

⁶⁰ Borychowski, J. Staniszewski, B. Zagierski, *Problemy...*, op. cit.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem.

wyznaczenie instytucji gromadzących dane. W Unii Europejskiej przyjęto rozwiązanie, że informacje z krajów członkowskich na bieżąco gromadzi i przedstawia Eurostat. Urząd ten został zobligowany do gromadzenia danych i publikowania raportów monitorujących wdrażanie omawianej idei w przekroju państw członkowskich⁶³. W Polsce gromadzeniem takich danych zajmuje się przede wszystkim Główny Urząd Statystyczny, który wprowadził aplikację Wskaźników Zrównoważonego Rozwoju, będącą krajową platformą monitorującą cele ujęte w ramach Agendy 2030 (w odniesieniu do danych dla Polski) oraz rozwój zrównoważony na poziomie kraju, regionów, województw i powiatów.

1.3. Wdrażanie idei rozwoju zrównoważonego w Polsce

Zagadnienia rozwoju zrównoważonego stanowią dziś nieodłączny element nie tylko polityki ekologicznej, lecz także polityki społeczno-ekonomicznej zarówno na szczeblu globalnym i ogólnokrajowym, jak i na poziomach regionalnym oraz lokalnym. Praktyczne wdrażanie zasad rozwoju zrównoważonego uwarunkowane jest między innymi świadomością ekologiczną społeczeństwa i jego gotowością do udziału w procesie ekorozwoju. W Polsce, dla rozwoju zrównoważonego dość swobodnie używane są zamienne określenia, w tym takie jak ekorozwój, co stanowi brak precyzji mający swe źródło w „zbyt pochopnym przyjęciu nazwy tej koncepcji, a następnie oparciu na niej zapisów prawnych obowiązujących w Polsce”⁶⁴. Wodzikowski zwraca uwagę na to, że w dokumentach prawnych do połowy lat 90. ubiegłego wieku obowiązywało określenie „ekorozwój” i dopiero w następnych latach zaczęto stosować kategorię „rozwoju zrównoważonego”⁶⁵. Zasadniczo jednak do lat 90. koncepcja ta nie była szerzej znana polskiemu porządkowi prawnemu, a jednym z pierwszych dokumentów, w którym można odnaleźć do niej odniesienia jest uchwała Sejmu RP z dnia 10 maja 1991 r. w sprawie polityki ekologicznej państwa⁶⁶ (tabela 6), gdzie pojęcie „rozwój zrównoważony” występuje głównie w aktach prawnych regulujących strefę dotyczącą środowiska, a jest pomijane w strefie gospodarczej

⁶³ B. Bal-Domańska, A. Bieńkowska, *Zrównoważony rozwój w pracach Eurostatu i GUS*, „Śląski Przegląd Statystyczny” 2014, nr 12 (18), s. 225–235.

⁶⁴ P. Trzepacz, *Geneza...*, op. cit., s. 15.

⁶⁵ Cz. Wodzikowski, *Koncepcja zrównoważonego rozwoju w polityce państwa*, „Świat Idei i Polityki” 2012, nr 11, s. 133–148.

⁶⁶ E. Olejarczyk, *Zasada zrównoważonego rozwoju w systemie prawa polskiego – wybrane zagadnienia*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2016, nr 2, s. 119–140.

i społecznej⁶⁷. W Polsce w latach 90. odnotowuje się także zapoczątkowanie intensywnych badań nad wskaźnikami rozwoju⁶⁸. Jest to czas pojawiania się pierwszych w kraju prac na temat wskaźników rozwoju zrównoważonego⁶⁹. W kolejnych latach obserwuje się dalsze zwiększenie liczby analiz dotyczących rozwoju wskaźników, a następnie próby ich implementacji do praktyki pomiaru rozwoju zrównoważonego. W latach 2009–2011 realizowano projekt pn. „Wsparcie w zakresie rozwijania zestawu wskaźników do monitorowania narodowych strategii zrównoważonego rozwoju – Rozwój i wdrożenie polskiego zestawu wskaźników zrównoważonego rozwoju”, którego efektem stała się lista wskaźników rozwoju zrównoważonego odnoszących się do ładu społecznego, gospodarczego, środowiskowego i instytucjonalno-politycznego. Zaproponowane zestawienie w dalszych pracach zostało poddane aktualizacji. Do zestawienia wykorzystuje się wskaźniki zarówno ze źródeł statystycznych, jak i administracyjnych oraz z badań prowadzonych przez instytucje⁷⁰.

Przede wszystkim jednak należy podkreślić, że w Polsce koncepcja rozwoju zrównoważonego została zawarta w art. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Ponadto Polska zobowiązała się do wdrażania zasad rozwoju zrównoważonego, uczestnicząc w Konferencji Narodów Zjednoczonych Środowisko i Rozwój oraz podpisując deklaracje i konwencje w tej sprawie⁷¹. Sam proces przygotowawczy do akcesji z UE przyniósł zmiany w zakresie międzynarodowych zobowiązań Polski odnośnie ochrony środowiska⁷². Akcesja sprawiła, że upowszechnianie omawianej idei i jej wdrażanie uzyskało ramy prawne, które umożliwiały wsparcie zarówno instytucjonalne, jak i finansowe⁷³.

Rozwój zrównoważony jest obecnie podstawowym celem polityki rozwoju, prowadzonej na szczeblach: krajowym, regionalnym i lokalnym, wyrażonej na łamach dokumentów strategicznych. Obowiązująca Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 roku), jest główną strategią rozwojową kraju. Naczelnym celem

⁶⁷ Cz. Wodzikowski, *Koncepcja...*, op. cit.

⁶⁸ M. Stanny, A. Czarnecki, *Zrównoważony...*, op. cit., s. 29.

⁶⁹ T. Borys, *Wybrane...*, op. cit.

⁷⁰ A. Balas, A. Molenda, *Koncepcja doboru wskaźników zrównoważonego rozwoju Polski oraz narzędzie ich udostępniania i prezentacji*, „Optimum. Studia Ekonomiczne” 2016, nr 2 (80), s. 97–114.

⁷¹ Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Katowicach, *Wskaźniki...*, op. cit., s. 10.

⁷² E. Rokicka, W. Woźniak, *W kierunku...*, op. cit., s. 193.

⁷³ M. Stanny, A. Czarnecki, *Zrównoważony...*, op. cit., s. 21.

zawartym w planie jest „tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym”⁷⁴.

Tabela 6. Wdrażanie zasad związanych z rozwojem zrównoważonym w Polsce w latach 90.

Rok	Dokument
1991	Uchwał Sejmu RP z dnia 10 maja 1991 roku w sprawie polityki ekologicznej państwa
1991	Podpisanie Układu Stowarzyszeniowego ze Wspólnotami Europejskimi (art. 71 pkt 2 Układu o stowarzyszeniu Polski ze Wspólnotami Europejskimi z dnia 16 grudnia 1991 roku stanowi, że: „(...) polityka realizacji rozwoju gospodarczego i społecznego Polski powinna kierować się zasadą trwałego rozwoju. Konieczne jest zagwarantowanie, aby wymogi ochrony środowiska były od samego początku w pełni włączone do tej polityki”)
	Przyjęcie dokumentów konferencji Narodów Zjednoczonych Środowisko i Rozwój w Rio de Janeiro, w tym Agendy 21
	Podpisanie i ratyfikacja szeregu konwencji ekologicznych o podstawowym znaczeniu dla ochrony środowiska w skali globalnej i regionalnej oraz uczestniczenie w procesie Środowisko dla Europy, w tym przyjęcie dokumentów Konferencji Ministrów z Lucerny w 1993 roku i z Sofii z 1995 roku
1994	W Uchwale Senatu RP w sprawie polityki ekologicznej państwa z dnia 4 listopada 1994 roku (Monitor Polski Nr 59, poz. 510), poddano krytycznej analizie obecny stan środowiska w Polsce. Podkreślono też interdyscyplinarność i współzależność pomiędzy stanem środowiska a re-strukturyzowaną gospodarką
1994	Zarządzeniem Prezesa Rady Ministrów z dnia 28 października 1994 roku została powołana Komisja do spraw Ekorozwoju. Zadania: zapewnienie integracji rozwoju gospodarczego i społecznego z potrzebami ochrony środowiska i przyrody, poprzez uzgadnianie przedsięwzięć na szczeblu rządowym, w ramach wdrażania polityki gospodarczej i społecznej; inicjowanie, udział w przygotowywaniu i zapewnienie koordynacji programów ekologicznych chroniących indywidualne bezpieczeństwo ekologiczne mieszkańców Polski
1995	W dniu 19 stycznia 1995 roku Sejm RP przyjął Uchwałę w sprawie polityki zrównoważonego rozwoju (Monitor Polski Nr 4, poz. 47)
1997	W Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej uznano konieczność stosowania wymagań idei rozwoju zrównoważonego
1999	Przyjęcie rezolucji przez Sejm RP w sprawie opracowania Strategii rozwoju zrównoważonego Polski

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Ciechanowicz, *Prawnomiędzynarodowe...*, op. cit. i P. Trzepacz, *Geneza...*, op. cit., s. 28.

⁷⁴ Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju, *Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)*, Warszawa 2017, s. 49.

Tabela 7. Cele szczegółowe i zadania strategii

Cel szczegółowy	Obszar
Trwały wzrost gospodarczy oparty coraz silniej o wiedzę, dane i doskonałość organizacyjną	– Reindustrializacja – Rozwój innowacyjnych firm – Małe i średnie przedsiębiorstwa – Kapitał dla rozwoju – Ekspansja zagraniczna
Rozwój społecznie wrażliwy i terytorialnie zrównoważony	– Spójność społeczna – Rozwój zrównoważony terytorialnie
Skuteczne państwo i instytucje służące wzrostowi oraz włączeniu społecznemu i gospodarczemu	– Prawo w służbie obywatelom i gospodarce – Instytucje prorozwojowe i strategiczne zarządzanie rozwojem – E-państwo – Finanse publiczne – Efektywność wykorzystania środków UE

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju, *Strategia...*, op. cit., s. 51–55.

W przywoływanym dokumencie zostały także uwzględnione kwestie dotyczące turystyki. Zakłada się w nim:

- uspołnienie działań w obszarze promocji gospodarki z działaniami skierowanymi na budowę wizerunku Polski jako atrakcyjnej, bezpiecznej i otwartej destynacji turystycznej, opartej o bogate zasoby kulturowe i przyrodnicze;
- budowę Domu Polskich Turystycznych Marek Terytorialnych wraz z systemem koordynacji polityki turystycznej;
- wsparcie usług sprzyjających rozwojowi pozarolniczych funkcji gospodarstw rolnych (turystycznych, edukacyjnych, zdrowotnych, opiekuńczych i in.);
- rozwój turystyki zdrowotnej m.in. poprzez lepszą jej organizację i koordynację, a także budowanie wizerunku Polski jako destynacji turystyki zdrowotnej⁷⁵.

Dokument stanowi podstawę do przygotowania nowych strategii sektorowych. W 2018 roku powstał projekt „Polityka ekologiczna państwa 2030”. W planie tym czytamy, że „zrównoważony rozwój oznacza stabilny wzrost gospodarczy powiązany z racjonalną gospodarką zasobami środowiskowymi i respektowaniem praw człowieka”⁷⁶. Wdrażanie idei rozwoju

⁷⁵ Ibidem, s. 282.

⁷⁶ Ministerstwo Środowiska, *Polityka ekologiczna państwa 2030 – projekt 11.07.2018 r.*, Warszawa 2019, s. 9, https://bip.mos.gov.pl/fileadmin/user_upload/bip/prawo/projekty/PROJEKT_POLITYKI_EKOLOGICZNEJ_PANSTWA_2030/Projekt_Polityki_ekologicznej_panstwa_2030.pdf [dostęp: 21.10.2018].

zrównoważonego w Polsce związane jest też z możliwościami, jakie w tym względzie posiadają jednostki samorządu terytorialnego. Ważną rolę w jej implementacji przypisuje się działaniom podejmowanym na poziomie lokalnym. Jednak w związku z różnorodnością gmin, stosują one odmienną politykę rozwoju zrównoważonego⁷⁷. Gminy mają możliwość tworzenia strategii rozwoju i spora część jednostek z takiej opcji korzysta. Budżet gminy, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, czy też miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, dają sposobność przetransportowania omawianych zasad na poziom lokalny.

Obecne są też próby pomiaru nowego paradygmatu rozwoju na poziomie lokalnym, spośród których można wymienić program *Urban Audit*, wybrane wskaźniki w ramach Banku Danych Lokalnych i Systemu Analiz Samorządowych⁷⁸. Budowa Systemu Analiz Samorządowych rozpoczęła się w 1998 roku z inicjatywy Związku Miast Polskich. W ramach baz danych i wskaźników proponowanych przez system, dostępne są informacje dotyczące: kosztów oraz wyników ilościowych i jakościowych dostarczanych przez jednostki samorządu terytorialnego, głównych uwarunkowań rozwojowych, a od 2007 roku wskaźników rozwoju zrównoważonego⁷⁹. Niestety kwestie turystyki nie są tu uwypuklone, a zgromadzone dane w dużej mierze pokrywają się z danymi Głównego Urzędu Statystycznego. Wymieniony wyżej program *Urban Audit* stanowi wspólną inicjatywę Komisji Europejskiej i Eurostatu, a jego celem jest dostarczenie danych statystycznych o miastach europejskich⁸⁰. Na poziomie wojewódzkim, ponadregionalnym i krajowym, można korzystać z systemu monitorowania rozwoju STRATEG, który gromadzi wskaźniki wykorzystywane do monitorowania realizacji strategii obowiązujących w Polsce. Należy wspomnieć także o aplikacji Wskaźników Zrównoważonego Rozwoju, która jest „publicznie dostępnym narzędziem służącym do udostępniania i prezentacji wskaźników monitorujących Cele Zrównoważonego Rozwoju Agendy 2030 (z danymi dla Polski) oraz zestawu wskaźników monitorujących zrównoważony rozwój na poziomie kraju, regionów, województw i powiatów”⁸¹. Rozbudowa i doskonalenie systemu ma na celu dalszy rozwój pod kątem

⁷⁷ L. Mierzejewska, *Zrównoważony rozwój miasta – wybrane sposoby pojmowania, koncepcje i modele*, „Problemy Rozwoju Miast” 2015, R. XII, nr 2, s. 5–11.

⁷⁸ T. Borys, *Wybrane...*, op. cit.

⁷⁹ *System Analiz Samorządowych*, <http://www.systemanaliz.pl/co-to-jest-sas> [dostęp: 21.10.2018].

⁸⁰ Główny Urząd Statystyczny, *Urban Audit*, <http://stat.gov.pl/statystyka-regionalna/badania-regionalne/urban-audit-250> [dostęp: 21.10.2018].

⁸¹ *Wskaźnik Zrównoważonego Rozwoju*, <http://wskaznikizrp.stat.gov.pl> [dostęp: 21.10.2018].

jego aktualności, wydajności, funkcjonalności i użyteczności, jako narzędzia wspierającego realizowanie zadań administracji publicznej, w zakresie monitorowania i programowania polityki spójności. Dzięki coraz szerszej dostępności danych, istnieje też możliwość dokonywania porównań między wskazanymi jednostkami w zakresie wybranych aspektów dotyczących rozwoju zrównoważonego. Z analiz wynika, że w latach 2005–2015 pod tym względem widoczna jest stabilizacja podobnych województw na wysokich miejscach rankingowych (mazowieckie, pomorskie, małopolskie) i powtarzająca się sytuacja w przypadku województw na końcowych miejscach w rankingu (świętokrzyskie, lubelskie)⁸².

Do zbliżonych wniosków w kwestii wiodącego regionu doszła w analizach Drabarczyk⁸³, która określiła poziom rozwoju zrównoważonego województw i uszeregowwała je w rankingu. Zdaniem autorki, najwyższym poziomem rozwoju zrównoważonego charakteryzowało się województwo mazowieckie, a najniższym warmińsko-mazurskie⁸⁴. Z kolei Polska Fundacja im. Roberta Schumana wspólnie z partnerami, od 2015 roku, wydaje raporty o polskich miastach na prawach powiatu i zestawia je biorąc pod uwagę rozwój zrównoważony. Mimo przedstawionych inicjatyw nadal obecne są opinie, że „polskie miasta nie są zrównoważone, a ich stopień rozwoju w poszczególnych obszarach jest silnie zróżnicowany”⁸⁵. By zmienić ten wizerunek potrzebne są jednocześnie wzmożone działania na poziomie przedsiębiorstw. W celu uzupełnienia rządowych programów strategicznych, zainicjowania i współpracy sektora biznesowego z innymi sektorami na rzecz rozwoju zrównoważonego Polski, powstał dokument pt. „Wizja zrównoważonego rozwoju dla polskiego biznesu 2050”, w którym zaprezentowano głos przedstawicieli biznesu w sprawie kluczowych wyzwań rozwoju zrównoważonego⁸⁶. W dokumencie nakreślono 6 obszarów priorytetowych dla rozwoju zrównoważonego: kapitał społeczny, kapitał ludzki, infrastruktura, zasoby naturalne, energia i jakość państwa⁸⁷.

⁸² R. Klóska, *Rozwój zrównoważony regionów w Polsce w ujęciu statystycznym*, „Progress in Economic Sciences” 2017, Vol. 4, s. 159–175.

⁸³ K. Drabarczyk, *Zrównoważony rozwój województw – analiza porównawcza*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Zarządzanie” 2017, nr 25 (2), s. 23–34.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ *Ranking polskich miast zrównoważonych*, Arcadis, <https://www.arcadis.com/media/6/0/D/%7B60DA8546-A735-430A-BF9A-6114B0362FD7%7DRanking%20Polskich%20Miast%20Zrownawazonych%20Arcadis%20FINAL.pdf> [dostęp: 21.10.2018].

⁸⁶ *Wizja zrównoważonego rozwoju dla polskiego biznesu 2050*, s. 11, <http://odpowiedzialnybiznes.pl/wp-content/uploads/2014/03/Wizja-2050.pdf> [dostęp: 21.10.2018].

⁸⁷ Ibidem, s. 15.

Także i tutaj, w odniesieniu do analizowanych podmiotów, co roku przygotowywane jest zestawienie w postaci Rankingu Odpowiedzialnych Firm, którego inicjatorem jest Koźmiński Business Hub, a partnerami Forum Odpowiedzialnego Biznesu oraz Global Compact Network Poland⁸⁸. W czołówce rankingu z 2018 roku znalazła się firma związana z branżą farmaceutyczną. O sukcesie wdrażania idei rozwoju zrównoważonego w Polsce decydować będzie dostęp do nowoczesnych technologii i edukacja.

Omawiane zagadnienie pozostaje w związku z tematem ekoinnowacji. Analiza przeprowadzona w 2017 roku, w ramach państw Unii Europejskiej, w oparciu o *Eco-innovation Index* (wskaźnik innowacyjności prezentujący ekoinnowacyjność danego kraju w porównaniu ze średnią UE oraz z najlepszymi we Wspólnocie) wskazuje, że Polska należy do krajów, które odnotowują utrzymującą się na niskim poziomie ekoinnowacyjność. W tym względzie kraj uplasował się na 26 miejscu wśród państw UE z wynikiem znacząco poniżej średniej⁸⁹. Najlepiej w zestawieniu wypadła Szwecja, a najsłabiej Bułgaria. Wśród barier dla ekoinnowacji w Polsce, w raporcie wymieniono:

- brak funduszy, a przez to utrudniony dostęp do kapitału i stosunkowo wysokie koszty ekologicznych, innowacyjnych technologii;
- niewystarczające nakłady na badania;
- niewystarczającą wiedzę firm na temat pozytywnych następstw wdrażania rozwiązań ekoinnowacyjnych;
- niewystarczającą świadomość klientów na temat korzyści z ekoinnowacyjnych technologii;
- brak koncentracji na innowacjach w przypadku prawodawstwa i praktyk dotyczących zamówień publicznych w Polsce, w szczególności w przypadku wyboru ofert, które nie koncentrują się na innowacjach a raczej na cenie, jako dominującym kryterium wyboru⁹⁰.

Na tle tych spostrzeżeń trudno nie wspomnieć o konieczności wzmożonego wysiłku edukacyjnego w celu lepszego zrozumienia idei rozwoju zrównoważonego. Obecnie niemal brak jest systemowych działań oceniających poziom edukacji dla rozwoju zrównoważonego. Z inicjatyw w tym względzie należy wspomnieć o porozumieniu z 1995 roku pomiędzy Ministerstwem Edukacji Narodowej a Ministerstwem Ochrony Środowia-

⁸⁸ *Ranking odpowiedzialnych firm*, <http://rankingodpowiedzialnychfirm.pl/o-nas/> [dostęp: 21.10.2018].

⁸⁹ *Eco-innovation in Poland, Eco-Innovation Observatory (EIO) Country Profile 2016–2017*, s. 10, https://ec.europa.eu/environment/ecoap/sites/ecoap_stayconnected/files/field/field-country-files/poland_eio_country_profile_2016-2017.pdf [dostęp: 21.10.2018].

⁹⁰ *Ibidem*, s. 16.

ska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, którego zasadniczym celem było przygotowanie Narodowej Strategii Edukacji Ekologicznej⁹¹. Cele zawarte w strategii dotyczyły: upowszechniania idei ekorozwoju we wszystkich sferach życia; wdrożenia edukacji ekologicznej, jako edukacji interdyscyplinarnej na wszystkich stopniach edukacji formalnej i nieformalnej; tworzenia wojewódzkich, powiatowych i gminnych programów edukacji ekologicznej; promowania dobrych doświadczeń z zakresu metodyki edukacji ekologicznej⁹². W 2012 roku przeprowadzone zostało badanie, którego celem było przygotowanie „Ekspertyzy dotyczącej edukacji dla zrównoważonego rozwoju w Polsce”. Z raportu wynika między innymi, że:

- obecnie brakuje aktualnego dokumentu nakreślającego kierunek edukacji dla rozwoju zrównoważonego w Polsce;
- definicja rozwoju zrównoważonego jest trudna do zrozumienia przez respondentów;
- brakuje jednej, sformalizowanej struktury/sieci współpracy i to zarówno w odniesieniu do szkolnictwa, jak i w odniesieniu do współpracy pomiędzy jednostkami szkolnymi a przedsiębiorcami – potencjalnymi pracodawcami absolwentów;
- występuje duży odsetek nauczycieli, którzy nie mają świadomości lub możliwości technicznych skorzystania z materiałów internetowych;
- widoczna jest bariera w dostępie do środków pozyskiwanych z różnych źródeł, na rzecz edukacji dla rozwoju zrównoważonego, wynikająca z braku posiadania wkładu własnego przez organizacje zainteresowane ich pozyskaniem⁹³.

Jedną z inicjatyw na rzecz propagowania idei był projekt „Akademicki Cykl Edukacyjny: Zrównoważony Rozwój – Wyzwania Globalne”, który zrealizowany został przez Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego w 2012 roku. Celem głównym przedsięwzięcia było „przygotowanie absolwentów studiów wyższych do przekazywania wiedzy na temat globalnych zjawisk i współzależności oraz uwrażliwienie ich na potrzebę zaangażowania w odpowiedzialne kształtowanie procesów globalnych poprzez wzbogacenie treści i metod kształcenia na poziomie akademickim”⁹⁴.

⁹¹ Ministerstwo Środowiska, *Przez edukację do zrównoważonego rozwoju, Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej*, Warszawa: Wydawnictwo Drukarnia „LIBER” 2001, s. 10.

⁹² Ibidem.

⁹³ *Ekspertyza dotycząca edukacji dla zrównoważonego rozwoju w Polsce. Raport końcowy wersja 1.0*, Zespół konsultantów ITTI, Poznań 2012, s. 3–5.

⁹⁴ P. Trzepacz, U. Nikitin, K. Rotter-Jarzębińska, *Cele, założenia i realizacja projektu „Akademicki Cykl Edukacyjny: Zrównoważony Rozwój – Wyzwania Globalne”*, [w:] *Zrównoważony rozwój – wyzwania...*, op. cit., s. 349–356.

Rozdział 2.

Rozwój zrównoważony turystyki

2.1. Zarys kształtowania się i wdrażania koncepcji rozwoju zrównoważonego w turystyce

Zdefiniowany i omówiony uprzednio rozwój zrównoważony znalazł zastosowanie w wielu dziedzinach, z których jedną stanowi turystyka. Obserwowana ekspansja turystyki – zarówno w sensie przestrzennym, jak i w kategoriach znacznego wzrostu wielkości rynku turystycznego, a wraz z tym masowy jej rozwój – poza skutkami pozytywnymi, przyczyniła się do degradacji środowiska przyrodniczego oraz społeczno-kulturowego w regionach recepcji turystycznej. Spowodowało to zwrócenie uwagi na konieczność przeciwdziałania negatywnym następstwom zwiększającego się ruchu turystycznego, szczególnie na terenach, gdzie następuje jego czasowa i przestrzenna kumulacja. Wspólna płaszczyzna rozwoju zrównoważonego i turystyki jest więc działaniem na styku trzech sfer: środowiskowej, społecznej i gospodarczej¹.

Termin turystyka zrównoważona nawiązuje do koncepcji głoszonych znacznie wcześniej, i choć niektórzy autorzy sięgają do idei wywodzących się ze starożytności, większość badając zjawisko pod kątem filozoficznych podstaw odnosi się do poglądów Jana Jakuba Rousseau i innych myślicieli z XVIII i XIX w.² Podkreślić należy, że geografów od dawna interesują relacje pomiędzy turystyką i środowiskiem – zarówno przyrodniczym, jak i społeczno-ekonomicznym – i na ogół niechętnie przyjmowali oni dotychczas krytyczne stanowisko rozwoju zrównoważonego i sposobu jego za-

¹ E. Panfiluk, *Problemy zrównoważonego rozwoju w turystyce*, „Economy and Management” 2011, Vol. 2, s. 60–72.

² Zob.: *Turystyka zrównoważona*, red. nauk. A. Kowalczyk, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2010.

stosowania w turystyce³. Autorzy publikacji z omawianego zakresu wydają się akceptować podstawową tezę, że rozwój zrównoważony jest odpowiedni dla turystyki a wdrożenie koncepcji ma szansę rozwiązać szereg negatywnych następstw towarzyszących jej rozwojowi⁴. W kwestii genezy idei, Kowalczyk⁵ jest zdania, że koncepcja turystyki zrównoważonej wywodzi się z sformułowanej przez Hetzera w 1965 roku turystyki odpowiedzialnej, która zakładała minimalizację ingerencji w środowisko przyrodnicze, poszanowanie odmienności kulturowej, maksymalizację udziału lokalnej ludności w świadczeniu usług turystycznych, a także wzrost zadowolenia i satysfakcji turystów⁶.

W celu podjęcia działań wynikających z założeń turystyki zrównoważonej konieczne jest sięgnięcie do innych teorii i koncepcji, w tym np. do koncepcji: rozwoju lokalnego, cyklu ewolucji miejscowości turystycznej, przestrzeni turystycznej, chłonności turystycznej, terytorialnego systemu rekreacyjnego, granic dopuszczalnych zmian, strefowania przestrzennego, zintegrowanego ośrodka turystycznego⁷. Na upowszechnienie się omawianej idei w turystyce miały wpływ także organizacje i instytucje. Komisja ONZ ds. Zrównoważonego Rozwoju, na 7. sesji Komisji w 1999 roku, wezwała rządy do przyspieszenia rozwoju turystyki zrównoważonej. Szczególny nacisk położono na potrzebę rozwoju polityk, strategii i planów turystyki zrównoważonej w oparciu o Agendę 21, traktowanej jako wyznacznik dla organizacji, przedstawicieli sektora prywatnego oraz lokalnych społeczności. Podkreślano także potrzebę konsultacji i współpracy ze wszystkimi wyżej wymienionymi zainteresowanymi stronami.

Inną ważną inicjatywą jest Globalny Kodeks Etyki w Turystyce. Światowa Organizacja Turystyki wraz z przedstawicielami światowego przemysłu turystycznego, państw, terytoriów, przedsiębiorstw, instytucji i organizacji, ogłaszając w 1999 roku na Zgromadzeniu Ogólnym w Chile Globalny Kodeks Etyki w Turystyce, ustanowiła podstawy do rozwoju turystyki zrównoważonej. Artykuł 3 dokumentu zatytułowany *Turystyka jako czynnik zrównoważonego rozwoju* wskazuje, że „wszyscy uczestnicy rozwoju turystyki winni chronić środowisko i zasoby naturalne, by zapewnić znaczny,

³ R.W. Butler, *Sustainable Tourism: A state-of-the-art review*, „Tourism Geographies” 1999, Vol. 1 (1), s. 7–25.

⁴ Ibidem.

⁵ M. Kowalczyk, *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju turystyki*, „Człowiek i Środowisko” 2011, nr 35 (3–4), s. 35–50.

⁶ Ibidem.

⁷ A. Kowalczyk, *Koncepcje turystyki bliskie idei turystyki zrównoważonej*, [w:] *Turystyka...*, op. cit., s. 44.

trwały i zrównoważony rozwój gospodarczy sprawiedliwie zaspakajający potrzeby i aspiracje obecnych oraz przyszłych pokoleń”⁸. Przez kolejne lata pojawiał się szereg innych inicjatyw mających związek z rozwojem zrównoważonym w turystyce. Rok 2002 został proklamowany Międzynarodowym Rokiem Ekoturystyki (*International Year of Ecotourism*). W tym właśnie roku, w Johannesburgu, miał miejsce Światowy Szczyt Zrównoważonego Rozwoju, który w swoich założeniach nawiązał do turystyki zrównoważonej, wzywając do jej promocji jako jednej z wielu strategii ochrony i zarządzania bazą zasobów naturalnych, stanowiących podstawę rozwoju gospodarczego i społecznego.

Kolejnym ważnym wydarzeniem, w kontekście omawianego zagadnienia, była Globalna Konferencja Ekoturystyczna w Oslo w 2007 roku, na której zaprezentowano zielone szlaki (*greenways*) w kontekście egzemplifikacji idei przyczyniającej się do rozwoju ekoturystyki, ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego⁹. Z kolei rok 2017 został ogłoszony Międzynarodowym Rokiem Zrównoważonej Turystyki dla Rozwoju (*International Year of Sustainable Tourism for Development*) na mocy rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ (A/RES/70/193)¹⁰. Inauguracja uprzednio wspomnianego wydarzenia miała miejsce 18 stycznia 2017 roku w siedzibie Światowej Organizacji Turystyki. Do realizacji założeń włączyły się też inne organizacje, w tym UNESCO, które w 2011 roku rozpoczęło opracowywanie nowego Programu Dziedzictwa Światowego i Zrównoważonej Turystyki. Celem było stworzenie międzynarodowych ram dla współpracy i skoordynowanego osiągania wspólnych oraz trwałych rezultatów związanych z turystyką w obiektach należących do światowego dziedzictwa¹¹. Proces rozwoju programu został wzbogacony o kontakt z przedstawicielami głównych grup interesariuszy, w tym z sektorem turystycznym, władzami krajowymi i lokalnymi, praktykami terenowymi i społecznościami lokalnymi. Projekt programu został dopracowany na spotkaniu w 2011 roku,

⁸ *Globalny Kodeks Etyki w Turystyce*, WTO, 1999, Artykuł 2, http://ethics.unwto.org/sites/all/files/docpdf/poland_0.pdf [dostęp: 21.10.2018].

⁹ *Ekoturystyka i odkrywanie dziedzictwa. Zbiór dobrych praktyk*, red. D. Zaręba, Kraków: Fundacja Fundusz Partnerstwa – Fundacja Partnerstwo dla Środowiska 2008, s. 8.

¹⁰ *Resolution adopted by the General Assembly on 22 December 2015 [on the report of the Second Committee (A/70/472)] 70/193, International Year of Sustainable Tourism for Development 2017*, United Nations, General Assembly, 2016, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/193 [dostęp: 21.10.2018].

¹¹ *Sustainable Tourism. UNESCO World Heritage and Sustainable Tourism Programme*, <http://whc.unesco.org/en/tourism> [dostęp: 21.10.2018].

w Szwajcarii. Podczas jego trwania ponad 40 ekspertów z 23 krajów reprezentujących odpowiednie grupy interesariuszy, współpracowało w celu określenia ogólnego strategicznego podejścia i priorytetowego zestawu celów i działania¹². Proponowany program został przyjęty przez Komitet Światowego Dziedzictwa w 2012 roku, na 36 sesji w Sankt Petersburgu. Program Światowego Dziedzictwa i Zrównoważonej Turystyki zakłada:

- włączenie zasad turystyki zrównoważonej do Konwencji Światowego Dziedzictwa;
- wzmocnienie sprzyjającego klimatu poprzez propagowanie polityki, strategii, ram i narzędzi, które wspierać będą zrównoważoną turystykę, pełniącą istotną rolę w ochronie i zarządzaniu kulturą oraz dziedzictwem przyrodniczym o wyjątkowej wartości;
- promowanie szerokiego zaangażowania zainteresowanych stron w planowanie, rozwój i zarządzanie turystyką zrównoważoną, działającą dla ochrony dziedzictwa i koncentrującą się na wzmacnianiu lokalnych społeczności;
- zapewnienie stronom zainteresowanym światowym dziedzictwem narzędzi do zarządzania turystyką odpowiedzialnie i w sposób zrównoważony, w oparciu o lokalny kontekst i potrzeby;
- promowanie wysokiej jakości produktów i usług turystycznych, które zachęcają do odpowiedzialnego zachowania wszystkie zainteresowane strony i wspierają zrozumienie oraz doceniają koncepcję ochrony światowego dziedzictwa¹³.

W tabeli poniżej przedstawiono zestawienie dokumentów, które znacząco wpłynęły na rozwój i wdrażanie koncepcji turystyki zrównoważonej.

Konkurencyjność sektora turystycznego jest ściśle związana z jakością miejsc docelowych, które są silnie uzależnione od ich naturalnego i kulturowego środowiska oraz postaw lokalnej społeczności. Obecnie rozwój zrównoważony stanowi integralną część debaty na temat tego, w jaki sposób turystyka powinna wykorzystywać zasoby naturalne i społeczne, aby uzyskać korzyści ekonomiczne. Doprowadziło to do przyznania, że publiczne i prywatne podmioty turystyczne muszą rozważyć równy podział potencjalnych korzyści ekonomicznych, minimalizację skutków socjokulturowych dla gospodarzy i turystów oraz ochronę i poprawę środowiska naturalnego w związku z działalnością turystyczną. Na całym świecie kilka wiodących światowych organizacji wprowadziło turystykę

¹² Ibidem.

¹³ UNESCO *World Heritage and Sustainable Tourism Programme*, s. 3–9, <https://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-669-6.pdf> [dostęp: 21.10.2018].

zrównoważoną do swoich programów. Podobne inicjatywy znajdują odzwierciedlenie w Europie, gdzie są opracowywane i wdrażane przez instytucje UE. Sama turystyka stanowi 4% PKB Unii Europejskiej oraz daje 12% wszystkich miejsc pracy we Wspólnocie¹⁴.

Tabela 8. Wybrane dokumenty mające związek z koncepcją turystyki zrównoważonej

Rok	Dokument
1995	Lanzarocka Karta Turystyki Zrównoważonej
1996	Agenda 21 dla przemysłu turystycznego – w kierunku trwałego rozwoju przyjaznego środowisku
1997	Deklaracja berlińska „Różnorodność biologiczna i zrównoważona turystyka”
2003	Komunikat Rady Parlamentu Europejskiego, Europejskiego Komitetu Ekonomicznego i Społecznego oraz Komitetu Regionów „Podstawowe kierunki dotyczące rozwoju turystyki europejskiej”
2006	Komunikat Komisji Wspólnot Europejskich „Odnowiona polityka turystyczna UE (Ku silniejszemu partnerstwu na rzecz turystyki europejskiej)”
2007	Raport grupy ds. zrównoważonego rozwoju turystyki powołanej w ramach działalności UE w 2004 r. „Działania na rzecz bardziej zrównoważonej turystyki europejskiej”
2007	Komunikat Komisji Europejskiej „Agenda dla zrównoważonej i konkurencyjnej turystyki europejskiej”
2010	Komunikat Komisji Europejskiej do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów „Europa –najpopularniejszy kierunek turystyczny na świecie –nowe ramy polityczne dla europejskiego sektora turystycznego”

Źródło: B. Gontar, Z. Gontar, *Zrównoważona turystyka. Strategiczny wybór projektów ICT*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2016, s. 21–22; R. Przeorek-Smyka, *Determinanty prawne zrównoważonego rozwoju turystyki w Unii Europejskiej i w Polsce. Wybrane problemy*, [w]: *Gospodarka turystyczna w regionie: rynek turystyczny – współczesne trendy, problemy i perspektywy jego rozwoju*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2013, nr 304, s. 241–252.

Wśród dokumentów które przyczyniły się do rozpropagowania idei turystyki zrównoważonej, wymienionych w tabeli, znajduje się Agenda dla zrównoważonej i konkurencyjnej turystyki europejskiej. Według dokumentu, wdrożenie zasad mających na celu osiągnięcie konkurencyjnej i zrównoważonej turystyki powinno mieć miejsce przez:

- zastosowanie całościowego i zintegrowanego podejścia;
- planowanie długoterminowe;

¹⁴ *Agenda dla zrównoważonej i konkurencyjnej turystyki europejskiej*, Komisja Wspólnot Europejskich, Bruksela, 19.10.2007, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A52007DC0621> [dostęp: 21.10.2018].

- osiągnięcie odpowiedniego tempa i rytmu rozwoju;
- zaangażowanie wszystkich podmiotów;
- zastosowanie najlepszej dostępnej wiedzy;
- zminimalizowanie ryzyka i zarządzanie ryzykiem;
- odzwierciedlenie wpływu w ponoszonych kosztach;
- wyznaczanie i przestrzeganie ograniczeń w przypadkach, kiedy jest to wskazane;
- podejmowanie stałego monitoringu¹⁵.

Warto także wspomnieć o jeszcze jednej inicjatywie w związku z obszarami Natura 2000. Europejska Sieć Ekologiczna Natura 2000 obejmuje obszary chronione w Unii Europejskiej wyznaczone po to, by strzec siedliska przyrodnicze oraz gatunki roślin i zwierząt, uważane za cenne i zagrożone w skali całej Europy. Obszary te są niezwykle zróżnicowane oraz często szczególnie wrażliwe na degradację, stanowiąc przy tym przedmiot zainteresowania turystów. Obejmują szeroki zakres ekosystemów, od terenów podmokłych po górskie, w tym tereny wiejskie. W celu promowania turystyki zrównoważonej, na omawianych obszarach zaproponowano dokument pt. *European Commission 2001. Sustainable Tourism and Natura 2000 Guidelines, Initiatives and Good Practices in Europe*. Skierowany jest on do wszystkich zainteresowanych stron, zaangażowanych w rozwój turystyki zrównoważonej na obszarze Natura 2000, w tym do zarządzających, dostawców lokalnych usług turystycznych, touroperatorów i władz lokalnych. Dokument zawiera wytyczne dotyczące turystyki zrównoważonej, które są istotne z punktu widzenia obszarów Natura 2000 oraz opis wybranych przykładów dobrych praktyk podejmowanych w omawianym zakresie¹⁶.

Poza wspomnianymi przykładami, koncepcja rozwoju zrównoważonego turystyki trafia na podatny grunt, w ramach biznesu turystycznego. Warto więc wspomnieć o projekcie Travelife, określanym mianem inicjatywy, której zadaniem jest promowanie zrównoważonych praktyk w odniesieniu do sektora turystycznego. W ramach omawianych działań zaproponowano biuram podróży i gestorom bazy noclegowej dwa systemy na rzecz rozwoju zrównoważonego. W ich zakresie oferowane są szkolenia i narzędzia do przeprowadzania zmian w zarządzaniu społecznym i środowiskowym, a także w komunikowaniu klientom postępów we wdrażaniu idei rozwoju zrównoważonego. Efektem działań jest zarejestrowanie w Zrównoważo-

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ *Sustainable Tourism and Natura 2000. Guidelines, Initiatives and Good Practices in Europe. Final Publication*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2001, s. 4–5, http://ec.europa.eu/environment/nature/info/pubs/docs/nat2000/sust_tourism.pdf [dostęp: 21.10.2018].

nym Systemie Travelife 17 000 miejsc zakwaterowania na całym świecie, wykonanie przez 1500 z nich niezależnych audytów, a w ponad 500 przypadkach uzyskane zostały oznakowania Travelife¹⁷. Duże zainteresowanie przedstawicieli sektora turystycznego wynika z przekonania o korzyściach, jakie mają związek z działaniami zgodnymi z zasadami rozwoju zrównoważonego. Wśród nich znajdują się: wzrost zysków, redukcja kosztów, dostęp do środków finansowych (kredyty, inwestorzy), docenianie działań przez pracowników, wpływ na wizerunek przedsiębiorstwa i marki, podtrzymywanie atrakcyjności turystycznej destynacji, zarządzanie ryzykiem i postępowanie zgodnie z prawem, a także wpływ na procesy legislacyjne (opiniowanie lub powstrzymywanie niekorzystnych przepisów)¹⁸.

Tabela 9. Przykładowe inicjatywy przedstawicieli sektora turystycznego na rzecz rozwoju zrównoważonego

Rok	Inicjatywa
2000	25 touroperatorów zrzeszyło się w inicjatywie na rzecz Zrównoważonego Rozwoju Turystyki (<i>Tour Operators' Initiative for Sustainable Tourism Development</i> – TOI) w ramach UNEP – Programu Środowiskowego Organizacji Narodów Zjednoczonych i UNWTO
2003	Holenderskie Stowarzyszenie Biur Podróży ANVR opracowało System Zarządzania Środowiskowego, zorientowany na produkt, który stał się obowiązkowy dla touroperatorów będących członkami ANVR. System ten objął mianowanie koordynatora środowiskowego, przeprowadzenie szkoleń i prowadzenie działalności zgodnie z wyznaczonym minimum obowiązujących standardów
2004	Europejscy touroperatorzy podjęli współpracę, w ramach projektu współfinansowanego przez Unię Europejską, w celu opracowania jednolitego systemu zarządzania zrównoważonego. Poza Holenderskim i Brytyjskim Stowarzyszeniem Touroperatorów, do projektu włączyli się również: UNEP, Leeds Metropolitan University, Lund University i ECEAT (<i>European Centre for Eco and Agro Tourism</i>)
2007	Zaprezentowany został jednolity system standardów i narzędzi pod nazwą Travelife

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Travelife Sustainability in Tourism...*, op. cit., s. 14–15.

Zaprezentowane przykłady są krokiem w dobrym kierunku, jednak nie stanowią reguły. Idea rozwoju zrównoważonego – także w odniesieniu do turystyki – po skonfrontowaniu z realiami obecnego porządku, natrafia na rozdzwitek pomiędzy głoszonymi postulatami a rzeczywistością

¹⁷ *Travelife Sustainability in Tourism, Społeczna Odpowiedzialność Przedsiębiorstw dla Touroperatorów i Biur Podróży*, materiał szkoleniowy, https://www.travelife.info/index_new.php?menu=about_travelife&lang=pl [dostęp: 21.10.2018].

¹⁸ Ibidem.

praktyką zarówno na poziomie globalnym, jak i lokalnym¹⁹. Krytycy idei przyrównują tego rodzaju aktywność przedsiębiorstw do strategii marketingowej, stanowiącej „rodzaj przykrywkę dla turystycznych koncernów poszukujących nowych możliwości ekspansji”²⁰. Podobnie jak uprzednio – w przypadku wdrażania idei rozwoju zrównoważonego – również w odniesieniu do turystyki, mimo głosów krytycznych koncepcja nadal się rozwija. W paradygmacie rozwoju zrównoważonego turystyki chodzi o to, by „turystyka stała się na dłuższą metę ekonomicznie opłacalna (także dla społeczności przyjmującej), ekologicznie neutralna i społecznie sprawiedliwa”²¹. Właściwa implementacja reguły powinna dotyczyć zarówno strony popytowej, jak i strony podaży turystycznej. W opracowaniu i wdrażaniu polityki na rzecz turystyki zrównoważonej istotne jest: zaangażowanie interesariuszy, planowanie długoterminowe, przewidywanie skutków globalnych i lokalnych, promowanie zrównoważonej konsumpcji oraz równoważenie omawianego rozwoju z jakością²². Wśród narzędzi służących realizacji rozwoju zrównoważonego turystyki wymienić można: regulacje prawne, tworzenie obszarów chronionych, badanie wpływu projektów na środowisko, systemy zarządzania środowiskiem, sprawozdania środowiskowe i techniki zarządzania ruchem turystycznym²³. Jednocześnie należy rozważyć wpływ na kształtowanie się modelu konsumpcji. Bez wątpienia trzeba zachęcać turystów do myślenia, że w miejscu, w którym dba się o środowisko i siłę roboczą korzyści wynikną również dla nich samych. Wybór odpowiedniego podejścia to między innymi przyjęcie postawy „zanieczyszczający płaci”. Zgodnie z nią sprawca negatywnego wpływu na środowisko, ponosi za to odpowiedzialność²⁴. Stan bliski idealnemu może zaistnieć, gdy między zasadniczymi elementami, czyli między środowiskiem przyrodniczym, turystami, społecznościami lokalnymi i reprezentującymi ich władzami lokalnymi oraz osobami

¹⁹ A. Kazimierczak, *Jaką aksjologię zakłada idea zrównoważonego rozwoju w turystyce?*, [w:] *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*, t. 6: *Turystyka zrównoważona*, red. Z. Młynarczyk, I. Potocka, A. Zajadacz, Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe 2010, s. 9–18.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

²² *World Tourism Organization, Making tourism more sustainable, A Guide for Policy Makers*, United Nations Environment Programme Division of Technology, Industry and Economics, Paris – Madrid 2005, s. 16–17, <http://www.unep.fr/shared/publications/pdf/dtix0592xpa-tourismpolicyen.pdf> [dostęp: 21.10.2018].

²³ R. Przeorek-Smyka, *Determinanty...*, op. cit.

²⁴ *World Tourism Organization, Making...*, op. cit., s. 16–17.

prawnymi i fizycznymi świadczącymi usługi turystyczne, występuje stan równowagi²⁵. Problem pojawia się w związku z trudnością w osiągnięciu takiego stanu, o ile jest on w ogóle możliwy. Wynika to z rozbieżnych celów wspomnianych podmiotów i konieczności zastosowania przez nich samoograniczeń. Pełne wdrożenie zasad rozwoju zrównoważonego do turystyki nie jest możliwe, ale można je wykorzystać jako narzędzia do rozwiązywania konkretnych problemów²⁶. Turystyka dzięki swojej interdyscyplinarności ma szansę odegrać znaczącą rolę we wdrażaniu zasad rozwoju zrównoważonego, poprzez aktywizację społeczno-gospodarczą lokalnych społeczności, stymulację innych dziedzin działalności oraz związki z ochroną przyrody²⁷.

2.2. Pojęcie oraz cele rozwoju zrównoważonego w turystyce

Jak przedstawiono w poprzednim rozdziale, pojęcie rozwoju zrównoważonego było przedmiotem wielu interpretacji i definicji. Biorąc pod uwagę, że turystyka zrównoważona opiera się na głównych zasadach koncepcji rozwoju zrównoważonego, również i w jej przypadku można dostrzec różnorodne próby interpretacji zjawiska. Już dwadzieścia lat temu McCool zwracał uwagę, że wprowadzenie definicji służy do określenia ram problemu oraz położenia podwalin pod przyszłe prace, to jednak dyskusja nad pojęciami dla niektórych trwała zbyt długo²⁸.

Termin turystyka zrównoważona doczekał się szeregu prób interpretacji i pokrewnych pojęć, np. turystyka łagodna, turystyka zielona, turystyka przyjazna środowisku, agroturystyka i turystyka wiejska, turystyka alternatywna czy ekoturystyka²⁹. Najczęściej turystyka zrównoważona jest utożsamiana z ekoturystyką, ale stanowi raczej jej załączek i rdzeń, nie wyczerpując znaczenia tego pojęcia³⁰. Najogólniej rzecz ujmując, żadnej formy turystyki nie powinno się traktować jako synonimu turystyki

²⁵ *Turystyka zrównoważona*, op. cit., s. 33.

²⁶ Ibidem. s. 35

²⁷ G. Dobrzański, M. Borkowska-Niszczoła, H. Kiryluk, E. Szymańska, *Problemy interpretacji turystyki zrównoważonej*, „Folia Turistica” 2010, nr 22, s. 147–166.

²⁸ S.F. McCool, *Making Tourism Sustainable, Sustainable Tourism, and What Should Tourism Sustain: Different Questions, Different Indicators*. Paper presented at international symposium on coastal and marine tourism, Vancouver 1999, <https://nsgl.gso.uri.edu/washu/washuw99003/32-McCool.pdf> [dostęp: 21.10.2018].

²⁹ G. Dobrzański, M. Borkowska-Niszczoła, H. Kiryluk, E. Szymańska, *Problemy...*, op. cit.

³⁰ Ibidem.

zrównoważonej³¹. Wytyczne dotyczące rozwoju zrównoważonego turystyki mają zastosowanie do wszystkich jej form i typów miejsc docelowych, w tym do turystyki masowej. Turystyka zrównoważona nie jest antymasowa i nie dąży do zmniejszenia liczby turystów na świecie. Wprost przeciwnie, zakładając rosnące zapotrzebowanie na usługi turystyczne, zapewnia ramy dla każdego rodzaju turystyki przyjaznej środowisku i zapewniającej zrównoważony rozwój społeczno-gospodarczy³².

Na gruncie polskiej literatury przedmiotu szczegółowego przeglądu definicji turystyki zrównoważonej i źródeł jej powstania oraz powiązań z innymi pojęciami, dokonali między innymi autorzy publikacji pod red. Kowalczyka³³, a także Borkowska-Niszczoła, Dobrzański, Kiryluk i Szymańska³⁴. Definicje te podkreślają, że jest to łagodniejsza forma rozwoju turystyki, która uwypukla konieczność rozwoju form wrażliwych na środowisko w celu zapewnienia harmonijnych relacji między gospodarzami a turystami oraz uwzględniania długoterminowych ram czasowych, biorących pod uwagę konsekwencje gospodarcze. Nie należy jej jednak traktować jako „synonimu skutecznej ochrony zasobów środowiska, recepty na osiągnięcie łatwych i szybkich korzyści ekonomicznych, czy też sposobu na pozbycie się problemów społecznych w regionie”³⁵. Jak pisze Butler, jest mało prawdopodobne, aby kiedykolwiek doszło do stworzenia w pełni akceptowalnej definicji turystyki zrównoważonej, ponieważ sukces tego terminu polega na tym, że jest on nieokreślony, a zatem może stać się wszystkim dla wszystkich zainteresowanych stron³⁶. Na potrzeby niniejszego opracowania pod pojęciem turystyki zrównoważonej rozumie się „zjawisko, w którym działania podejmowane przez turystów nie powodują strat lub trudnych do odwrócenia zmian w środowisku przyrodniczym, a jednocześnie przynoszą korzyści samym turystom, społecznościom zamieszkującym odwiedzane przez nich miejscowości i obszary, a także osobom i instytucjom świadczącym usługi turystyczne”³⁷. Ogólnie rzecz ujmując, koncepcja turystyki zrównoważonej dotyczy zachowania racjonalnej

³¹ Ibidem.

³² A. Niezgodna, *Problems of Implementing Sustainable Tourism in Poland*, „The Poznań University of Economics Review” 2004, Vol. 4 (1), s. 30–42.

³³ *Turystyka zrównoważona*, op. cit.

³⁴ G. Dobrzański, M. Borkowska-Niszczoła, H. Kiryluk, E. Szymańska, *Problemy...*, op. cit.

³⁵ M. Durydiwka, A. Kowalczyk, S. Kulczyk, *Definicja i zakres pojęcia „turystyka zrównoważona”*, [w:] *Turystyka zrównoważona*, op. cit., s. 35.

³⁶ R.W. Butler, *Sustainable...*, op. cit.

³⁷ M. Durydiwka, A. Kowalczyk, S. Kulczyk, *Definicja...*, op. cit., s. 33.

równowagi między interesami ludzi i środowiska³⁸. Turystyka zrównoważona oznacza więc:

- optymalne wykorzystanie zasobów środowiska naturalnego, które stanowią kluczowy element w jej rozwoju, zachowując podstawowe procesy ekologiczne oraz pomoc w ochronie dziedzictwa naturalnego i bioróżnorodności;
- poszanowanie społeczno-kulturowej autentyczności społeczności przyjmujących, zachowanie dziedzictwa kulturowego i tradycyjnych wartości oraz przyczynianie się do rozwoju międzykulturowego, zrozumienia i tolerancji;
- zapewnienie realnych, długoterminowych korzyści społeczno-gospodarczych wszystkim zainteresowanym stronom³⁹.

Stosowanie opisanych zasad w odniesieniu do turystyki jest także równoznaczne z próbą osiągnięcia równowagi pomiędzy aspektami środowiskowymi, społecznymi i ekonomicznymi rozwoju.

Turystyka jest działalnością, która wykazuje szczególnie silny związek między konsumentami (odwiedzającymi), gospodarką, środowiskiem i społecznościami lokalnymi. Owa zależność wynika z tego, że w przeciwieństwie do większości innych sektorów, konsument turystyki (turysta) podróżuje do wytwórcy i samego produktu. Na tej podstawie można wskazać trzy ważne i unikalne aspekty relacji między turystyką a rozwojem zrównoważonym. Po pierwsze, charakter turystyki, jako branży usługowej opartej na poznaniu nowych miejsc, pociąga za sobą znaczną ilość interakcji zarówno bezpośrednich, jak i pośrednich między odwiedzającymi, społecznościami goszczącymi i ich lokalnym środowiskiem. Po drugie, turystyka sprawia, że goście i gospodarze stają się znacznie bardziej świadomi problemów środowiskowych, różnic między narodami oraz kulturami. Może to wpływać na postawy oraz obawy dotyczące kwestii rozwoju zrównoważonego nie tylko podczas podróży, ale także w życiu codziennym. Po trzecie, spora część turystów to goście, którzy pragną doświadczyć nienaruszalnego i czystego środowiska, wypoczywać w miejscach atrakcyjnych pod względem naturalnym, autentycznych historycznie i kulturowo oraz poznać tradycje i gościnnych gospodarzy, z którymi chcą wchodzić w dobre relacje⁴⁰.

W związku z powyższym, przemysł turystyczny coraz częściej zależy od przedstawionych atrybutów obszarów przyjmujących a bliski i bezpośredni

³⁸ A. Niezgoda, *Problems...*, op. cit.

³⁹ G.A. Tanguay, J. Rajaonson, M.Ch. Therrien, *Sustainable Tourism Indicators: Selection Criteria for Policy Implementation and Scientific Recognition*, „Journal of Sustainable Tourism” 2013, Vol. 21 (6), s. 1–18.

⁴⁰ World Tourism Organization, *Making...*, op. cit., s. 9–10.

związek stwarza sytuację, w której turystyka może być zarówno szkodliwa, jak i pozytywna dla rozwoju zrównoważonego. Zakładanym celem turystyki zrównoważonej, na danym obszarze recepcji turystycznej, jest dążenie do osiągnięcia stanu równowagi w zaspokajaniu potrzeb (czerpaniu korzyści) dwóch głównych grup interesariuszy – turystów oraz społeczność zamieszkującej lub pracującej na rzecz turystyki na obszarze recepcji – przy jednoczesnym akceptowanym poziomie degradacji środowiska naturalnego i społeczno-kulturowego⁴¹. Turystyka zrównoważona powinna również zapewniać wysoki poziom zadowolenia turystów i zagwarantować im znaczące doświadczenie, poprzez podnoszenie świadomości na temat kwestii związanych z rozwojem zrównoważonym i propagowanie wśród nich zrównoważonych praktyk turystycznych⁴². Jednocześnie rozwój zrównoważony turystyki wymaga świadomego udziału wszystkich zainteresowanych stron, a także silnego przywództwa politycznego, aby móc zapewnić ich szeroki udział w turystyce i budowanie konsensusu. W tym kontekście turystyka ma szczególne znaczenie ze względu na wkład, jaki może wnieść w rozwój zrównoważony. Wynika to zarówno z jej dynamiki wzrostu oraz ról jakie odgrywa w gospodarkach wielu krajów i w miejscach docelowych.

2.3. Wskaźniki rozwoju zrównoważonego w turystyce

Osiągnięcie turystyki zrównoważonej jest procesem ciągłym i wymaga monitorowania jego skutków, wprowadzając w razie potrzeby niezbędne środki zapobiegawcze i/lub naprawcze. Mimo że „turystykę zrównoważoną należy postrzegać raczej jako pewien cel, do którego należy dążyć, niż jako realnie istniejące zjawisko, które można precyzyjnie zmierzyć i opisać”⁴³, pojawiają się próby ujęcia rozwoju zrównoważonego turystyki w formie modelowej. Modelowe relacje w zakresie rozwoju zrównoważonego były obszarem zainteresowania autorów takich jak Piontek⁴⁴, która przedstawiła teoretyczny model rozwoju zrównoważonego i trwałego. Z kolei Butowski⁴⁵ zaproponował model, którego celem było zaprezentowanie w sposób

⁴¹ L. Butowski, *Sustainable Tourism – A Model Approach*, [w:] *Visions for Global Tourism Industry: Creating and Sustaining Competitive Strategies*, red. M. Kasimoglu, Rijeka: InTech 2012, s. 3–20.

⁴² World Tourism Organization, *Making...*, op. cit., s. 11–12.

⁴³ *Turystyka...*, op. cit., s. 290.

⁴⁴ B. Piontek, *Teoretyczny model rozwoju zrównoważonego i trwałego*, „Rocznik Ochrona Środowiska” 2000, nr 2, s. 343–364.

⁴⁵ L. Butowski, *Sustainable...*, op. cit.

kompletny, jednoznaczny i jak najprostszy istoty turystyki zrównoważonej w perspektywie krótkoterminowej. Jednak Dobrzański i in.⁴⁶ obawiają się obecnie braku istnienia modeli (i utrzymania się podobnego stanu w przyszłości), które w jednoznaczny sposób pozwolą ocenić czy system społeczno-gospodarczo-ekologiczny, zapewniający realizację danej wiązki celów turystyki zrównoważonej, byłby systemem funkcjonalnym i czy istnieją drogi, które do takiego stanu mogą prowadzić. Bardziej realistyczne wydaje się opracowanie wskaźników realizacji celów turystyki zrównoważonej. Problemem jest jednak to, że nie istnieje żadna dokładna i akceptowana metodologia pomiaru stopnia jej zrównoważenia. Innymi słowy w literaturze, w odniesieniu zarówno do interpretacji pojęcia jak i do metod wdrażania, sytuacja nadal pozostaje niejasna⁴⁷. Dotychczas dominujące metody i modele, które zostały wykorzystane do oceny (oraz opisu) rozwoju turystyki miejsc przeznaczenia, miały głównie charakter ilościowy i często dotyczyły rozwoju oraz uwidocznienia funkcji turystycznych na danych obszarach. Wśród licznych narzędzi, które zostały wykorzystane do tych celów, prawdopodobnie jednym z najpopularniejszych (przynajmniej wśród geografów turystyki) były TF indeksy (z ich licznymi odmianami), które dotyczyły głównie liczby turystów lub odnosiły się do pojemności bazy noclegowej w odniesieniu do liczby ludności w danym miejscu docelowym, bądź do powierzchni docelowej⁴⁸.

O potrzebie wypracowania wskaźników zrównoważonego rozwoju mówią zarówno naukowcy, jaki i organizacje turystyczne. Jednak pomimo wyraźnego zapotrzebowania, badania nad wskaźnikami rozwoju zrównoważonego są w dalszym ciągu na etapie rozwoju. Potrzeba wskaźników efektywności, w planach i strategiach zarządzania rozwojem turystyki, została dość wcześnie dostrzeżona przez Getz⁴⁹, Gunn⁵⁰, Inskeep⁵¹ oraz Świa-

⁴⁶ G. Dobrzański, M. Borkowska-Niszczoła, H. Koryluk, E. Szymańska, *Problemy...*, op. cit.

⁴⁷ Y. Farsari, P. Prastacos, *Sustainable Tourism Indicators: Pilot Estimation for the Municipality of Hersonissos, Crete. Regional Analysis Division, Greece 1999*, <https://pdfs.semanticscholar.org/609d/0757bd3506970d09ceef895ce87a6b6df243.pdf> [dostęp: 21.10.2018].

⁴⁸ L. Butowski, B. Włodarczyk, *Miary rozwoju przestrzeni turystycznej*, „Folia Turistica” 2016, nr 41, s. 261–282.

⁴⁹ D. Getz, *A Rationale and Methodology for Assessing Capacity to Absorb Tourism*, „Ontario Geography” 1982, Vol. 19, s. 92–101.

⁵⁰ C.A. Gunn, *Tourism Planning: basics, concepts, cases*, London: Taylor & Francis 1994.

⁵¹ E. Inskeep, *Tourism Planning: An Integrated and Sustainable Development Approach*, New York: Van Nostrand Reinhold 1991.

tową Organizację Turystyki⁵², a mimo to rzadko znajdowała przełożenie w działaniach⁵³. Bez takich wskaźników użycie terminu *sustainable* jest pozbawione sensu i staje się żargonem reklamowym⁵⁴.

Od czasu Konferencji w Rio de Janeiro, planiści i naukowcy w wielu krajach pracowali nad stworzeniem wskaźników odpowiednich do potrzeb w zakresie zarządzania destynacją turystyczną. Już przez samą Agendę 21, przedstawioną na Szczycie Ziemi w Rio, określono potrzebę posiadania odpowiednich informacji, które wspierają proces decyzyjny, sugerując jednocześnie opracowanie wskaźników rozwoju zrównoważonego⁵⁵. Ze strony Światowej Organizacji Turystyki takie prace trwają od początku lat 90. Można uznać, że organizacja jest pionierem rozwoju i stosowania wskaźników rozwoju zrównoważonego dla turystyki i miejsc docelowych⁵⁶. W latach 1995–1996 przygotowano wstępne wskaźniki na podstawie testów pilotażowych, przeprowadzonych między innymi w Kanadzie, USA, Meksyku i Argentynie. W późniejszym okresie, w kolejnych krajach, zostały zorganizowane warsztaty, które pomogły w rozwinięciu metodologii⁵⁷.

Do 2030 roku Światowa Organizacja Turystyki stawia sobie za cel opracowanie i wdrożenie polityki promującej turystykę zrównoważoną, która tworzy miejsca pracy i promuje lokalną kulturę⁵⁸. Choć prace te stanowią użyteczny punkt wyjścia, bliższa analiza ujawnia szereg trudności związanych z zaproponowanym podejściem. Bez względu na pojawiające się problemy, wskaźniki stanowią zestaw informacji, które mogą posłużyć do oceny istotnych zmian w przebiegu rozwoju i zarządzania turystyką. Są częścią głównych, uznanych narzędzi ewaluacyjnych, wykorzystywanych do wspierania rozwoju zrównoważonego i wdrażania polityki turystycznej⁵⁹. Jeśli wskaźniki są stosowane prawidłowo, mogą stać się ważnym

⁵² *Sustainable Tourism Development: Guide for Local Planners*, Madrid: World Tourism Organization 1993.

⁵³ R.W. Butler, op. cit.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ *Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations. A Guidebook*, Madrid: World Tourism Organization 2004, s. 17.

⁵⁶ Ibidem, s. 3

⁵⁷ Ibidem, s. 9

⁵⁸ *The European Tourism Indicator System. ETIS Toolkit for Sustainable Destination Management*, Luxembourg: Publications Office of the European Union 2016, s. 7, <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/21749> [dostęp: 21.10.2018].

⁵⁹ H.Ch. Choi, E. Sirakaya, *Sustainability indicators for managing community tourism*, „Tourism Management” 2006, Vol. 27 (6), s. 1274–1289; G. Miller, *The Development of Indicators for Sustainable Tourism: Results of a Delphi survey of tourism researchers*, „Tourism Management” 2001, Vol. 22 (4), s. 351–362.

narzędziem zarządzania lub pomiaru, które może dostarczyć podstawowych informacji dla menedżerów i innych interesariuszy w turystyce⁶⁰. Są też traktowane jako wczesny system ostrzegania dla menedżerów miejsc przeznaczenia, informujący o potencjalnych zagrożeniach i stanowiący sygnał do ewentualnego działania⁶¹. Główna korzyść ze stosowania wskaźników wiąże się z ich wpływem na możliwość podejmowania bardziej racjonalnych decyzji, co skutkuje:

- obniżeniem ryzyka i kosztów;
- skuteczną identyfikacją pojawiających się problemów, co z kolei zwiększa umiejętność zapobiegania sytuacjom kryzysowym;
- identyfikacją skutków dających możliwość podjęcia działań naprawczych;
- możliwością dokonywania pomiarów wyników realizacji planów i działań w zakresie zarządzania, w tym oceny postępów w rozwoju zrównoważonym turystyki;
- zmniejszonym ryzykiem błędów w planowaniu, poprzez określanie granic i możliwości,
- dostarczeniem wiarygodnych informacji dla społeczeństwa i innych podmiotów związanych z turystyką i jednocześnie zwiększeniem odpowiedzialności za środowisko;
- ciągłym doskonaleniem za pomocą stałego monitoringu i wbudowania rozwiązań w zarządzanie⁶².

Wskaźniki rozwoju zrównoważonego powinny zostać zdefiniowane na wczesnym etapie procesu formułowania strategii turystycznej dla miejsca docelowego. Należy je powiązać z priorytetowymi problemami, zidentyfikowanymi w obszarze recepcyjnym. Oprócz wykorzystania w planowaniu i tworzeniu polityki turystycznej, wskaźniki mogą zapewnić wysoce efektywne i elastyczne narzędzie zarządzania miejscem docelowym. Istotną rolę wskaźników jest ich wpływ na skuteczniejsze monitorowanie zjawisk związanych z turystyką. Monitorowanie jest procesem podejmowania regularnych pomiarów jednego lub więcej zjawisk, w celu oceny ich zmian w czasie⁶³. W turystyce zjawiskami najczęściej monitorowanymi są: liczba

⁶⁰ K. Mearns, *Applying Sustainable Tourism Indicators to Community-Based Ecotourism Ventures in Southern Africa*, „Athens Journal of Tourism” 2015, Vol. 2 (3), s. 179–194.

⁶¹ *Indicators...*, op. cit., s. 9.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ L. Twining-Ward, R. Butler, *Implementing STD on a Small Island: Development and Use of Sustainable Tourism Development Indicators in Samoa*, „Journal of Sustainable Tourism” 2002, Vol. 10 (5), s. 363–387.

i kierunki przyjazdów turystów, długość ich pobytu oraz wydatki turystyczne. W przypadku strategii rozwoju zrównoważonego daje to możliwość oceny skuteczności polityk i realizowanych działań, a także określenia, które z nich są najbardziej skuteczne i właściwe. Pozwala to zwrócić uwagę na obszary problemowe w celu aktywacji odpowiednich reakcji na pojawiające się trudności. Niezwykle istotną kwestią jest właściwy dobór wskaźników, chociaż należy podkreślić, że nie ma określonej liczby, jaką winno się wziąć pod uwagę dokonując i tworząc ich zestawienie. Większość praktyków zgadza się jednak, że liczba 12–24 wskaźników jest optymalna⁶⁴.

Właściwie dobrany wskaźnik powinien być niezawodny, łatwy do zmierzenia, wymierny i wrażliwy na zmiany⁶⁵. Ważne jest też by reagował na zmiany w czasie, wpływał na zdolność przewidywania, posiadał wartości referencyjne lub progowe oraz posiadał zdolność integrowania danych, a przy tym był stosunkowo łatwy do użytkowania, umożliwiając pewien stopień kontroli⁶⁶.

Europejski system wskaźników turystycznych

Próby ustalenia wskaźników rozwoju zrównoważonego w turystyce są podejmowane także przez Unię Europejską, która zainicjowała szereg działań mających na celu poprawę środowiska przyrodniczego oraz społecznego zarówno w odniesieniu do miejsc docelowych, jak i firm. Dla przykładu, w ramach tych inicjatyw wypracowane zostały:

- unijny System Ekozarządzania i Audytu (EMAS) oraz oznakowanie ekologiczne;
- mechanizm raportowania turystyki i środowiska (TOUERM);
- inicjatywy społecznej odpowiedzialności biznesu (*Corporate Social Responsibility* – CSR).

EMAS to narzędzie umożliwiające poprawę sytuacji podmiotów sektora turystyki w kwestii ich wpływu na środowisko. Ten dobrowolny system ma na celu pomóc użytkownikom w osiągnięciu lepszych wyników, biorąc pod uwagę ograniczenie przez nich negatywnego wpływu na środowisko. Oznakowanie ekologiczne Ecolabel w UE jest systemem etykietowania w obszarze działalności proekologicznej. Ułatwia konsumentom identyfikację produktów i usług, które są przyjazne dla środowiska.

⁶⁴ *Indicators...*, op. cit., s. 3.

⁶⁵ L.L. Merigliano, *Indicators to Monitor the Wilderness Recreation Experience*. Paper read at Managing America's Enduring Wilderness Resource, at Minneapolis, 1989.

⁶⁶ D.M. Livermann, M.E. Hanson, B.J. Brown, R.W. Jr. Merideth, *Global Sustainability: Toward Measurement*, „Environmental Management” 1998, Vol. 12 (2), s. 133–143.

Z kolei mechanizm sprawozdawczości w zakresie turystyki i środowiska TOUERM, opracowany przez Europejską Agencję Środowiska, opiera się na wykorzystaniu wskaźników odzwierciedlających zarówno wpływ na środowisko, jak i trendy w zakresie rozwoju zrównoważonego na poziomie europejskim.

Kolejna z wyżej wymienionych inicjatyw dotyczy działań w zakresie społecznej odpowiedzialności biznesu. Dla przedsiębiorstw wiąże się ona z wdrożeniem zasad dotyczących integracji społecznej, etyki, praw człowieka i ochrony konsumentów. Poprzez przyjęcie bardziej odpowiedzialnego modelu biznesowego, firmy stają się ważnymi interesariuszami zrównoważonego zarządzania miejscem docelowym. CSR coraz częściej postrzegane jest jako integralny element podejścia do konsumpcji i lojalności wobec marki, co ma związek z silniejszą obecnie presją ze strony konsumentów w zakresie odpowiedzialności przedsiębiorstw wobec środowiska⁶⁷.

Przed wszystkim jednak w kontekście omawianego zagadnienia należy zwrócić uwagę na Europejski System Wskaźników Turystycznych (*European Tourism Indicator System for Sustainable Destination* – ETIS), który w 2013 roku zaproponowała Komisja Europejska. ETIS to narzędzie do zarządzania, informowania i monitorowania, przeznaczone specjalnie do celów turystycznych, a jego głównym zamierzeniem jest przyczynienie się do poprawy zrównoważonego kierowania miejscem docelowym. System umożliwia monitorowanie i pomoc destynacjom turystycznym, w opracowywaniu i realizowaniu planów na rzecz zrównoważania turystyki. Z wprowadzaniem systemu łączą się kluczowe korzyści dla miejsca docelowego, wśród nich: dostępność informacji do podejmowania decyzji, skuteczniejsze zarządzanie ryzykiem, priorytetyzacja działań i wzrost wartości dla gościa⁶⁸. System oparty na zestawie wskaźników rozwoju zrównoważonego może być używany w całości lub zintegrowany z istniejącym systemem monitorowania docelowego. Ważną wartością przedstawionej propozycji jest możliwość dokonania wyboru najbardziej odpowiednich wskaźników, a następnie za ich pomocą, monitorowanie sytuacji w turystyce. Takie podejście zapewnia dodatkową elastyczność oraz zwiększa potencjał wykonalności założonych planów i odniesienia sukcesu. Podstawową zasadą prezentowanego rozwiązania jest odpowiedzialność za miejsce przeznaczenia i wspólne podejmowanie decyzji.

Wykonalność i praktyczność całego systemu na poziomie docelowym, były testowane w dwóch fazach pilotażowych przez 2 lata. W całej Europie ponad 100 miejsc docelowych wdrożyło i przetestowało ETIS, a następnie

⁶⁷ *Indicators...*, op. cit., s. 7–9.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 11.

dostarczyło komisji informacji zwrotnych na temat swoich doświadczeń. Podczas testowania systemu zaproponowano kolejne etapy jego implementacji, wśród nich:

1. Zwiększenie świadomości na temat programu;
2. Utworzenie profilu destynacji;
3. Utworzenie grupy roboczej;
4. Ustalenie ról i obowiązków;
5. Gromadzenie danych;
6. Analizę wyników;
7. Ciągły rozwój i doskonalenie⁶⁹.

Omówiony zestaw wskaźników odnosi się do czterech obszarów: zarządzania destynacją, wartości ekonomicznej, wpływu społecznego i kulturowego oraz wpływu na środowisko (tabela 10).

Tabela 10. Wskaźniki podstawowe rozwoju zrównoważonego turystyki

Sekcja A. Zarządzanie destynacją	
A.1. Zrównoważona polityka turystyczna	A.1.1. Procent przedsiębiorstw/zakładów turystycznych w miejscu docelowym, używających dobrowolnej certyfikacji/etykietowania dla środowiska/jakości/zrównoważonego rozwoju i/lub wdrażających zasady Społecznej Odpowiedzialności Biznesu
A.2. Zadowolenie konsumentów	A.2.1. Procent turystów i odwiedzających jednodniowych, którzy są zadowoleni z ogólnego poziomu doświadczenia w miejscu docelowym A.2.2. Procent osób, które powracają do destynacji (w ciągu 5 lat)
Sekcja B. Wartość ekonomiczna	
B.1. Napływ turystów	B.1.1. Liczba udzielonych noclegów w miesiącu B.1.2. Liczba odwiedzających jednodniowych w miesiącu B.1.3. Względny wkład turystyki w gospodarkę miejsca przeznaczenia (% PKB) B.1.4. Średnie dzienne wydatki turystów B.1.5. Dzielne wydatki odwiedzających
B.2. Przedsiębiorstwa turystyczne	B.2.1. Średnia długość pobytu turystów (doby) B.2.2. Wskaźnik obłożenia w turystycznych obiektach zakwaterowania (na miesiąc i roczne)
B.3. Zatrudnienie w turystyce	B.3.1. Bezpośrednie zatrudnienie w turystyce jako procent całkowitego zatrudnienia w miejscu docelowym B.3.2. Procent miejsc pracy w turystyce sezonowej
B.4. Łańcuch dostaw	B.4.1. Procent lokalnie wyprodukowanej żywności kupowanej przez przedsiębiorstwa zaopatrujące się u lokalnych wytwórców

⁶⁹ *The European...*, op. cit., s. 13–16.

Seksja C. Wpływ społeczny i kulturowy	
C.1. Wpływ na lokalną społeczność/ społeczeństwo	C.1.1. Liczba turystów/odwiedzających na 100 mieszkańców C.1.2. Procent mieszkańców, którzy są zadowoleni z turystyki w miejscu docelowym (na miesiąc/sezon) C.1.3. Liczba miejsc noclegowych dostępnych w komercyjnych obiektach noclegowych na 100 mieszkańców C.1.4. Liczba drugich domów na 100 domów
C.2. Zdrowie i bezpieczeństwo	C.2.1. Procent turystów zgłaszających się na policję.
C.3. Równość płci	C.3.1. Odsetek kobiet i mężczyzn zatrudnionych w sektorze turystycznym C.3.2. Odsetek przedsiębiorstw turystycznych, w których na stanowisku dyrektora generalnego jest kobieta
C.4. Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu/ dostępność dla osób niepełnosprawnych	C.4.1. Procent pomieszczeń w komercyjnych obiektach noclegowych dostępnych dla osób niepełnosprawnych C.4.2. Procent komercyjnych obiektów noclegowych uczestniczących w znaczących systemach informacji o ich dostępności C.4.3. Procent transportu publicznego, który jest dostępny dla osób niepełnosprawnych C.4.4. Procent atrakcji turystycznych dostępnych dla osób niepełnosprawnych i/lub uczestnictwo w znaczących systemach informacji o ich dostępności
C.5. Ochrona dziedzictwa kulturowego, lokalna tożsamość	C.5.1. Procent mieszkańców, którzy są zadowoleni z wpływu turystyki na miejsca przeznaczenia C.5.2. Procent wydarzeń na terenie miejsca docelowego, które koncentrują się na kulturze tradycyjnej/lokalnej i dziedzictwie
Seksja D. Wpływ na środowisko	
D.1. Ograniczenie wpływu transportu	D.1.1. Procent turystów i odwiedzających jednodniowych korzystających z różnych środków transportu, w celu przybycia do destynacji turystycznej D.1.2. Procent turystów i odwiedzających jednodniowych korzystających z transportu lokalnego D.1.3. Średnia długość podróży (km) podejmowanej przez turystów i odwiedzających jednodniowych z miejsca zamieszkania do miejsca przeznaczenia D.1.4. Średnia emisja CO ₂ przypadająca na turystów i odwiedzających korzystających z noclegów, wytworzona przez turystów w drodze do destynacji turystycznej
D.2. Zmiany klimatu	D.2.1. Odsetek przedsiębiorstw turystycznych zaangażowanych w programy łagodzenia zmian klimatu D.2.2. Procentowy udział bazy noclegowej i infrastruktury turystycznej zlokalizowanej w „strefach wrażliwych”
D.3. Gospodarowanie odpadami stałymi	D.3.1. Produkcja odpadów w przeliczeniu na liczbę udzielonych noclegów w porównaniu z ogólną produkcją odpadów na osobę (kg) D.3.2. Procent przedsiębiorstw turystycznych segregujących różne rodzaje odpadów

	D.3.3. Procent całkowitej ilości odpadów poddanych recyklingowi w przeliczeniu na jednego turystę w porównaniu do całkowitej ilości odpadów poddanych recyklingowi na mieszkańca rocznie
D.4. Oczyszczanie ścieków	D.4.1. Procentowy udział ścieków oczyszczonych do co najmniej średniego poziomu z miejsca przeznaczenia przed ich odprowadzeniem
D.5. Gospodarka wodna	D.5.1. Zużycie wody w przeliczeniu na jednego turystę na jedną dobę w stosunku do zużycia wody dla ogółu ludności (na mieszkańca/dzień) D.5.2. Procent przedsiębiorstw turystycznych podejmujących działania mające na celu zmniejszenie zużycia wody D.5.3. Odsetek przedsiębiorstw turystycznych korzystających z wody z recyklingu
D.6. Zużycie energii	D.6.1. Zużycie energii w przeliczeniu na liczbę udzielonych noclegów w porównaniu do ogólnego zużycia energii na mieszkańca na dobę D.6.2. Procent przedsiębiorstw turystycznych, które podejmują działania mające na celu zmniejszenie zużycia energii D.6.3. Procent rocznej ilości energii zużytej ze źródeł odnawialnych (MWh) w porównaniu z ogólnym zużyciem energii na poziomie docelowym na rok
D.7. Ochrona krajobrazu i ochrona różnorodności biologicznej	D.7.1. Procent lokalnych przedsiębiorstw w sektorze turystyki aktywnie wspierających ochronę, zachowanie i zarządzanie lokalną różnorodnością biologiczną i ochroną krajobrazową

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *The European...*, op. cit., s. 21–22.

Wśród wskaźników służących monitorowaniu rozwoju zrównoważonego turystyki można wyróżnić wskaźniki podstawowe (mogą być stosowane do wszystkich obszarów turystycznych) i uzupełniające (stosowane w określonym typie terenu)⁷⁰. Wykorzystanie powyższego zestawu wskaźników wymaga dokonywania pomiarów środowiskowych, społecznych i warunków ekonomicznych. Dodatkowo niektóre formy monitorowania, np. pomiar wpływu określonych czynników na środowisko, mogą wymagać szczególnej wiedzy specjalistycznej. Dlatego też stosowanie wskaźników turystyki zrównoważonej stwarza szereg trudności wynikających między innymi z wielorakich interpretacji koncepcji rozwoju zrównoważonego. Dochodzi do tego pewna niezgodność pomiędzy potrzebami i celami środowiska akademickiego a celami przedstawicieli władz na różnych poziomach decyzyjnych, którzy bywa, że kwestionują potrzebę opracowania wskaźników⁷¹. Mimo przedstawionych powyżej inicjatyw, nadal trwają próby stworzenia ram statystycznych dla pomiaru turystyki zrównoważonej, podejmowane przez kolejne organizacje.

⁷⁰ B. Gontar, Z. Gontar, *Turystyka...*, op. cit., s. 97.

⁷¹ G.A. Tanguay, J. Rajaonson, M.Ch. Therrien, *Sustainable Tourism Indicators...*, op. cit., s. 862–879.

Zagadnienia związane z pomiarem stopnia zrównoważenia turystyki są szeroko dyskutowane na arenie międzynarodowej w ramach spotkań i konferencji. Z okazji Międzynarodowego Roku Zrównoważonej Turystyki na rzecz Rozwoju w 2017 roku, rząd Filipin i Światowa Organizacja Turystyki (UNWTO) zorganizowały 6 Międzynarodową Konferencję na temat Statystyki Turystyki, w Manili w dniach 21–24 czerwca. W spotkaniu wzięło udział 1500 uczestników z 88 krajów, wśród których znaleźli się ministrowie, główni statystycy, przedstawiciele sektora prywatnego i kluczowi decydenci z organizacji międzynarodowych⁷². Podczas konferencji dyskutowano, w jaki sposób można wprowadzić rygorystyczne, statystyczne podejście do pomiaru turystyki zrównoważonej. Wątek ten był podejmowany także na kolejnych spotkaniach:

- w dniach 20–21 października 2016 roku, w Madrycie, odbyło się pierwsze spotkanie grupy roboczej ekspertów ds. pomiaru zrównoważonej turystyki (*1st meeting of the Working Group of Experts on Measuring Sustainable Tourism*);
- w dniach 24–25 października 2018 roku, w Madrycie, miało miejsce kolejne spotkanie ekspertów grupy roboczej ds. pomiaru turystyki zrównoważonej (*2nd meeting of the Working Group of Experts on Measuring Sustainable Tourism*)⁷³.

2.4. Rola rządów i organów samorządu terytorialnego w implementacji zasad rozwoju zrównoważonego do turystyki

Wdrożenie zasad rozwoju zrównoważonego wymaga zaangażowania wielu podmiotów sektora turystycznego oraz szerokiej gamy przedstawicieli grup interesariuszy – od władz publicznych po lokalne społeczności. Jednocześnie wymagane jest silne przywództwo i pomoc na różnych szczeblach administracji⁷⁴. Kluczową rolę w rozwoju i zarządzaniu turystyką oraz w uczynieniu jej bardziej zrównoważoną mają do odegrania rządy państw. Ich podejście i zaangażowanie w rozwój turystyki są różne w zależności od kraju. Zasadniczo można uznać, że rządy starają się rozwijać turystykę w oparciu o zasady rozwoju zrównoważonego lub chociaż skła-

⁷² World Tourism Organization, *Measuring the Sustainability of Tourism*, <http://www2.unwto.org/mst> [dostęp: 21.10.2018].

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ J. Eligh, R. Welford, B. Ytterhus, *The Production of Sustainable Tourism: Concepts and Examples From Norway*, „Sustainable Development” 2002, Vol. 10 (4), s. 223–234.

dają takie deklaracje. Jednak ich rola w omawianej aktywności wynika częściowo tylko z kompetencji własnych jakie posiadają. Podstawowa funkcja rządu we wspieraniu bardziej zrównoważonej turystyki ma zatem na celu stworzenie środowiska, które wpływa na interesariuszy w taki sposób, by działali oni w oparciu o zasady rozwoju zrównoważonego, przy jednoczesnym kształtowaniu wzorców dla turystów, z wykorzystaniem zmiany ich zachowań zmierzających w kierunku minimalizowania negatywnych skutków rozwoju turystyki. Tak określona rola rządu w kreowaniu turystyki zrównoważonej wynika z tego, że⁷⁵:

- wiele programów rozwoju zrównoważonego dotyczy obszarów publicznych i chociaż sektor prywatny zaczyna uznawać swoją odpowiedzialność, to najczęściej nie odgrywa wiodącej roli w propagowaniu omawianych działań;
- w większości krajów sektor turystyczny jest reprezentowany przez szeroką gamę przedsiębiorstw (głównie mikroprzedsiębiorstw lub małych przedsiębiorstw); łącznie ich działania mają duże znaczenie, aczkolwiek potrzebna jest w tym względzie koordynacja;
- władze państw są odpowiedzialne za szereg podstawowych kwestii ważnych dla rozwoju zrównoważonego turystyki, takich jak: planowanie przestrzenne, regulacje dotyczące pracy i ochrony środowiska, a także zapewnienie infrastruktury oraz usług turystycznych;
- instytucje szczebla centralnego, a następnie regionalnego i lokalnego, angażują się we wspieranie bezpośrednio i pośrednio turystyki poprzez marketing, usługi informacyjne, edukację.

Należy więc dążyć do opracowania i wdrożenia takiej polityki, która umożliwi ochronę środowiska oraz zachęci do podejmowania działań wpływających na ukierunkowanie zgodne z zasadami rozwoju zrównoważonego. Niezależnie od lokalizacji zadań związanych z turystyką w systemie zarządzania, powinna istnieć formalna struktura i mieć miejsce współpraca międzyresortowa w zakresie turystyki, znajdująca przełożenie na niższych poziomach jednostek samorządowych. Zrównoważone podejście do rozwoju turystyki wymaga więc struktur, które umożliwiają przedstawicielom władz lokalnych i organizacjom pozarządowym podejmowanie właściwych działań. W pierwszej kolejności należy dążyć do wypracowania dokumentów strategicznych, zapewniających jasny kierunek i ramy dla rozwoju oraz zarządzania turystyką. Plany takie powinny być sporządzone w oparciu o zasady rozwoju zrównoważonego. Istotną rolę odgrywa udział interesariuszy, a także to, by planowanie rozwoju turystyki w oparciu o wy-

⁷⁵ World Tourism Organization, *Making...*, op. cit., s. 23.

tyczne rozwoju zrównoważonego rozpocząć już na poziomie lokalnym⁷⁶. W niektórych przypadkach centralne i lokalne strategie nie są jednak kompatybilne. Dodatkowo widoczne są rozbieżności między strategią a wdrażaniem i realizacją zasad rozwoju zrównoważonego. Choć powinien on być wiodący w planowaniu strategicznym turystyki bywa, że istnieje tylko w dokumentach i przypomina raczej filozoficzne rozważania⁷⁷. Istnieje jednak szereg instrumentów, poprzez które można wpływać na zastosowanie zasad rozwoju zrównoważonego w turystyce (tabela 11).

Tabela 11. Instrumenty wykorzystywane przez państwo w kształtowaniu rozwoju zrównoważonego turystyki

Instrumenty	Charakterystyka
Instrumenty pomiarowe	Używane do określenia poziomu wpływu turystyki i monitorowania zmian
Instrumenty kontroli	Umożliwiają sprawowanie kontroli nad wybranymi aspektami rozwoju, są wspierane przez prawodawstwo
Instrumenty ekonomiczne	Wpływają na zachowanie poprzez środki finansowe i komunikaty rynkowe
Instrumenty dobrowolne	Zapewniają ramy lub procesy, które zachęcają do dobrowolnego zaangażowania się zainteresowanych stron w zrównoważone podejście i praktyki
Instrumenty wsparcia	Za pośrednictwem których można bezpośrednio i pośrednio wpływać na turystów i przedsiębiorstwa oraz wspierać ich w działaniach z zakresu rozwoju zrównoważonego

Źródło: World Tourism Organization, *Making...*, op. cit., s. 71.

W celu wzmocnienia rozwoju zrównoważonego pomocne jest ustawodawstwo związane z określeniem obowiązkowych wymogów. Istniejące przepisy odnoszą się np. do planowania przestrzennego, prawa pracy, zdrowia i bezpieczeństwa. Z kolei wśród instrumentów ekonomicznych wymienić należy podatki i opłaty. Nakładanie podatków i ustalanie opłat może mieć dwie ważne konsekwencje dla rozwoju zrównoważonego turystyki. Po pierwsze, wpływa na zmiany zachowań konsumentów i przedsiębiorstw. Po drugie, stanowi sposób na pozyskiwanie dochodów od konsumentów i przedsiębiorstw, które z kolei można wykorzystać do złagodzenia negatywnych wpływów oraz do realizacji działań wspierających projekty

⁷⁶ Ibidem, s. 54.

⁷⁷ J. Connell, S.J. Page, T. Bentley, *Towards Sustainable Tourism Planning in New Zealand: Monitoring Local Government Planning Under the Resource Management Act*, „Tourism Management” 2009, Vol. 30 (6), s. 867–877.

społeczne, prowadzące do większej trwałości⁷⁸. Aktywność w dziedzinie rozwoju zrównoważonego wiąże się też coraz częściej z możliwością korzystania z pomocy finansowej. Wymaga to jednak skoncentrowania się na takich formach turystyki, które współgrają z celami rozwoju zrównoważonego lub/i na inwestycjach, które poprawią sytuację w omawianym zakresie. Władze różnych szczebli odgrywają także rolę we wspieraniu procesu certyfikacji, odnoszącego się do rozwoju zrównoważonego. Tymczasem dość często certyfikacja w turystyce kojarzona jest przede wszystkim z informacją o standardzie obiektu. W ostatnich latach nastąpił znaczny wzrost liczby programów dotyczących zarządzania środowiskiem i oznakowania ekologicznego. Główną wadą certyfikacji jest to, że może być ona kosztowna i czasochłonna, w związku z czym bywa postrzegana jako bariera, w szczególności dla małych firm. Z kolei jedną z jej zalet jest proces edukacyjny, który pomaga w zrozumieniu wymogów i idei rozwoju zrównoważonego. Jednak sam udział w procesie certyfikowania nie jest w stanie zaspokoić wszystkich potrzeb dotyczących edukacji w omawianym zakresie. Konieczne jest wsparcie ze strony rządów, które powinny wzmocnić wysiłki w celu edukacji i badań dotyczących turystyki zrównoważonej oraz upowszechniania dobrych praktyk w omawianym zakresie. Z tej perspektywy istotne są też działania marketingowe. Marketing państw lub miejsc docelowych to działania turystyczne na poziomie krajowym i lokalnym, zwykle wykonywane przez krajową lub regionalną organizację turystyczną, bądź przez władze lokalne. W ostatnich latach coraz częściej podkreśla się, że rozwój turystyki leży w gestii lokalnych destynacji i społeczności lokalnych, a nie globalnie uzgodnionych programów⁷⁹.

2.5. Wdrażanie zasad rozwoju zrównoważonego przez przedsiębiorstwa w sektorze turystycznym

W obecnych czasach coraz częściej wśród firm działających na rynku turystycznym uwidacznia się ogólna tendencja do realizowania obowiązków społecznych oraz wychodzenia poza ich tradycyjne funkcje generowania dobrobytu i zysku. Takie spojrzenie zaczęło zyskiwać na znaczeniu i obecnie wiele z firm realizuje zobowiązania społeczne, a także środowiskowe, w ramach swoich głównych zadań. Jednocześnie zarówno wyniki społecz-

⁷⁸ World Tourism Organization, *Making...*, op. cit, s. 89.

⁷⁹ H. Goodwin, *Responsible Tourism 2nd edition. Using Tourism for Sustainable Development*, Oxford: Goodfellow Publishers 2016.

ne jak i środowiskowe są mierzone oraz raportowane obok wyników finansowych. Dodatkowo troska o środowisko naturalne odgrywa coraz większą rolę w procesie decyzyjnym, a w przyszłości czynnik ten może być przesądzający o zakupie⁸⁰. Wzrost wymagań nabywców towarów i usług oraz zmiana ich zachowań, a także wyłonienie się nowych modeli konsumpcji, wymagają uwzględnienia tego przez branżę turystyczną⁸¹. Konsumpcja zrównoważona w turystyce oparta jest na „świadomym i odpowiedzialnym wyborze, decydującym o realizacji potrzeb turystycznych w sposób zrównoważony”⁸². Podejmowanie aktywności w tym zakresie przez przedsiębiorstwa wynika także z: konieczności dostosowania się do regulacji prawnych; obaw dotyczących kosztów i niedoboru zasobów naturalnych; większej świadomości opinii publicznej czy akcjonariuszy na temat znaczenia świadomości społecznej; rosnącego zainteresowania mediów; chęci odróżnienia się od konkurencji i wzmocnienia reputacji firmy⁸³.

Przedsiębiorstwo zrównoważone to takie przedsiębiorstwo, które stosuje się do wszystkich aspektów (ładów) rozwoju zrównoważonego⁸⁴. Pozostaje to w zgodzie z koncepcją społecznej odpowiedzialności biznesu, choć należy podkreślić, że oba podejścia nie są ze sobą tożsame. Celem społecznej odpowiedzialności organizacji powinien być wkład do prezentowanej idei⁸⁵. Na gruncie turystycznym coraz bardziej aktywnie działają touroperatorzy, uwzględniając zasady rozwoju zrównoważonego podczas projektowania imprez turystycznych, wyboru dostawców, współpracy z lokalnymi społecznościami oraz przedstawiania tych informacji turystom. Często jednak wymienione aktywności dotyczą największych przedsiębiorstw na rynku organizatorów turystyki. Nastawienie małych, niezależnych usługodawców do takich działań jest trudne do ustalenia. Ich reakcja na kwestie dotyczące zarządzania środowiskiem niejednokrotnie zależy od osobistych zainteresowań właściciela. Podobnie w tym względzie sytuacja

⁸⁰ M. Hendel, *Koncepcja konsumpcji zrównoważonej w turystyce jako możliwość realizacji założeń turystyki zrównoważonej*, „Marketing i Rynek” 2016, nr 2, s. 13–19.

⁸¹ M. Hendel, M. Żemła, *Zrównoważona konsumpcja jako atrybut i uwarunkowanie rozwoju branży turystycznej w XXI wieku*, „Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego” 2016, nr 30 (4), s. 187–197.

⁸² M. Hendel, *Koncepcja...*, op. cit.

⁸³ P. Jones, D. Hillier, D. Comfort, *Sustainability In the Hospitality Industry: Some Personal Reflections on Corporate Challenges and Research Agendas*, „International Journal of Contemporary Hospitality Management” 2016, Vol. 28 (1), s. 36–67.

⁸⁴ E. Szymańska, *Zarządzanie usługami noclegowymi w świetle zasad zrównoważonej turystyki*, „Logistyka” 2014, nr 3, s. 6201–6215.

⁸⁵ M. Borkowska-Niszczota, *Społeczna odpowiedzialność biznesu turystycznego na rzecz zrównoważonego rozwoju na przykładzie obiektów hotelarskich*, „Ekonomia i Zarządzanie” 2015, nr 1, s. 368–392.

wygląda w odniesieniu do hotelarstwa. Na ogół i tu menedżerowie coraz częściej chcą wiedzieć, w jaki sposób zrównoważone systemy zarządzania mogą zostać zintegrowane z ich działalnością, a przez to utrzymać i poprawić wyniki finansowe⁸⁶. Wynika to z faktu, że liczba osób poszukujących zakwaterowania, które zapewnia większy szacunek dla środowiska, stale rośnie⁸⁷. W Polsce badania wskazują, że ponad 60% gości hoteli uważa za konieczne podejmowanie w obiektach działań proekologicznych, co ma związek z: ochroną środowiska, oszczędnością kosztów operacyjnych oraz efektami promocyjnymi i pozytywnym wpływem na wizerunek⁸⁸. W świetle koncepcji turystyki zrównoważonej, obiekt noclegowy powinien uwzględniać aspekty:

- społeczne (społeczną odpowiedzialność; przejrzystość prowadzonych działań; członkostwo w organizacjach pozarządowych i strukturach klastrowych; przestrzeganie praw człowieka; działania na rzecz lokalnej społeczności; akceptacje ze strony społeczności lokalnej; miejsca pracy dla okolicznych mieszkańców; dbałość o bezpieczeństwo pracy; jasność ścieżki kariery zawodowej; działania na rzecz równości płci; stwarzanie przyjaznej atmosfery pracy; uczestnictwo pracowników w zarządzaniu obiektem);
- ekonomiczne (zyski firmy; zyski kontrahentów; odpowiedzialność w łańcuchu zaopatrzenia; zadowolenie klientów; możliwość zakupu usług za odpowiednią cenę);
- ekologiczne (oferowane usługi są przyjazne środowisku naturalnemu; występuje sprzedaż ekoproduktów; działalność firmy nie szkodzi naturalnemu środowisku; wykorzystuje się odnawialne źródła energii; wprowadzona zostaje polityka proekologiczna i działania na rzecz ochrony środowiska, w tym działania wpływające na niższe zużycie wody; wykorzystanie energii odnawialnej; gospodarka odpadami; posiadanie znaku lub certyfikatu prośrodowiskowego)⁸⁹.

Obiekty noclegowe, już na etapie wyboru miejsca pod inwestycję hotelarską, mogą podążać w kierunku zastosowania omawianych zasad w praktyce. W tabeli poniżej ujęto przykładowe działania możliwe do podjęcia przez przedsiębiorstwo hotelarskie w zakresie rozwoju zrównoważonego.

⁸⁶ P. Sloan, W. Legrand, J.S. Chen, *Sustainability in the Hospitality Industry: Principles of Sustainable Operations*, Oxford: Butterworth-Heinemann 2009.

⁸⁷ A. Fermani, I. Crespi, F. Stara, *Sustainable Hospitality and Tourism at Different Ages: Women's and Men's Attitudes in Italy*, „Research in Hospitality Management” 2016, Vol. 6 (1), s. 83–92.

⁸⁸ I. Kapera, E. Wszendybył-Skulska, *Pro-ecological Hotel Policies as Assessed by Guest, „Tourism”* 2017, Vol. 27 (2), s. 57–62.

⁸⁹ E. Szymańska, *Zarządzanie...*, op. cit.

Tabela 12. Przykłady działań proekologicznych i prospołecznych podejmowanych przez obiekty świadczące usługi hotelarskie

Działanie	Charakterystyka
Na etapie projektowania i budowy obiektu	
Lokalizacja obiektu	Wybór lokalizacji obiektu ma wpływ na podejmowane później działania w zakresie zachowań proekologicznych i prospołecznych. Lokalizacja obiektu zależy między innymi od jego typu. Umieszczenie w zabudowie miejskiej (częste w przypadku hoteli biznesowych) stwarza możliwość wykorzystania dostępnych już źródeł energii i odprowadzania ścieków. Z kolei w przypadku hoteli zlokalizowanych poza obszarami dużych miast (hotele uzdrowiskowe, wypoczynkowe) daje to większą możliwość zastosowania alternatywnych form pozyskiwania energii elektrycznej i ciepłej
Usytuowanie obiektu i rozmieszczenie pomieszczeń	Pomieszczenia wymagające dostępu do światła słonecznego powinny być projektowane od strony południowej, a takie jak kuchnia czy część magazynowa – zorientowane w stronę północną
Zastosowanie ekologicznej technologii budowlanej i odpowiednich materiałów budowlanych	Technologia, materiał, termoizolacja budynku oraz sposoby pozyskiwania energii (alternatywne źródła energii) wpływają na oszczędzanie wody i odprowadzanie ścieków
Ekologicznie wyposażone wnętrza, w tym zastosowanie wycofanych z eksploatacji elementów	Dotyczy np. mebli, wykładzin, armatury, sprzętu RTV
Zieleń jako element środowiskowy	Zaplanowanie obszarów zielonych na zewnątrz obiektu i wykorzystanie roślin w obiekcie
Działania prospołeczne	Korzystanie z miejscowych zasobów siły roboczej i wytworzonych przez lokalnych mieszkańców produktów
Podczas eksploatacji obiektu	
Woda oraz ścieki	Redukcja zużycia wody poprzez zastosowanie perlatorów, zagospodarowanie uprzednio zmagazynowanej wody deszczowej, prosby do gości o jej poszanowanie
Energia elektryczna i ciepła	Oszczędność energii poprzez zastosowanie systemu elektronicznego dostępu, urządzeń z odpowiednimi certyfikatami energetycznymi, żarówek energooszczędnych, alternatywnego ogrzewania
Odpady komunalne	Zmniejszenie masy odpadów poprzez użytkowanie produktów w dużych opakowaniach, stosowanie materiałów wielokrotnego użytku, zachęcanie oraz motywowanie pracowników i gości do sortowania odpadów, stosowanie pojemników umożliwiających segregację śmieci, wykorzystywanie nieużytkowanych przedmiotów do ozdoby (szczególnie tych, które oddają specyfikę regionu)
Certyfikaty i standardy ekologiczne	Zastosowanie znakowania np. Green Key, Ecolabel, Green Globe, Trevelife, odpowiednie normy ISO

Usługi hotelarskie	W jednostce mieszkalnej: zachęcanie gości do podejmowania aktywności w zakresie oszczędzania energii, wody, segregowania śmieci. W ramach usług gastronomicznych – „zielone menu”, lokalne produkty. W obrębie usług dodatkowych: konferencje i zrównoważone spotkania oraz uroczystości, organizowane z uwzględnieniem zasad rozwoju zrównoważonego
Działania wobec pracowników	Przeciwdziałanie dyskryminacji, ochrona praw pracowniczych, dialog z pracownikami. Dbłość o nich m.in. poprzez pakiety zdrowotne oraz sportowe, atrakcyjne szkolenia. Prowadzenie działań dotyczących zatrudnienia w zakresie równości płci, rozwoju zawodowego pracowników, ich mobilności i różnorodności pokoleń. Szkolenia pracowników i powołanie osób odpowiedzialnych za wdrożenie omawianych zasad, opracowanie polityki prośrodowiskowej oraz monitoringu działań
Działania wobec klientów	Stosowanie uczciwych praktyk w zakresie marketingu, umów, informacji, edukacji, zaangażowanie w bezpieczeństwo i jakość obsługi. Informowanie klientów o prowadzonej działalności W obiekcie powinny być umieszczone znaki/piktogramy informujące gości o możliwości oszczędzania zasobów wody, energii elektrycznej oraz energii cieplnej. Docenianie i nagradzanie klientów za podjęcie tego rodzaju aktywności
Zobowiązania na rzecz partnerów	Uczciwe relacje z podmiotami współpracującymi. Informacja i obietnica dla partnerów o stosowaniu omawianych zasad, a także branie ich pod uwagę przy wyborze kontrahentów, prowadzenie działalności w tym zakresie. Współpraca na rzecz rozwoju zrównoważonego
Zobowiązania na rzecz społeczności lokalnych	Ukierunkowanie na prowadzenie dialogu społecznego. Pozyskiwanie produktów od lokalnych producentów, wsparcie organizacji pozarządowych – szczególnie lokalnych, podejmowanie inicjatyw na rzecz domów dziecka, szkół, pomocy dzieciom z rodzin będących w trudnej sytuacji

Źródło: I. Kapera, *Rozwój zrównoważony w hotelarstwie – między teorią a praktyką w Polsce*, „Turyzm” 2018, nr 28 (2), s. 43–50 [w druku].

Dyrektorzy hoteli, mimo że często świadomi potencjalnych profitów z wdrażania zasad rozwoju zrównoważonego, sporadycznie informują swoich gości i opinię publiczną o prowadzonych działaniach oraz incydentalnie starają się o ekocertyfikaty. Aktywność tego rodzaju jest częściej widoczna w przypadku międzynarodowych sieci i systemów hotelowych. W sytuacji dużej konkurencji na rynku usług turystycznych należy oczekiwać, że skuteczne konkurowanie o coraz bardziej świadomego ekologicznie klienta będzie opierało się na podążaniu drogą zastosowania ekoinnowacji. W opracowaniu przyjęto uważać innowacje ekologiczne jako „wszelkie formy innowacji zmierzające do znacznego i widocznego postępu w kierunku realizacji zrównoważonego rozwoju, poprzez ograniczanie negatywnego oddziaływania na środowisko lub osiąganie większej skuteczności i odpo-

wiedzialnego korzystania z zasobów naturalnych⁹⁰. Można wyróżnić następujące rodzaje innowacji ekologicznych:

- „rozszerzające (ang. *add-one eco-innovations*) – będące odpowiedzią na występujące problemy środowiskowe ex-post;
- zintegrowane (ang. *integrated eco-innovations*) – obejmujące „czystsze” technologie;
- alternatywne produktowe (ang. *alternative product eco-innovations*) – redukujące emisję zanieczyszczeń;
- makroorganizacyjne (ang. *macro-organizational eco-innovations*) – podnoszące tzw. ekoefektywność procesów produkcyjnych;
- strategiczne (ang. *general purpose eco-innovations*) – umożliwiające i rozpowszechniające efekty środowiskowe innowacji⁹¹.

Ekoinnowacje odnoszą się zarówno do nowych technologii, produktów jak i usług, które przyczyniają się do ograniczania negatywnego wpływu na środowisko. Na ogół jednak, działania proekologiczne są podejmowane do określonego poziomu opłacalności gospodarczej⁹².

⁹⁰ *Competitiveness and Innovation Framework Programme*, European Commission, Brussels 2007, http://ec.europa.eu/cip/files/docs/factsheets_en.pdf [dostęp: 21.10.2018].

⁹¹ K. Olejniczak, *Innowacje ekologiczne jako narzędzie wspierania zrównoważonego rozwoju*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Zarządzanie” 2015, nr 19, s. 54–62.

⁹² E. Panfiluk, *Problemy...*, op. cit.

Rozdział 3.

Rozwój zrównoważony turystyki w Polsce

3.1. Turystyka w Polsce – stan obecny

U podstaw rozwoju turystyki w Polsce leżą wysokiej rangi walory i zagospodarowanie turystyczne. Walory to „specyficzne cechy i elementy środowiska naturalnego oraz przejawy działalności człowieka, które są przedmiotem zainteresowania turystów”¹. Zarówno turystyczne walory przyrodnicze, jak i antropogeniczne są na terenie kraju szeroko reprezentowane. Pierwsze z nich obejmują elementy, które ukształtowały się bez ingerencji człowieka, obiekty utworzone przez człowieka i takie, w których ingerencja człowieka występuje w stopniu niewpływającym w zasadzie na charakter i znaczenie samego waloru². Drugą grupę stanowią na przykład zabytki architektury, z których ważniejsze wymieniono w ramach tabeli 14.

Śród walorów przyrodniczych szczególną rolę odgrywają parki narodowe. W Polsce są one najwyższą (i jedną z dziesięciu) formą ochrony przyrody. Na terenie kraju znajdują się 23 parki narodowe, które zajmują około 1% jego powierzchni i są odwiedzane rocznie przez około 11 mln turystów. Frekwencja jest znacznie zróżnicowana – od niespełna 10 tys. osób do blisko 3 mln zwiedzających park w ciągu roku³. Największą frekwencją charakteryzują się parki górskie – Tatrzański Park Narodowy, Karkonoski Park Narodowy, Pieniński Park Narodowy. Ze względu na najwyższe wartości przyrodnicze i krajobrazowe, zwłaszcza rejonów górskich, większość parków narodowych zlokalizowana jest na południu Polski, głównie w województwie małopolskim. Parki leżą przynajmniej częściowo na terenie od 2 do 14 gmin.

¹ T. Lijewski, B. Mikułowski, J. Wyrzkowski, *Geografia turystyki Polski*, Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne 2008, s. 16.

² Ibidem, s. 76.

³ I. Kapera, *Rola samorządu terytorialnego w gospodarowaniu i zarządzaniu przestrzenią turystyczną*, Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM 2016, s. 19.

Tabela 13. Walory przyrodnicze – podział i przykłady

Walory, które ukształtowały się bez ingerencji człowieka	Obiekty utworzone przez człowieka	Obiekty, w których ingerencja człowieka występuje w stopniu niewpływającym w zasadzie na charakter i znaczenie samego waloru
– Osobliwości flory i fauny – Skalki i grupy skał – Wąwozy, doliny i przełomy rzeczne – Wodospady, źródła i wywierzyska – Jaskinie i grotty – Głazy narzutowe i głazowiska – Inne obiekty geologiczne	– Parki zabytkowe – Muzea i zbiory przyrodnicze – Ogrody botaniczne – Ogrody zoologiczne	– Punkty widokowe – Parki narodowe – Parki krajobrazowe

Źródło: opracowanie własne na podstawie: T. Lijewski, B. Mikułowski, J. Wyrzkowski, *Geografia...*, op. cit., s. 76.

Polskie parki narodowe, pomimo wielu cech wspólnych, charakteryzują się indywidualnymi walorami. Elementy naturalne wzbogacają często walory antropogeniczne, w tym liczne zabytki. Głównym zadaniem parków narodowych jest ochrona przyrody. Tego rodzaju jednostki pełnią również funkcję naukową, dydaktyczną i edukacyjną. Omawiana działalność polega m.in. na organizowaniu imprez edukacyjnych, takich jak: odczyty, konkursy tematyczne, spotkania z młodzieżą, pokazy filmów, warsztaty, zajęcia tematyczne. Parki narodowe są udostępniane do celów turystycznych i rekreacyjnych w sposób, który nie wpływa negatywnie na przyrodę. W Polsce mają one najczęściej charakter leśny, gdyż lasy zajmują 194,8 tys. ha (61,8%) ich powierzchni⁴. W rezerwach jest to 96,1 tys. ha, a w przypadku parków krajobrazowych tereny leśne stanowią 1 319,1 tys. ha (50,6%)⁵. W 2016 roku powierzchnia lasów w Polsce wynosiła 9230 ha, a lesistość kształtowała się na poziomie 29,5%⁶. Powierzchnia lasów przypadających na jednego mieszkańca Polski (0,24 ha) należy do jednej z najniższych w Europie⁷. Lasy w Polsce to głównie lasy publiczne (80,8%), w tym pozo-

⁴ *Lasy w Polsce*, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa: Centrum Informacyjne Lasów Państwowych 2016, s. 29, http://www.lasy.gov.pl/pl/informacje/publikacje/do-poczytania/lasy-w-polsce-1/lasy-w-polsce-2016-1/lasy_w_polsce_2016.pdf [dostęp: 21.10.2018].

⁵ Ibidem.

⁶ Przywoływane dane opierają się na danych GUS. Według standardu przyjętego dla ocen międzynarodowych powierzchnia lasów w 2016 roku wyniosła 9435 ha, a lesistość 30,8%.

⁷ *Lasy...*, op. cit., s. 2–3.

stające w zarządzie Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe, które stanowią 77%⁸.

Potwierdzeniem wysokiej rangi walorów przyrodniczych w Polsce jest wpisanie 10 obiektów na światową listę rezerwatów biosfery UNESCO. Znalazły się na niej⁹:

- Rezerwat Biosfery Białowieża (1976, rozszerzenie 2005);
- Rezerwat Biosfery Babia Góra (1976);
- Jezioro Łuknajno (1976);
- Słowiński Rezerwat Biosfery (1996);
- Trójkrotny Transgraniczny Rezerwat Biosfery Karpaty Wschodnie: Polska, Słowacja, Ukraina (1992/1998);
- Transgraniczny Rezerwat Biosfery Karkonosze (1992);
- Tatrzański Transgraniczny Rezerwat Biosfery (1992);
- Rezerwat Biosfery Puszcza Kampinoska (2000);
- Trójkrotny Transgraniczny Rezerwat Biosfery Polesie Zachodnie: Polska, Ukraina, Białoruś (2002/2011);
- Rezerwat Biosfery Bory Tucholskie (2010).

Poza wymienionymi obiektami, popularnością wśród turystów cieszą się także inne walory przyrodnicze, w tym ogrody botaniczne, zoologiczne i muzea przyrodnicze. Według danych Głównego Urzędu Statystycznego w 2016 roku istniało 41 ogrodów botanicznych o powierzchni 2 tys. ha oraz 25 ogrodów zoologicznych o powierzchni 0,6 tys. ha¹⁰. W przypadku danych dotyczących muzeów przyrodniczych, Kordowska wskazuje za Głównym Urzędem Statystycznym na istnienie 38 muzeów o charakterze przyrodniczym, choć jak twierdzi sama autorka, w rzeczywistości jest ich znacznie więcej i ich liczbę szacuje się na 83 placówki¹¹. Uwzględniając położenie względem walorów przyrodniczych, można wydzielić muzea przyrodnicze: usytuowane w bezpośrednim sąsiedztwie obszarów cennych przyrodniczo, zlokalizowane w niedalekiej odległości od obszarów atrakcyjnych przyrodniczo i poza takimi obszarami¹². Obiekty takie gromadzą najczęściej okazy fauny, flory, egzemplarze geologiczne i paleontologiczne oraz kolekcje bursztynu, przy czym część z nich udostępnia swoje okazy w internecie¹³. Muzea te, poza kolekcjonowaniem zbiorów, prowadzą tak-

⁸ Ibidem, s. 4.

⁹ W nawiasie podano rok wpisania na listę.

¹⁰ Główny Urząd Statystyczny, *Ochrona środowiska*, Warszawa 2017, s. 38, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/srodowisko-energia/srodowisko/ochrona-srodowiska-2017,1,18.html> [dostęp: 21.10.2018].

¹¹ M. Kordowska, *Współczesne muzea przyrodnicze w Polsce i ich działalność*, „Turystyka Kulturowa” 2015, nr 4, s. 24–40.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

że działalność naukowo-badawczą w zakresie edukacji i upowszechniania wiedzy oraz rozrywki i rekreacji społeczeństwa. Najwięcej takich muzeów zlokalizowanych jest w województwie małopolskim.

Atrakcyjność turystyczna, poza walorami przyrodniczymi, wynika jednocześnie z wysokiej rangi walorów antropogenicznych, co potwierdziło umieszczenie 15 z nich na liście światowego dziedzictwa UNESCO (tabela 14).

U podstaw rozwoju turystyki znajduje się też zagospodarowanie turystyczne. Według danych Głównego Urzędu Statystycznego (zgromadzonych na podstawie badań obejmujących 10 681 turystycznych obiektów noclegowych, w których znajdowało się 774 tys. miejsc noclegowych) w 2017 roku odnotowano 32 mln turystów (83,9 mln noclegów, z czego 16,7 mln noclegów turystów zagranicznych)¹⁴. W tym samym roku największą liczbę odwiedzających zanotowano w województwach małopolskim i mazowieckim, a najwięcej udzielonych noclegów przypadło na województwo zachodniopomorskie (14,1 mln) i małopolskie (13,2 mln)¹⁵.

W 2017 roku odnotowano w Polsce ponad 18 mln turystów zagranicznych. Liczba ta w ostatnim dziesięcioleciu nie zmieniła się diametralnie, choć wykazuje niewielką tendencję rosnącą (tabela 15).

W omawianym roku najwięcej turystycznych obiektów noclegowych znajdowało się w województwach: pomorskim (1629), małopolskim (1532), zachodniopomorskim (1449) i dolnośląskim (951), a najmniej w województwach: opolskim (168), świętokrzyskim (248), podlaskim (259) i lubuskim (290)¹⁶. Sytuacja w rozmieszczeniu bazy noclegowej zmieniła się na przestrzeni lat w niewielkim stopniu. Porównując na przykład dane z 2014 roku widać, że najwięcej turystycznych obiektów noclegowych znajdowało się w tych samych województwach, ale wówczas ich liczba była nieznacznie mniejsza (pomorskie [1450], małopolskie [1418], zachodniopomorskie [1322] i dolnośląskie [903], opolskie [142], świętokrzyskie [231], podlaskie [248] i lubuskie [283])¹⁷. Wśród wszystkich obiektów hotelarskich najliczniejszą grupę stanowiły hotele, których było 2540¹⁸.

¹⁴ Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, *Turystyka w 2017 r.*, Warszawa 2018, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/turystyka/turystyka-w-2017-roku,1,15.html> [dostęp: 21.10.2018].

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, *Turystyka w 2014 r.*, Warszawa 2015, s. 42, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/turystyka/turystyka-w-2014-r-,1,12.html> [dostęp: 21.10.2018].

¹⁸ Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, *Turystyka w 2017...*, op. cit., s. 25.

Tabela 14. Zestawienie polskich obiektów wpisanych na listę światowego dziedzictwa UNESCO – stan w 2018 roku

Obiekt	Rok wpisania na listę światowego dziedzictwa UNESCO	Położenie (województwo)
Stare Miasto w Krakowie	1978	małopolskie
Królewskie Kopalnie Soli w Wieliczce i Bochni	1978 – kopalnia w Wieliczce 2013 – kopalnia w Bochni	małopolskie
Auschwitz – Birkenau. Niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady (1940–1945)	1979	małopolskie
Puszcza Białowieska	1979 – część Białowieskiego Parku Narodowego 1992 – białoruska część Puszczy Białowieskiej 2014 – poszerzenie obszaru wpisanego	Pogranicze Polski (województwo podlaskie) i Białorusi
Stare Miasto w Warszawie	1980	mazowieckie
Stare Miasto w Zamościu	1992	lubelskie
Średniowieczny zespół miejski Torunia	1997	kujawsko-pomorskie
Zamek krzyżacki w Malborku	1997	pomorskie
Kalwaria Zebrzydowska: manierystyczny zespół architektoniczny i krajobrazowy oraz park pielgrzymkowy	1999	małopolskie
Kościół Pokoju w Jaworze i Świdnicy	2001	dolnośląskie
Drewniane kościoły południowej Małopolski: Binarowa, Blizne, Dębno, Haczów, Lipnica Murowana, Sękowa	2003	małopolskie
Park Mużakowski	2004	lubuskie
Hala Stulecia we Wrocławiu	2006	dolnośląskie
Drewniane cerkwie w polskim i ukraińskim regionie Karpat	2013	Pogranicze Polski (województwo podkarpackie, małopolskie) i Ukrainy
Kopalnia rud ołowiu, srebra i cynku w Tarnowskich Górach wraz z systemem gospodarowania wodami podziemnymi	2017	śląskie

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 15. Przyjazdy turystów do Polski w latach 2007–2017 (w tys.)

Rok	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Turyści (ogółem)	14 975	12 960	11 890	12 470	13 350	14 840	15 800	16 000	16 722	17 471	18 202,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zaczerpniętych ze strony Ministerstwa Sportu i Turystyki, *Badania rynku turystycznego*, <https://www.msit.gov.pl/pl/turystyka/badania-rynku-turystycz> [dostęp: 21.10.2018] i danych GUS.

W ramach usług hotelarskich świadczone są usługi noclegowe, gastronomiczne i dodatkowe. Komponenty te, szczególnie odnoszące się do działalności gastronomicznej, mogą odegrać ważną rolę w rozwoju zrównoważonym poprzez promocję lokalnych produktów. Z końcem lipca 2017 roku, w turystycznych obiektach noclegowych, odnotowano 8054 placówki gastronomiczne¹⁹.

W Polsce nadal dominują obiekty indywidualne, prowadzone bezpośrednio przez ich właścicieli. Udział hoteli funkcjonujących pod międzynarodową marką w ogólnej podaży hoteli w Polsce utrzymuje się na poziomie 6%, a uwzględniając operatorów krajowych, wskaźnik ten wynosi 8,7%²⁰.

Tabela 16. Turystyczne obiekty noclegowe, miejsca noclegowe i liczba udzielonych noclegów w Polsce w wybranych latach, w okresie 1980–2017

Rok	Obiekty noclegowe ogółem	Miejsca noclegowe	Udzielone noclegi (w tys.)
1980	9200	695 502	64 186,5
1990	8188	676 272	45 097,6
2000	7818	651 729	48 793,8
2005	6723	569 896	48 618,4
2010	7206	610 111	55 794,5
2015	10 024	710 274	71 234,4
2016	10 509	749 191	79 393,9
2017	10 681 (w tym hotele 2540)	773 957	83 880,9

Źródło: opracowanie na podstawie – Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, *Turystyka w 2017...*, op. cit., s. 87.

¹⁹ Ibidem, s. 48.

²⁰ *Polska Market Insights, Raport Roczny 2016*, Warszawa 2016, s. 17, http://www.colliers.com/-/media/files/emea/poland/reports/2016/colliers_international_raport_roczny_2016.pdf?la=pl-PL [dostęp: 21.10.2018].

Tabela 17. Liczba miejsc noclegowych, liczba turystów korzystających z turystycznych obiektów noclegowych w ciągu roku oraz liczba noclegów udzielonych turystom w turystycznych obiektach noclegowych w 2017 roku według województw

Wyszczególnienie	Liczba miejsc noclegowych	Liczba turystów korzystających z turystycznych obiektów noclegowych w ciągu roku	Liczba noclegów udzielonych turystom w turystycznych obiektach noclegowych
Polska	773 957	31 989 344	83 880 915
dolnośląskie	67 861	3 322 396	8 490 516
kujawsko-pomorskie	32 322	1 293 982	4 271 410
lubelskie	25 981	1 026 942	2 149 371
lubuskie	18 159	661 590	1 361 214
łódzkie	22 210	1 307 739	2 342 874
małopolskie	99 430	4 901 378	13 165 713
mazowieckie	56 704	5 091 968	8 879 952
opolskie	9967	421 949	920 687
podkarpackie	32 968	1 226 038	3 384 948
podlaskie	14 022	666 760	1 245 273
pomorskie	114 369	2 863 071	9 306 686
śląskie	47 170	2 596 643	5 810 348
świętokrzyskie	16 631	580 281	1 674 397
warmińsko-mazurskie	40 805	1 262 624	3 131 890
wielkopolskie	42 773	2 006 245	3 688 113
zachodniopomorskie	132 585	2 759 738	14 057 523

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, *Turystyka w 2017...*, op. cit., s. 30–40.

Dalsze analizy dotyczące infrastruktury noclegowej i jej wykorzystania (tabela 18) pozwoliły na ukazanie kolejnych spostrzeżeń. Dla przykładu: wskaźnik funkcji turystycznej Baretje'a jest zdecydowanie najwyższy w województwie zachodniopomorskim, a następnie w pomorskim i małopolskim. Wskaźnik intensywności ruchu turystycznego wg Schneidera przybiera najwyższą wartość w województwach: zachodniopomorskim, małopolskim i pomorskim. Wskaźnik intensywności ruchu turystycznego wg Charvata, również potwierdza wiodącą pozycję województwa zachodniopomorskiego, a następnie pomorskiego i małopolskiego. Z kolei wskaźnik rozwoju bazy noclegowej jest zdecydowanie najwyższy w województwach mazowieckim, łódzkim i śląskim. Najwięcej korzystających z noclegów w ciągu roku w stosunku do powierzchni w km² (gęstość ruchu) odnotowano w województwie małopolskim. Za nim

uplasowały się województwa dolnośląskie i pomorskie z wskaźnikiem około dwukrotnie niższym.

Tabela 18. Wybrane wskaźniki dotyczące infrastruktury noclegowej²¹ i jej wykorzystania według województw w 2017 roku

Wyszczególnienie	Wskaźnik						Liczba turystycznych obiektów noclegowych na 100 km ²
	funkcji turystycznej Baretje'a	intensywności ruchu turystycznego		rozwoju bazy noclegowej**	gęstości ruchu***	gęstości bazy noclegowej****	
		według Schneidera*****	według Charvata*****				
Polska	2,0	83,3	218,3	41,3	102,3	2,5	3,4
dolnośląskie	2,3	114,5	292,5	49,0	166,6	3,4	4,8
kujawsko-pomorskie	1,6	62,1	205,1	40,0	72,0	1,8	2,3
lubelskie	1,2	48,2	100,9	39,5	40,09	1,0	1,8
lubuskie	1,8	65,1	133,9	36,4	47,3	1,3	2,1
łódzkie	0,9	52,7	94,5	58,9	71,8	1,2	1,8
małopolskie	2,9	144,7	388,8	49,3	322,8	6,5	10,1
mazowieckie	1,1	94,8	165,3	89,8	143,2	1,6	1,6
opolskie	1,0	42,6	92,9	42,3	44,8	1,2	1,8
podkarpackie	1,5	57,6	159,1	37,2	68,7	1,8	3,3
podlaskie	1,2	56,3	105,1	46,7	33,0	0,7	1,3
pomorskie	4,9	123,4	401,2	25,0	156,4	6,2	8,9
śląskie	1,0	57,0	127,6	55,0	210,5	3,8	5,2
świętokrzyskie	1,3	46,4	134,0	34,9	49,6	1,4	2,1
warmińsko-mazurskie	2,8	88,0	218,3	30,9	52,2	1,7	2,1
wielkopolskie	1,2	57,6	105,8	46,9	67,3	1,4	2,3
zachodniopomorskie	7,8	161,7	823,7	20,8	120,6	5,8	6,3

* Iloraz liczby miejsc noclegowych do liczby mieszkańców; ** Iloraz liczby korzystających z noclegów do liczby miejsc noclegowych; *** Iloraz liczby korzystających z noclegów w ciągu roku do powierzchni w km²; **** Iloraz liczby miejsc noclegowych do powierzchni w km²; ***** Iloraz liczby korzystających z noclegów w ciągu roku do liczby mieszkańców; ***** Iloraz liczby udzielonych noclegów w ciągu roku do liczby mieszkańców.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, *Turystyka w 2017...*, op. cit., s. 66.

²¹ Dane dotyczą obiektów posiadających 10 lub więcej miejsc noclegowych.

Dla turystów istotna jest także dostępność komunikacyjna. Spośród województw najniższy odsetek dróg krajowych o złym stanie nawierzchni ma region pomorski – 5,4 (przy średniej dla Polski na poziomie 13,9 – tabela 19). Najdłuższą sieć szlaków turystycznych na 100 km² powierzchni posiada województwo małopolskie, które jednocześnie przoduje w liczbie osób zwiedzających muzea.

Tabela 19. Wartość wybranych wskaźników związanych z turystyką według województw w latach 2016–2017

	Powierzchnia o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chroniona w % powierzchni ogólnej w 2016 roku	Drogi publiczne o twardej nawierzchni na 100 km ² powierzchni w 2016 roku	Odsetek dróg krajowych o złym stanie nawierzchni w 2017 roku	Szlaki turystyczne na 100 km ² powierzchni w 2017 roku	Zwiedzający muzea na 1000 ludności w 2017 roku	Obiekty nieruchome wpisane do rejestru zabytków na 100 km ² powierzchni w 2017 roku	Placówki gastronomiczne na 100 km ² w 2017 roku
Polska	32,5	94,1	13,9	25,0	976,1	24,0	6,1
dolnośląskie	18,6	97,8	19,2	34,4	681,5	43,8	8,7
kujawsko-pomorskie	31,8	98,4	19,1	33,5	571,3	19,1	3,9
lubelskie	22,8	87,4	21,0	18,6	644,2	16,9	2,0
lubuskie	38,1	62,3	28,6	45,2	249,0	32,1	2,6
łódzkie	19,7	111,9	11,5	14,3	398,7	15,4	4,5
małopolskie	53,0	164,7	11,6	61,6	3147,9	39,4	12,5
mazowieckie	29,7	104,3	16,4	14,4	2035,6	19,8	15,5
opolskie	27,7	90,3	13,6	16,3	358,2	20,8	4,0
podkarpackie	44,9	89,4	12,7	12,9	609,6	35,2	3,9
podlaskie	31,6	65,1	13,5	21,6	353,5	28,1	2,0
pomorskie	32,7	73,5	9,8	17,9	1426,0	11,8	7,8
śląskie	22,0	177,0	12,3	52,8	355,7	33,1	13,6
świętokrzyskie	64,6	122,1	9,1	22,7	517,8	16,2	5,0
warmińsko-mazurskie	46,7	55,3	8,0	12,5	466,4	25,5	1,8
wielkopolskie	31,6	97,1	20,3	18,9	341,9	26,0	3,9
zachodniopomorskie	21,9	60,9	5,4	34,3	363,2	17,2	3,5

Źródło: Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, *Turystyka w 2017...*, op. cit., s. 67.

3.2. Wdrażanie idei rozwoju zrównoważonego przez podmioty związane z rozwojem turystyki w Polsce

Fundamentem trwałego rozwoju turystyki w Polsce jest wspólna polityka, w której celem nadrzędnym jest trwały rozwój gospodarczy, społeczny i ekologiczny. W Polsce ministrem właściwym do spraw turystyki jest minister sportu i turystyki. W ramach resortu za działania bezpośrednio związane z rozwojem turystyki odpowiada Departament Turystyki, który ponosi odpowiedzialność za: „programowanie rozwoju i kształtowanie mechanizmów prawno-ekonomicznych turystyki oraz sprawuje nadzór nad realizacją zadań z zakresu promocji turystyki na rynku krajowym i zagranicznym”²². Szczegółowy zakres zadań w ramach Departamentu prezentuje tabela nr 20.

W określonych zadaniach nie znalazły się bezpośrednie odniesienia do rozwoju zrównoważonego. Niemniej jednak niektóre z wymienionych zadań wykazują taki związek. Jak wynika z tabeli, kompetencje ministerstwa dotyczą między innymi tworzenia programów rozwoju turystyki. W odniesieniu do tego zadania zaproponowany został Program rozwoju turystyki do 2020 roku. Przyjęty uchwałą Rady Ministrów w 2015 roku dokument zakłada „wzmocnienie konkurencyjnej i innowacyjnej turystyki poprzez wspieranie przedsiębiorstw, organizacji i instytucji oraz inicjatyw sektora turystyki z poszanowaniem zasad zrównoważonego rozwoju”²³. Wyznaczone w dalszej jego części cele operacyjne, również nawiązują do idei rozwoju zrównoważonego. W zamierzeniach tych podkreśla się znaczenie innowacyjności, wzmocnienie aktywności społecznej i przedsiębiorczości w sektorze turystyki oraz zwiększenie kompetencji kadr. W ramach celów operacyjnych podnoszone są też kwestie zagospodarowania i modernizacji przestrzeni dla rozwoju turystyki oraz infrastruktury turystycznej, przy zachowaniu zasad rozwoju zrównoważonego i przepisów ochrony środowiska. Z kolei w strategii marketingowej znalazły się wprawdzie odniesienia do światowych trendów w turystyce, wśród których wymienia się rozwój zrównoważony, jednak w dokumencie brakuje kompleksowego podejścia do wdrażania zasad przywoływanej koncepcji.

²² Ministerstwo Sportu i Turystyki, *Departament Turystyki*, <https://bip.msit.gov.pl/bip/departamenty-i-biura/informacje-o-departame/12,Departament-Turystyki.html> [dostęp: 21.10.2018].

²³ Ministerstwo Sportu i Turystyki, *Program rozwoju turystyki do 2020 r.*, Warszawa 2015, <https://msit.gov.pl/pl/turystyka/aktualnosci/2612,Uchwala-nr-1432015-Rady-Ministrow-z-dnia-18-sierpnia-2015-r-w-sprawie-przyjecia-.html> [dostęp: 21.10.2018].

Tabela 20. Zakres zadań Departamentu Turystyki

Zadania Departamentu Turystyki
1) Realizacja zadań związanych z kreowaniem rozwoju i wskazywaniem kierunków promocji turystyki
2) Opracowanie, wdrażanie i monitorowanie programów dotyczących turystyki
3) Prowadzenie spraw związanych z zagospodarowaniem turystycznym kraju
4) Programowanie i prowadzenie spraw dotyczących poprawy bezpieczeństwa turystów
5) Prowadzenie spraw związanych z tworzeniem mechanizmów regulacji rynku turystycznego, w szczególności w zakresie rozwoju przedsiębiorczości, podnoszenia jakości oraz ochrony konsumentów usług turystycznych oraz dokonywaniem oceny funkcjonowania gospodarki turystycznej
6) Prowadzenie spraw wynikających z zadań ministra właściwego do spraw turystyki określonych ustawą z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych*
7) Prowadzenie spraw wynikających z zadań ministra właściwego do spraw turystyki w zakresie uznawania nabytych w państwach członkowskich Unii Europejskiej kwalifikacji do wykonywania zawodu „przewodnik turystyczny” oraz do podejmowania lub wykonywania działalności „pilot wycieczek”
8) Udział w procesie tworzenia prawa wspólnotowego mającego znaczenie dla turystyki oraz prowadzenie spraw wynikających z członkostwa Polski w Unii Europejskiej
9) Prowadzenie działań w zakresie wsparcia turystyki z funduszy strukturalnych Unii Europejskiej
10) Prowadzenie spraw związanych z uczestnictwem Polski w międzynarodowych organizacjach turystycznych, w tym w szczególności w Światowej Organizacji Turystyki, Komitecie Turystyki OECD, OITS oraz Grupie Wyszehradzkiej V-4
11) Przygotowanie i prowadzenie spraw z zakresu współpracy międzynarodowej w dziedzinie turystyki
12) Prowadzenie spraw wynikających z zadań ministra właściwego do spraw turystyki określonych ustawą z dnia 22 grudnia 2015 r. o Zintegrowanym Systemie Kwalifikacji w zakresie dotyczącym kwalifikacji z obszaru sektora turystyki
13) Inspirowanie i wspieranie procesu kształcenia kadr dla turystyki w systemie edukacji formalnej
14) Realizacja zadań w zakresie szkolenia i doskonalenia kadr zawodowych i społecznych turystyki w dostosowaniu do zmieniającego się turystycznego rynku pracy
15) Programowanie i realizacja zadań związanych z prowadzeniem badań statystycznych statystyki publicznej w zakresie turystyki
16) Programowanie i realizacja zadań w zakresie prac badawczych dotyczących turystyki oraz upowszechnianie ich wyników
17) Współpraca z jednostkami kształcącymi kadry dla turystyki, ośrodkami badawczo-rozwojowymi
18) Prowadzenie spraw związanych z odznaczeniami i odznakami w zakresie turystyki
19) Sprawowanie nadzoru nad Polską Organizacją Turystyczną z siedzibą w Warszawie

* Obecnie ustawa funkcjonuje pod inną nazwą, zob.: s. 78, przypis 24 i 25.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Ministerstwo Sportu i Turystyki, *Departament...*, op. cit.

Obowiązujące obecnie prawodawstwo bezpośrednio związane z turystyką (ustawa o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych²⁴, a także ustawa o usługach hotelarskich oraz usługach pilotów wycieczek i przewodników turystycznych²⁵) również nie nawiązuje wprost do rozwoju zrównoważonego. Warto jednak przytoczyć ustawę z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko²⁶. Dokument ten wskazuje, że projekty dotyczące turystyki i wykorzystania terenu, opracowywane i przyjmowane przez organy administracji wyznaczające ramy dla późniejszych przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko, wymagają przeprowadzenia strategicznej oceny ich wpływu na środowisko²⁷. Zapis ten wiąże silnie turystykę z rozwojem zrównoważonym.

Z przytoczonego w ramach tabeli zestawienia wynika także, że minister właściwy do spraw turystyki sprawuje nadzór nad Polską Organizacją Turystyczną. Jednym z celów jej działalności jest promocja Polski jako kraju atrakcyjnego turystycznie. Zadania organizacji zostały określone w ustawie z dnia 25 czerwca 1999 r. o Polskiej Organizacji Turystycznej²⁸. Istotnym narzędziem w prowadzeniu działalności przez wspomnianą organizację jest Marketingowa Strategia Polski w sektorze turystyki na lata 2012–2020. Uprzedni tego typu dokument obejmował lata 2008–2015, a obecny stanowi jego aktualizację. W strategii znalazły się odniesienia do światowych trendów w turystyce, wśród których wymienia się bezpośrednio rozwój zrównoważony. W poniższej tabeli przedstawiono zagadnienia zawarte w dokumencie, odnoszące się do tej kwestii.

²⁴ Ustawa z dnia 24 listopada 2017 r. o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych, Dz.U. 2017 poz. 2361, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170002361> [dostęp: 21.10.2018].

²⁵ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach hotelarskich oraz usługach pilotów wycieczek i przewodników turystycznych, Dz.U. 1997 Nr 133, poz. 884, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19971330884> [dostęp: 21.10.2018].

²⁶ Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko, Dz.U. 2008 Nr 199, poz. 1227, z późn. zm., <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20081991227> [dostęp: 21.10.2018].

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ustawa z dnia 25 czerwca 1999 r. o Polskiej Organizacji Turystycznej, Dz.U. 1999 Nr 62, poz. 689, z późn. zm., <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19990620689> [dostęp: 21.10.2018].

Tabela 21. Rozwój zrównoważony jako trend w turystyce światowej – ujęcie wg Marketingowej Strategii Polski w sektorze turystyki na lata 2012–2020

Trendy	Konsekwencje w turystyce
	Rozwój zrównoważony
Świadomość związana z ochroną środowiska będzie nadal wzrastała. Zwiększy się rola inwestycji w zrównoważony rozwój regionalny	– Regionalny charakter miejsc docelowych zyska na znaczeniu, wzrośnie atrakcyjność „dziewiczych” obszarów i regionów oraz popyt na ekoturystykę i produkty oparte na naturze; – Turyści będą preferować miejsca, w których miejscowa ludność chętnie przyjmuje gości; – W celu promowania harmonijnego i zrównoważonego rozwoju turystyki niezbędny jest dialog partnerów; partnerstwo powinno stanowić centralny komponent działań na wszystkich szczeblach (europejskim, krajowym, regionalnym, a także publicznym i prywatnym); – Konieczne jest zwrócenie większej uwagi na wskaźniki gęstości, chłonności i pojemności turystycznej; – Zwiększenie się roli jakości środowiska; – Przerzucanie kosztów rozwoju zrównoważonego na turystów (wzrost cen biletów lotniczych jako wynik opłat za emisję CO₂); – Odpowiedzialność za środowisko może odgrywać rolę w budowaniu przewagi konkurencyjnej produktów turystycznych szczególnie na rynku europejskim; – Wprowadzanie marek ekologicznych

Źródło: Polska Organizacja Turystyczna, *Marketingowa Strategia Polski w sektorze turystyki na lata 2012-2020*, s. 8, <https://www.pot.gov.pl/pl/o-pot/plany-i-sprawozdania-pot/marketingowa-strategia-polski-w-sektorze-turystyki-na-lata-2012-2020-2> [dostęp: 21.10.2018].

Cele operacyjne ujęte w strategii to:

- zaspokajanie potrzeb informacyjnych w zakresie turystyki;
- marketingowe wspieranie rozwoju produktu turystycznego;
- zwiększanie dotarcia z przekazem informacyjno-promocyjnym o atrakcyjności turystycznej Polski²⁹.

Zarówno w celach, jak i w całym dokumencie widoczny jest jednak brak kompleksowego podejścia do zagadnień rozwoju zrównoważonego. Z kolei realizacja samych celów zawartych w omawianej strategii zależy między innymi od koniunktury gospodarczej, stabilności w realizacji strategii, przejrzystego prawa i współpracy pomiędzy instytucjami odpowiedzialnymi za wdrażanie dokumentu. Ważne jest również przygotowanie właściwych akcji informacyjnych i szkoleń skierowanych do podmiotów zajmujących się rozwojem turystyki. Ryzyko w realizacji strategii marketingowej wiąże się jednak z szeregiem czynników, w tym z:

²⁹ Polska Organizacja Turystyczna, *Marketingowa...*, op. cit., s. 79.

- obawami o problemy ze współpracą i konflikty pomiędzy podmiotami („konflikty lokalne ograniczą czołową rolę regionalnych i lokalnych organizacji turystycznych”; „partnerzy nie będą brali udziału w skoordynowanych działaniach promocyjnych podejmowanych przez POT”; „aktywność regionalna będzie niewystarczająca w zakresie budowy nowych produktów”; „zabraknie spójności w działaniach na rzecz budowy «marki Polska» w rozwoju produktu turystycznego oraz promocji turystycznej”; brak współpracy POT z branżą turystyczną w działaniach promocyjnych);
- brakiem środków finansowych (niewystarczające wydatki na badania; spadek kondycji materialnej branży turystycznej; brak środków budżetowych dla POT);
- zapóźnieniami w nowoczesnych technologiach i w modernizacji infrastruktury (niewystarczający rozwój elektronicznych systemów informacji, rezerwacji oraz dystrybucji usług turystycznych; niedostateczny rozwój systemów kontrolujących jakość oraz rekomendację usług, atrakcji turystycznych i obiektów; zbyt wolny postęp w rozwoju sieci informacji turystycznej)³⁰.

Nadmienić należy, że szereg zadań wpływających pośrednio i bezpośrednio na rozwój turystyki leży w gestii innych ministerstw i urzędów centralnych. Na poziomie regionalnym i lokalnym istotną rolę w rozwoju turystyki odgrywa samorząd terytorialny. W kompetencji samorządu województwa znajdują się zadania związane z turystyką. Warto podkreślić, że samorząd wykonuje zamierzenia o charakterze wojewódzkim, określone także innymi ustawami. Szczegółowe zestawienie zakresu działań na szczeblu wojewódzkim zaprezentowano w tabeli 22.

Tabela 22. Zakres działań samorządu województwa dotyczących turystyki

Do zakresu działania samorządu wojewódzkiego w zakresie turystyki należy:
– Dokonywanie wpisu do rejestru organizatorów turystyki i pośredników turystycznych i ich kontroli
– Nadawanie uprawnień pilota wycieczek i przewodnika turystycznego*
zaszeregowanie obiektów hotelarskich do poszczególnych rodzajów i kategorii i ich kontroli
– Prowadzenie instytucji kultury fizycznej i wypoczynku mających charakter regionalny, koordynacja działań i finansowe wspieranie jednostek kultury fizycznej, sportu i turystyki o zasięgu wojewódzkim oraz wojewódzkich organizacji sportowych i turystycznych
– Współdziałanie w zakresie rozwoju turystyki, kreowanie nowych produktów turystycznych i promocja potencjału turystycznego poprzez m.in. udział samorządu województwa w Regionalnej Organizacji Turystycznej

³⁰ Ibidem, s. 98.

Koordynacja i rozwój sieci informacji turystycznej w województwie
– Współpraca z instytucjami zajmującymi się turystyką na szczeblu krajowym, wojewódzkim, powiatowym i gminnym
– Organizacja i nadzór wypoczynku dzieci i młodzieży
– Realizacja zadań z zakresu kultury fizycznej i turystyki w ramach zajęć szkolnych (w tym także „zielone szkoły”)

* W związku ze zmianą przepisów, zapis w tabeli obecnie odnosi się do przewodnika górskiego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Ministerstwo Sportu i Turystyki, *Kierunki rozwoju turystyki do 2015 roku*, Warszawa 2008, s. 43, <https://www.msit.gov.pl/pl/turystyka/kierunki-rozwoju-turyst/2821,Kierunki-rozwoju-turystyki-do-2015-roku.html> [dostęp: 21.10.2018].

Na poziomie lokalnym i regionalnym zadania z zakresu turystyki realizują samorządy: powiatowy i gminny (tabele 23 i 24).

Tabela 23. Kompetencje powiatu w zakresie turystyki

Do kompetencji powiatu w zakresie turystyki należy:
– Prowadzenie instytucji kultury fizycznej, turystyki i wypoczynku działających na terenie powiatu
– Prowadzenie szkolnych schronisk młodzieżowych
– Ewidencja i nadzór nad działalnością oraz dofinansowanie stowarzyszeń działających w sferze kultury fizycznej, związków sportowych i stowarzyszeń turystycznych, mających siedzibę na terenie powiatu
– Wspieranie finansowe organizacji imprez sportowych, rekreacyjnych i turystycznych wysokiej rangi odbywających się na terenie powiatu
– Współdziałanie w zakresie planowania rozwoju przestrzennego i zagospodarowania terenu w obiektach sportowe, rekreacyjne i turystyczne
– Koordynację działań i wspieranie ratownictwa wodnego i górskiego
– Wspieranie organizacyjne i finansowe stowarzyszeń i organizacji turystycznych działających na obszarze powiatu
– Promocja i współdziałanie w zakresie rozwoju turystyki kwalifikowanej i innych form aktywnej turystyki w powiecie
– Realizacja zadań z zakresu kultury fizycznej i turystyki w ramach zajęć szkolnych (w tym także „zielone szkoły”)
– Współpraca w zakresie promocji rozwoju turystyki w powiecie ze szczególnym uwzględnieniem współpracy z Regionalnymi i Lokalnymi Organizacjami Turystycznymi

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Ministerstwo Sportu i Turystyki, *Kierunki...*, op. cit.

Tabela 24. Kompetencje gmin w zakresie turystyki

Do kompetencji gmin w zakresie turystyki należy przede wszystkim:
– Prowadzenie ewidencji pól biwakowych i innych obiektów, w których świadczone są usługi hotelarskie i prawo kontrolowania obiektów, w których są świadczone usługi hotelarskie
– Utrzymanie, remont lub przebudowa i rozbudowa obiektów i urządzeń sportowych i turystycznych na terenie gminy
– Tworzenie korzystnych warunków podejmowania działalności gospodarczej w sferze turystyki na terenie gminy
– Prowadzenie instytucji kultury fizycznej, turystyki i wypoczynku działających na terenie gminy
– Dofinansowanie stowarzyszeń kultury fizycznej, związków sportowych i stowarzyszeń turystycznych mających siedzibę na terenie gminy
– Planowanie rozwoju przestrzennego i zagospodarowania terenu m.in. w obiekty sportowe, rekreacyjne i turystyczne
– Wspieranie organizacyjne i finansowe stowarzyszeń i organizacji turystycznych działających na terenie gminy
– Rozbudowa i utrzymanie infrastruktury technicznej (np. transportowej) i społecznej
– Realizacja zadań z zakresu kultury fizycznej i turystyki w ramach zajęć szkolnych (w tym także „zielone szkoły”)
– Działania na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego
– Promocja gminy

Źródło: opracowano na podstawie: Ministerstwo Sportu i Turystyki, *Kierunki...*, op. cit.

Przedstawione powyżej organy rozwijają swoje kompetencje poprzez realizację szeregu zadań dotyczących bezpośrednio turystyki oraz działań związanych z ochroną środowiska, nawiązując tym samym do kwestii rozwoju zrównoważonego. Zestawienie kompetencji gminy w związku z ochroną środowiska zaprezentowano w tabeli 25.

Niezgoda postuluje, by w dążeniu do modelu turystyki zrównoważonej przyjąć poziom lokalny jako podstawowy dla szukania rozwiązań i narzędzi praktycznych³¹. Tego typu działania możliwe są do wdrożenia już na etapie planowania przestrzennego i społeczno-ekonomicznego. Wcześniejsze badania autorki niniejszej monografii, oparte o odpowiedzi zebrane z urzędów gmin, wskazują na zaangażowanie miejscowych społeczności w proces planowania turystyki na szczeblu lokalnym i na ich udział

³¹ A. Niezgoda, *Zastosowanie analizy strategicznej dla rozwoju turystyki zrównoważonej*, [w:] *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*, t. 6: *Turystyka zrównoważona*, red. Z. Młynarczyk, I. Potocka, A. Zajadacz, Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe 2010, s. 51–60.

w tworzeniu dokumentów planistycznych, poprzez uczestnictwo w konsultacjach społecznych³².

Tabela 25. Działania gmin na rzecz ochrony środowiska

Działanie	Zakres
Oddziaływanie na procesy użytkowania środowiska	– Stymulowanie podmiotów lokalnych do podejmowania proekologicznych kierunków działalności gospodarczej – Promocja lokalnych walorów i zasobów środowiska przyrodniczego – Inicjowanie gospodarczego wykorzystania walorów i zasobów środowiska przyrodniczego (przy racjonalnym, oszczędnym gospodarowaniu zasobami)
Oddziaływanie na procesy kształtowania środowiska	– Zachowanie ładu przestrzennego w gminie, opracowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i związane z tym określanie warunków zabudowy – Tworzenie wybranych form ochrony przyrody
Ochrona środowiska	– Uczestnictwo w planowaniu ochrony przyrody w formach ochronnych występujących na terenie gminy – np. konsultacja planów ochrony obszarów Natura 2000 – Tworzenie wybranych form ochrony przyrody – Budowa infrastruktury wodno-kanalizacyjnej – Gospodarka odpadami – Utrzymywanie porządku i czystości w gminie, wydawanie decyzji służących ochronie zieleni (między innymi zezwolenia na usuwanie drzew i krzewów) – Uprawnienia do nakładania różnych obowiązków ochronnych na podmioty korzystające ze środowiska w zakresie reglamentacji korzystania z zasobów środowiska (wód, powierzchni ziemi, złóż kopalin i przyrody) oraz reglamentacja emisji

Źródło: opracowanie własne na podstawie: D. Guzał-Dec, *Samorząd gminny w kreowaniu zrównoważonego rozwoju obszarów przyrodniczo cennych województwa lubelskiego*, Biała Podlaska: Wydawnictwo Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II 2015. S. „Monografie i Rozprawy”, nr 4, s. 78–79.

Na konsultacjach społecznych najczęściej udział ten się kończy. Analizując wymienione w tabeli zadania gmin z zakresu turystyki, możliwe jest zaryzykowanie stwierdzenia, że zasadniczo przy realizacji każdego z nich można wdrażać zasady rozwoju zrównoważonego do praktycznego zastosowania. Dodatkowo władze lokalne mają możliwość przybliżenia mieszkańcom i przedsiębiorcom dobrych praktyk w tym zakresie. Jednak wdrażanie omawianej idei w gminach nie jest procesem łatwym między innymi dlatego, że nie ma jednego wzorca dającego się zastosować we wszystkich tego typu jednostkach. Mimo powyższych trudności inicjatywy takie są widoczne. Mają one różnorodny charakter począwszy od tematycznych spotkań, konferencji, wymiany doświadczeń, poprzez działania w ramach

³² I. Kapera, *Rola...*, op. cit., s. 88.

partnerstwa aż po regulowane umowami przedsięwzięcia. Jednym z przejawów podejmowania tego rodzaju aktywności była Konferencja „Partnerstwo na rzecz rozwoju turystyki w Karpatach”, zorganizowana w Krakowie 11 lutego 2015 roku. U podstaw kształtowania się inicjatywy na rzecz rozwoju turystyki zrównoważonej w Karpatach znalazły się głównie dwa dokumenty – Ramowa Konwencja o ochronie i zrównoważonym rozwoju Karpat podpisana w 2003 roku i Protokół o Zrównoważonej Turystyce do Ramowej Konwencji o ochronie i zrównoważonym rozwoju Karpat z 2013 roku. Dla obszaru 38 gmin leżących w centralnej części Karpat Zewnętrznych, została przygotowana Strategia zrównoważonego rozwoju turystyki Magicznej Krainy Łemków i Pogórzan na lata 2015–2020.

Poza wymienionymi powyżej działaniami, idea rozwoju zrównoważonego znajduje także zastosowanie w ramach wspólnie podejmowanych przedsięwzięć dotyczących infrastruktury turystycznej. Tu z kolei przykładem mogą być aktywności podejmowane w ramach Stowarzyszenia Greenways Polska. Zostało ono powołane w 2014 roku w Nałęczowie w celu promowania rozwoju szlaków Greenways, których idea łączy się z koncepcją rozwoju zrównoważonego turystyki. Wcześniej w latach 2001–2011 Fundacja Partnerstwo dla Środowiska, w ramach inicjatywy Central & Eastern European Greenways, wprowadzała i dostosowywała zasady związane z ideą do polskich warunków³³. Szlaki (np. rowerowe, konne, wodne) tworzone są przy udziale lokalnych mieszkańców, odpowiadają na ich potrzeby oraz na potrzeby przyjezdnych. Mają szansę przyczynić się do ożywienia miejscowej gospodarki i ochrony środowiska naturalnego poprzez zwiększenie świadomości ekologicznej mieszkańców oraz turystów, są także narzędziem do pozyskiwaniu funduszy na wspieranie programów przyjaznych dla środowiska przyrodniczego i kulturowego³⁴.

W przypadku przedsiębiorstw turystycznych, głównie obiektów noclegowych, także widoczne są próby wdrażania omawianych zasad do ich działalności, co szczególnie bywa podkreślane w odniesieniu do hoteli należących do międzynarodowych systemów i sieci hotelowych. Sektor hotelarski w Polsce coraz częściej zaczyna brać odpowiedzialność za rozwój zrównoważony środowiska przyrodniczego i podejmuje działania prospołeczne. Obserwowana jest przede wszystkim koncentracja na mniejszym

³³ Stowarzyszenie Greenways Polska, *O nas*, <https://www.greenways.org.pl/o-nas> [dostęp: 21.10.2018].

³⁴ D. Zaręba, *Turystyka przyjazna dla środowiska, na zielonych szlakach – Greenways*, [w:] *Ekoturystyka i odkrywanie dziedzictwa. Zbiór dobrych praktyk*, red. D. Zaręba, Kraków: Fundacja Fundusz Partnerstwa – Fundacja Partnerstwo dla Środowiska 2008, s. 9.

zużyciu energii i wody oraz na ilość wytwarzanych odpadów, co wiąże się bezpośrednio z korzyściami finansowymi w funkcjonowaniu hoteli. W przyszłości można też oczekiwać wzmożonego zainteresowania usługami gastronomicznymi, promującymi lokalne potrawy. Według danych zawartych w Marketingowej Strategii Polski w sektorze turystyki na lata 2012–2020, wzrasta udział wydatków na gastronomię w kosztach ponoszonych przed podróżą i w jej trakcie, a także rośnie zainteresowanie turystów gastronomią i żywnością regionalną. Potencjał kuchni lokalnych oraz regionalnych staje się atutem turystycznym³⁵. Jest jednocześnie trendem na jaki należy zwrócić uwagę rozwijając turystykę zgodnie z zasadami zrównoważenia. Przedstawione powyżej działania w odniesieniu do obiektów noclegowych, choć nie są powszechne i obligatoryjne, stanowią przejaw aktywności we właściwym kierunku.

Tabela 26. Sieć Greenways w Polsce

Nazwa szlaku	Przebieg
Bursztynowy Szlak	Bursztynowy Szlak (Budapeszt–Kraków i projektowany Kraków–Gdańsk) wraz z pętlami w regionach. To międzynarodowy szlak biegnący od Budapesztu do Krakowa, łączący znane miasta i obiekty na liście UNESCO oraz inne miejsca bogate pod względem kulturowym
Kraków–Morawy–Wiedeń Greenways	Szlak łączy trzy kraje (Polskę, Republikę Czeską, Austrię). Główna oś to 780 km trasy rowerowej zaczynającej się w Krakowie, która biegnie przez Beskidy i dociera do granicy polskiej, a dalej przez Czechy do Austrii
Podlaski Szlak Bociani	Obejmuje Podlasie i Suwalszczyznę
Greenway Naszyjnik Północy	Obejmuje Pomorze Środkowe
Zielony Rower – Greenway Karpaty Wschodnie	Przebiega przez Polskę (Podkarpacie), Słowację, Ukrainę
Szlak Odry (Dolny Śląsk)	To około 700 km tras rowerowych, pieszych, wodnych i edukacyjnych na Dolnym Śląsku
Greenway Dziedzictwo Wschodu – projektowany	Projektowany szlak na Lubelszczyźnie

Źródło: opracowanie własne na podstawie: D. Zaręba, *Turystyka...*, op. cit.

³⁵ Polska Organizacja Turystyczna, *Marketingowa...*, op. cit., s. 12.

Rozdział 4.

Turystyka zrównowazona – problemy przyrodnicze w Polsce

4.1. Środowiskowe funkcje i dysfunkcje turystyki

Turystyka może pełnić funkcje pozytywne (eufunkcje) i negatywne (dysfunkcje)¹. W ramach pierwszych z nich wyróżnia się eufunkcje: wypoczynkową, zdrowotną, wychowawczą, kształceniową, polityczną, miastotwórczą, edukacji kulturowej, ekonomiczną, etniczną i kształtowania świadomości ekologicznej².

Turystyka rozwijając się w środowisku najczęściej je modyfikuje, wpływając zazwyczaj negatywnie na przestrzeń turystyczną. Paradoksalnie jednak przyczyniła się też do rozwoju ruchu ochrony środowiska, ponieważ prekursorzy turystyki mieli duży wkład w powstawanie parków narodowych i innych form ochrony przyrody³. Dodatkowo sami turyści, poprzez zainteresowanie wartościami przyrody, wpływają na rozwój działań w zakresie ochrony i jej form przestrzennych, a także przyczyniają się do poprawy jakości środowiska w niektórych obszarach recepcji (w związku z rozbudową infrastruktury komunalnej, poprawą warunków sanitarnych, dbaniem o estetykę otoczenia). Jak pokazują badania przeprowadzone wśród turystów w polskich parkach narodowych, 80% respondentów uważa, że turystyka znacząco wpływa na funkcjonowanie obszaru parku i okolic oraz przyczynia się do ich rozwoju⁴. Jednak pomimo tego, że wykazuje

¹ K. Przeclawski, *Człowiek a turystyka. Zarys socjologii turystyki*, Kraków: Albis 1997, s. 61–62.

² W.W. Gaworecki, *Turystyka*, Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne 1998, s. 8.

³ W. Alejziak, *Turystyka w obliczu wyzwań XXI wieku*, Kraków: Albis 1999, s. 60.

⁴ M. Gałązka, *Turystyka zrównowazona w parkach narodowych w opinii turystów*, „Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej” 2009, R. XI, nr 4 (23), s. 123–130.

ona pozytywne skutki, np. poprzez działania proekologiczne i edukacyjne oraz w związku z możliwością przeznaczenia części zysków na ochronę przyrody, najczęściej wpływa negatywnie na środowisko.

Tabela 27. Negatywne skutki turystyki w środowisku przyrodniczym

Aspekt oddziaływania	Skutki
Szata roślinna i świat zwierząt	– Niszczenie szaty roślinnej poprzez: wydeptywanie, rozjeżdżanie podłoża, uprawianie różnych form rekreacji, zrywanie gatunków chronionych oraz wycinanie lasów – Zmiany gatunkowe roślin w obrębie siedlisk roślinnych, synantropizacja roślinności – Niepokojenie i płoszenie zwierząt – Zanikanie pewnych gatunków roślin i zwierząt w związku z „przemysłem pamiątkarskim”
Zanieczyszczenie wód	– Turystyka masowa zużywa znaczne zasoby wody i produkuje ogromne ilości ścieków; – Zrzut ścieków do gruntu i wód z obiektów infrastruktury turystycznej – Zanieczyszczenie wód morskich przez statki wycieczkowe
Zanieczyszczenie powietrza	– Emisja spalin oraz hałas powstający przy okazji masowego ruchu samochodowego i lotniczego – Emisja zanieczyszczeń obiektów infrastruktury turystycznej
Niszczenie niektórych form geologicznych	– Rozwój taternictwa jaskiniowego przyczynia się do degradacji jaskiń (zaśmiecanie, zmiana cyrkulacji powietrza przez sztucznie stworzone otwory, zniszczenia namulisk, dewastacja form naciekowych)
Wpływ na jakość krajobrazu	– Pozostawianie odpadów, śmieci – Niewłaściwie i chaotycznie prowadzony rozwój zagospodarowania turystycznego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Mika, *Przemiany pod wpływem turystyki na obszarach recepcji turystycznej*, [w:] *Turystyka*, red. nauk. W. Kurek, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2007, s. 448–452.

W związku z rozwojem turystycznym obserwuje się znaczną presję na eksploatację zasobów naturalnych. Dobra te są uszczuplane, a degradacja środowiska związana z działalnością turystyczną jest niekiedy poważnym problemem, szczególnie w regionach gdzie rozwija się ona dynamicznie. Oprócz zużycia dużych ilości zasobów naturalnych, przemysł turystyczny generuje również znaczne ilości odpadów i zanieczyszczeń. Niewłaściwe usuwanie płynnych i stałych odpadów produkowanych w związku z rozwojem turystycznym stało się szczególnym problemem dla wielu rozwijających się krajów i regionów, które nie posiadają zdolności do właściwego ich przetwarzania. Turystyka powoduje też szkody dla ekosystemów, szczególnie jeśli infrastruktura na tych obszarach jest nieodpowiednio przygoto-

wana do przyjęcia masowego ruchu turystycznego. W wielu odwiedzanych przez turystów regionach istnieje obawa, że negatywny wpływ turystyki na środowisko naturalne może ostatecznie zaszkodzić jej samej. Mimo tego, wraz z postępującą urbanizacją, kraje uprzemysłowione i rozwijające się, o znaczących walorach przyrodniczych i bogatym dziedzictwie kulturowym, stają się coraz bardziej popularnymi miejscami turystycznymi. Przy wzroście rozmiarów ruchu turystycznego, wykorzystanie zasobów może stać się niezrównoważone. Formy i wielkość degradacji są zależne od rodzaju działalności turystycznej. Na etapie projektowania inwestycji związanych z turystyką ma miejsce zabór ziemi i wody oraz wycinka lasów, co szczególnie widoczne jest w przypadku budowy wyciągów narciarskich czy kompleksów hotelowych, ale też popularnych ostatnio parków rozrywki. Podczas eksploatacji inwestycji dochodzi do kumulacji sezonowej i przestrzennej ruchu turystycznego, co z kolei ma szereg innych następstw np. w postaci zaśmiecania terenu. Szkodliwe skutki rozwoju turystyki widoczne są szczególnie w obszarach nadmorskich i górskich. Przykładowe negatywne efekty w zależności od obszaru zestawiono w tabeli 28.

Tabela 28. Negatywne skutki turystyki (przykłady) w zależności od obszaru użytkowania

Obszar	Skutki
Obszary nadmorskie	– Przekształcanie krajobrazu wybrzeża w wyniku intensywnej zabudowy pasa przybrzeżnego obiektami infrastruktury turystycznej – Bezpośredni zrzut nieczystości do mórz – Skażenie środowiska wodnego w obrębie kąpielisk – Zanieczyszczenie i skażenie plaż – Niszczenie ochronnych barier wydmowych w związku z rozwojem infrastruktury oraz wydeptywanie i niszczenie roślinności wydymowej przez turystów – Niszczenie bagien nadbrzeżnych przez osuszanie, skażenie ściekami – Niszczenie rafy koralowej.
Obszary górskie	– Proces wylesiania mający miejsce przy urządzaniu tras narciarskich, wyciągów, kolei linowych i budowy dróg – Zmiany w krajobrazie terenów górskich na skutek urbanizacji turystycznej – Niszczenie roślin i uruchomienie procesów erozyjnych na stokach w związku z ruchem narciarskim – Odpady, śmieci oraz skażenie potoków górskich
Obszary chronione	– Zaśmiecanie i eutrofizacja środowiska – Syntropizacja roślinności – Wydeptywanie roślinności – Zagrożenie pożarowe – Płoszenie i dokarmianie zwierząt

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Mika, *Przemiany...*, op. cit., s. 453–458.

Jednym z najbardziej zauważalnych przejawów ingerencji człowieka w obszary chronione jest działalność w zakresie turystyki. W 2016 roku tereny prawnie chronione w Polsce stanowiły 32,5% powierzchni kraju (10,2 mln ha)⁵. Wśród pozytywnych aspektów rozwoju turystyki na omawianych obszarach wymienić można: przeciwdziałanie rozwojowi bardziej inwazyjnych form gospodarowania; sprzyjanie rozwojowi form turystyki kwalifikowanej, przyjaznej przyrodzie i środowisku; masową edukację prośrodowiskową turystów; wsparcie logistyczne i finansowe obszarów chronionych i ich składowych⁶. Zazwyczaj i w tym przypadku turystyka wywołuje negatywne następstwa takie jak: nadmierne obciążenie parków narodowych ruchem turystycznym; zmianę form użytkowania terenu; fragmentację siedlisk i ekosystemów; nadmierny pobór wody; wydeptywanie przez turystów ścieżek pieszych; zdzieranie szaty roślinnej i pokrywy glebowej przez narciarzy, a w konsekwencji wypłukiwanie gleby oraz odsłanianie skały macierzystej; nieświadome wprowadzanie obcych gatunków roślin i zwierząt w obszar parku i stwarzanie im odpowiednich mikrosiedlisk; zmianę strategii życiowej gatunków roślin; niepokoienie zwierząt⁷. Witkowski, omawiając wpływ turystyki na ochronę przyrody, zwraca uwagę na erozję gleb, wpływ na roślinność i faunę obszarów chronionych oraz „zawlekanie” gatunków obcych, choć jak zauważa autor, problem nie ogranicza się tylko do tych aspektów, ponieważ wiąże się także m.in. z naciskiem inwestycyjnym na okolice obszarów chronionych oraz chaotyczną zabudową przestrzeni w pobliżu ich granic⁸.

Partyka do głównych zagrożeń przyrody parków, wynikających z penetracji turystycznej, zalicza: nadmierną frekwencję zwiedzających i przebieganie szlaków turystycznych w wielu parkach narodowych; ruch samochodowy drogami przecinającymi parki narodowe; wydeptywanie dzikich ścieżek; uszkodzanie systemów korzeniowych drzew; hałas; niepokoienie zwierząt; wywoływanie pożarów; zaśmiecanie; synantropizację roślinności i fauny; zmiany w strukturze biocenoz; niszczenie urządzeń

⁵ Główny Urząd Statystyczny, *Ochrona środowiska*, Warszawa 2017, s. 38, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/srodowisko-energia/srodowisko/ochrona-srodowiska-2017,1,18.html> [dostęp: 21.10.2018].

⁶ Ibidem.

⁷ Z. Witkowski, P. Adamski, A. Mrocza, Sz. Ciapała, *Granice ingerencji turystyki i rekreacji na obszarach lądowych parków narodowych i rezerwatów przyrody*, „Prądnik Prace i Materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera” 2010, nr 20, s. 427–440.

⁸ Z. Witkowski, *Wpływ turystyki na ochronę przyrody*, [w:] *Integralna ochrona przyrody*, red. M. Grzegorzczak, Kraków: Instytut Ochrony Przyrody PAN 2007, s. 187–189.

turystycznych; silną presję urbanistyczną⁹. Problemem jest też nielegalna dyspersja turystów w parkach narodowych, która może sięgać 30% osób odwiedzających dany obiekt oraz ponad 90% narciarzy w sezonie zimowym (Tatrzański Park Narodowy)¹⁰. Badania Służby Parków Narodowych pokazują słabość w radzeniu sobie z poziomem nielegalnych dyspersji turystów (schodzenie ze szlaków przez turystów) na terenie parku narodowego¹¹. Uciążliwość powoduje także kumulacja czasowa i przestrzenna ruchu turystycznego. Dla przykładu: na teren Tatrzańskiego Parku Narodowego każdego dnia w godzinach 9–16 wkracza średnio ok. 7,4 tys. osób, tj. prawie 16 osób w ciągu minuty¹². Z takim nagromadzeniem turystów wiąże się zwiększone zaśmiecanie. Dodatkowo zwyczajem charakterystycznym, nie tylko dla Tatrzańskiego Parku Narodowego, jest wrzucanie do zbiorników wodnych monet „na szczęście” lub z chęcią powrotu w Tatry. Wrzucane monety znajdują korzystne warunki do oksydacji, dlatego też w wodzie mogą pojawić się związki metali (niklu, żelaza, miedzi)¹³.

Rozwój turystyki na przyrodniczych obszarach chronionych musi się liczyć z ograniczeniami. Określenie granic jest możliwe w związku z wskaźnikami chłonności i pojemności turystycznej. „Naturalna chłonność turystyczna określa maksymalną liczbę uczestników ruchu turystycznego, którzy mogą jednocześnie przebywać na danym obszarze nie powodując dewastacji i degradacji środowiska przyrodniczego, a tym samym pogorszenia warunków wypoczynku”¹⁴. Z kolei pojemność turystyczna określa maksymalną liczbę uczestników ruchu turystycznego, mogących równocześnie korzystać z poszczególnych urządzeń (np. bazy noclegowej, żywieniowej, towarzyszącej) bez przyczyniania się do zmniejszenia zakresu i poziomu podaży usług turystycznych oraz dezorganizacji życia społeczno-gospodarczego¹⁵.

⁹ J. Partyka, *Ruch turystyczny w polskich parkach narodowych*, „Folia Turistica” 2010, nr 22, s. 9–23.

¹⁰ Z. Witkowski, A. Mroczka, P. Adamski, M. Bielański, A. Kolasińska, *Nielegalna dyspersja turystów – problem parków narodowych i rezerwatów przyrody w Polsce*, „Folia Turistica” 2010, nr 22, s. 35–65.

¹¹ Ibidem.

¹² J. Pociask-Karteczka, M. Baścik, *Ilu nas w Tatrach. Maksimum: sierpień: Morskie Oko*, „Tatry” 2007, nr 11 (19), s. 54–61.

¹³ J. Pociask-Karteczka, *Ilu nas w Tatrach. Wrzuc monety*, „Tatry” 2007, nr 1 (19), s. 62–63.

¹⁴ M. Mika, *Przemiany...*, op. cit., s. 445.

¹⁵ W. Kurek, M. Mika, *Turystyka jako przedmiot badań naukowych*, [w:] *Turystyka*, red. nauk. W. Kurek, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2007, s. 26.

Rozmiary degradacji zależą również od formy uprawianej turystyki. Kicińska analizowała wpływ turystyki narciarskiej i zagrożenia jakie są przez nią wywoływane w środowisku przyrodniczym Beskidu Sądeckiego. Zagrożenia te zakwalifikowała do trzech grup, które ujęto w tabeli 29.

Tabela 29. Zagrożenia i skutki w związku z uprawianiem turystyki narciarskiej dla środowiska przyrodniczego

Zagrożenie	Skutki
Powiększanie obszaru infrastruktury narciarskiej kosztem naturalnych ekosystemów	– Modelowanie i wyrównywanie stoków pod trasy zjazdowe – Trwałe przekształcenia krajobrazu – Fragmentaryzowanie i uszczuplanie obszarów leśnych (wycinka drzew pod trasy) – Zamykanie korytarzy ekologicznych, migracyjnych dzikich zwierząt – Umieszczanie zbędnych, szpecących krajobraz elementów architektonicznych, reklamowych – Odwadnianie stoków i zmiana stosunków wodnych na terenach zagospodarowanych pod narciarstwo zjazdowe – Zajmowanie obszarów łąkowych, polan górskich pod parkingi – Zanieczyszczenie i antropopresja na obszarach górskich w trakcie budowy infrastruktury
Oddziaływanie infrastruktury na różne elementy środowiskowe podczas jej użytkowania (głównie w sezonie zimowym)	– Ścinanie pędów krzewów i drzew przez krawędzie nart szczególnie przy niedostatecznie grubej pokrywie śnieżnej (zwłaszcza na początku i na końcu sezonu) – Ubijanie podłoża – Płoszenie zwierząt (wybudzanie osobników, które zapadły w sen zimowy) przez hałas, szczególnie muzykę emitowaną przez głośniki – Emisja związków ropopochodnych wskutek spalania paliw przez pracujące ratraki – Wibracje, drgania i wytwarzanie pola magnetycznego przez stacje elektryczne – Pobór wody z górskich potoków w celu wytwarzania sztucznego śniegu – Konieczność solenia dróg dojazdowych do ośrodków w celu utrzymania ich dostępności komunikacyjnej, co powoduje przedostawanie się chlorków do środowiska glebowo-wodnego
Przebywanie dużej liczby turystów na określonym obszarze i uprawianie przez nich narciarstwa	– Zanieczyszczanie powietrza, gleby i wód na skutek przyjazdu dużej liczby samochodów pod wyciągi i stoki narciarskie – Zaśmiecanie lasów i terenów położonych wokół tras i parkingów – Hałas spowodowany obecnością ludzi – Uciążliwe dla miejscowej ludności zatory komunikacyjne (korki) w ośrodkach narciarskich w sezonie zimowym

Źródło: opracowanie własne na podstawie: A. Kicińska, *Oddziaływanie narciarstwa zjazdowego na środowisko przyrodnicze Beskidu Sądeckiego*, „Folia Turistica” 2010, nr 22, s. 117–132.

Szacuje się, że procentowy udział turystyki w degradacji środowiska przyrodniczego na skutek działalności człowieka wynosi 5–7%, co jest spo-

wodowane przede wszystkim nadmierną koncentracją ruchu turystycznego, nieprawidłową lokalizacją obiektów bazy turystycznej, złymi formami organizacji wypoczynku i brakiem kultury turystycznej¹⁶.

4.2. Ochrona przyrody a turystyka

Miejsca w których rozwija się turystyka są najczęściej atrakcyjne pod względem przyrodniczym. Podstawowym aktem prawnym w Polsce, wpływającym na kształtowanie polityki ochrony przyrody, jest Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. Polska uczestniczy także w szeregu konwencji, umów i inicjatyw międzynarodowych, które odgrywają rolę w tym zakresie.

W myśl przywoływanej ustawy, formami ochrony przyrody w Polsce są:

- 1) parki narodowe;
- 2) rezerваты przyrody;
- 3) parki krajobrazowe;
- 4) obszary chronionego krajobrazu;
- 5) obszary Natura 2000;
- 6) pomniki przyrody;
- 7) stanowiska dokumentacyjne;
- 8) użytki ekologiczne;
- 9) zespoły przyrodniczo-krajobrazowe;
- 10) ochrona gatunkowa roślin, zwierząt i grzybów¹⁷.

W poniższej tabeli przedstawiono ogólną charakterystykę wymienionych form ochrony przyrody.

Tabela 30. Zestawienie i charakterystyka form ochrony przyrody w Polsce

Forma ochrony przyrody	Definicja
Park narodowy	Park narodowy obejmuje obszar wyróżniający się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, społecznymi, kulturowymi i edukacyjnymi, o powierzchni nie mniejszej niż 1000 ha, na którym ochronie podlega cała przyroda oraz walory krajobrazowe
Rezerwat przyrody	Rezerwat przyrody obejmuje obszary zachowane w stanie naturalnym lub mało zmienionym, ekosystemy, ostoje i siedliska przyrodnicze, a także sie-

¹⁶ A. Kowalczyk, A. Kulczyk, K. Duda-Gromada, *Przyrodnicze aspekty turystyki zrównowozonej*, [w:] *Turystyka zrównowazona*, red. A. Kowalczyk, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2010, s. 78.

¹⁷ Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, Dz.U. 2004 Nr 92, poz. 880, z późn. zm., <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20040920880> [dostęp: 21.10.2018].

Forma ochrony przyrody	Definicja
	dliska roślin, siedliska zwierząt i siedliska grzybów oraz twory i składniki przyrody nieożywionej, wyróżniające się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi
Park krajobrazowy	Obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju
Obszar chronionego krajobrazu	Obszar chronionego krajobrazu obejmuje tereny chronione ze względu na wyróżniający się krajobraz o zróżnicowanych ekosystemach, wartościowe ze względu na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem lub pełnią funkcję korytarzy ekologicznych
Sieć obszarów Natura 2000	Sieć obszarów Natura 2000 obejmuje: 1) obszary specjalnej ochrony ptaków; 2) specjalne obszary ochrony siedlisk; 3) obszary mające znaczenie dla Wspólnoty
Pomniki przyrody	Pomnikami przyrody są pojedyncze twory przyrody żywej i nieożywionej lub ich skupiska o szczególnej wartości przyrodniczej, naukowej, kulturowej, historycznej lub krajobrazowej oraz odznaczające się indywidualnymi cechami, wyróżniającymi je wśród innych tworów, okazałych rozmiarów drzewa, krzewy gatunków rodzimych lub obcych, źródła, wodospady, wywierzyśka, skałki, jary, głazy narzutowe oraz jaskinie
Stanowiska dokumentacyjne	Stanowiskami dokumentacyjnymi są niewyodrębniające się na powierzchni lub możliwe do wyodrębnienia, ważne pod względem naukowym i dydaktycznym, miejsca występowania formacji geologicznych, nagromadzeń skamieniałości lub tworów mineralnych, jaskinie lub schroniska podskalne wraz z namuliskami oraz fragmenty eksploatowanych lub nieczynnych wyrobisk powierzchniowych i podziemnych
Użytki ekologiczne	Użytkami ekologicznymi są zasługujące na ochronę pozostałości ekosystemów mających znaczenie dla zachowania różnorodności biologicznej – naturalne zbiorniki wodne, śródpolne i śródleśne oczka wodne, kępy drzew i krzewów, bagna, torfowiska, wydmy, płaty nieużytkowanej roślinności, starorzecza, wychodnie skalne, skarpy, kamieńce, siedliska przyrodnicze oraz stanowiska rzadkich lub chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów, ich ostoje oraz miejsca rozmnażania lub miejsca sezonowego przebywania
Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe	Zespołami przyrodniczo-krajobrazowymi są fragmenty krajobrazu naturalnego i kulturowego zasługujące na ochronę ze względu na ich walory widokowe lub estetyczne
Ochrona gatunkowa roślin, zwierząt i grzybów	Ochrona gatunkowa obejmuje okazy gatunków oraz siedliska i ostoje roślin, zwierząt i grzybów

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie..., op. cit.

W Polsce znajdują się 23 parki narodowe, a poza nimi w 2017 roku na terenie kraju było:

- „1493 rezerwatów przyrody o łącznej powierzchni 168 tys. ha,
- 122 parki krajobrazowe łącznie zajmujące powierzchnię 2518 tys. ha,
- 385 obszarów chronionego krajobrazu o łącznej powierzchni 6998 tys. ha,
- 7715 pozostałych form ochrony przyrody (użytki ekologiczne, stanowiska dokumentacyjne i zespoły przyrodniczo-krajobrazowe), które łącznie zajmowały 168 tys. ha,
- ponad 36 tys. pomników przyrody¹⁸.

Ustawa o ochronie przyrody wprowadza ograniczenia w zakresie gospodarowania na terenie obszarów objętych formami ochrony, które wpływają na możliwości rozwoju turystyki. Zależy to jednak od kategorii tych obszarów i odmiennego, przypisanego im rygoru prawnego. Szczególne ograniczenia, jeśli chodzi o rozwój turystyki, a także jej formy widoczne są w rezerwach oraz parkach narodowych, choć i tu są one zróżnicowane w zależności od obowiązującego poziomu ochrony. W przypadku parków krajobrazowych mniejszy reżim ochronny umożliwia najczęściej szersze uprawianie turystyki, choć nie zwalnia z obowiązku dbałości o ich odpowiednie przystosowanie dla potrzeb użytkowania turystycznego.

Stosunkowo nową formą ochrony przyrody są obszary Natura 2000. Cała sieć zajmuje prawie 20% powierzchni lądowej kraju i obejmuje 849 specjalnych obszarów ochrony siedlisk (SOO) oraz 145 specjalnych obszarów ochrony ptaków (OSO)¹⁹. Z jednej strony sieć Natura 2000 daje możliwość realizacji spójnej polityki ochrony przyrody na obszarze UE, przy czym nie zastępuje dotychczasowych systemów ochrony na terytoriach krajów członkowskich, a jedynie je uzupełnia. Do głównych korzyści wynikających z posiadania obszarów Natura 2000 w regionie należą: promocja obszaru; rozwój turystyki i w związku z tym napływ nowych inwestycji; rozwój regionalny; dodatkowe profity wynikające z uruchomienia programów rolnośrodowiskowych; wzmocnienie tożsamości regionalnej i poczucia odpowiedzialności za teren, na którym się mieszka, a w konsekwencji wpływ na tendencje migracyjne²⁰. Z drugiej strony, przeciwnicy wysuwają argument o niekorzystnym wpływie obszarów na sytuację ekonomiczną mieszkańców, w związku z niemożliwością zrealizowania inwestycji, jeśli wykazany zostanie negatywny wpływ przedsięwzięcia na obiekt objęty

¹⁸ Główny Urząd Statystyczny, *Ochrona...*, op. cit., s. 38.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ I. Radziwon, *Natura 2000 jako działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2015, nr 18, s. 285–295.

siecią. Oponenti zwracają także uwagę na niskie kwoty przeznaczane na utrzymanie obszarów, niewystarczające rekompensaty z tytułu pojawiających się nowych ograniczeń, wydłużenie czasu realizacji inwestycji, a przez to spowolnienie rozwoju całego terenu²¹. Generalnie im bardziej ścisła jest ochrona, tym większe pojawiają się ograniczenia w użytkowaniu terenu, co dotyczy także lokalizacji obiektów służących turystyce, które w miarę możliwości buduje się poza granicami obszarów chronionych²². Budowle znajdujące się już na ich terenie często stanowią własność podmiotów obcych lub osób prywatnych. Niejednokrotnie w takich miejscach dochodzi do skanalizowania ruchu turystycznego, co może przyczyniać się do degradacji środowiska przyrodniczego. Istotne więc staje się monitorowanie ruchu turystycznego, które może pomóc w minimalizowaniu negatywnego wpływu na przyrodę.

Tabela 31. Działalność w zakresie turystyki według form ochrony przyrody

Rodzaj/forma turystyki	Rezerwat w tym ochrona:		Park narodowy w tym ochrona		Park krajobrazowy	Obszar chronionego krajobrazu	Obszar Natura 2000
	ściśła	częściowa	ściśła	częściowa			
Ekoturystyka	-	x	-	+	+	+	+
Agroturystyka	-	x	-	x	+	+	+
Turystyka uzdrowska	-	-	-	+	+	+	+
Turystyka krajoznawczo-edukacyjna	-	+	-	+	+	+	+
Turystyka rowerowa	-	-	-	x	+	+	+
Turystyka masowa	-	-	-	x	x	+	+

(-) niedopuszczalna; (x) dopuszczalna; (+) zalecana

Źródło: opracowanie własne na podstawie: D. Guzał-Dec, *Samorząd gminny w kreowaniu zrównoważonego rozwoju obszarów przyrodniczo cennych województwa lubelskiego*, Biała Podlaska: Wydawnictwo Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II, 2015. S. „Monografie i Rozprawy”, nr 4, s. 173.

²¹ Ibidem.

²² M.A. Lebensztejn, *Ochrona przyrody oraz aspekty prawne udostępniania turystycznego obszarów chronionych*, „Ekonomia i Środowisko” 2016, nr 1 (56), s. 168–178.

4.3. Obszary problemowe związane z współzależnością przyrody i turystyki w kontekście rozwoju zrównowalonego

Równoważenie rozwoju wiąże się niejednokrotnie z harmonizowaniem sprzecznych ze sobą potrzeb i minimalizowaniem konfliktów. Sytuacje sporne między ochroną przyrody a krótkowzrocznymi interesami gospodarczymi są powszechne we współczesnym świecie i nie stanowią nowego zjawiska²³. Konflikty pojawiają się przy bardzo dużej liczbie chętnych do uprawiania turystyki oraz w sytuacji gdy przydatny i dostępny teren jest niewielki, a forma sportu względem środowiska wyraźnie agresywna, częstokroć szkodliwa²⁴.

Konstytucja RP nakłada na wszystkich obywateli obowiązek dbania o środowisko. Zdarzają się jednak sytuacje, w których cele zainteresowanych stron są trudne do pogodzenia, tym bardziej że na obszarach chronionych istnieją ograniczenia w gospodarowaniu (tabela 32).

Tabela 32. Dopuszczalne formy działalności człowieka na obszarach chronionych

Rodzaj działalności	Parki narodowe	Rezerваты przyrody	Parki krajobrazowe	Obszary chronionego krajobrazu	Obszary Natura 2000
Turystyka kwalifikowana	+	-	+	+	+
Turystyka masowa	-	-	+/-	+	+
Turystyczna baza noclegowa	-	-	+	+	+
Osadnictwo turystyczne			+	+	+
Gospodarka leśna	-	-	+/-	+/-	+
Użytkowanie rolnicze	(enklawy rolnicze)	(enklawy rolnicze)	+/-	+/-	+

- zasadnicze ograniczenia, + dopuszczalna większa skala działalności, () ograniczenia

Źródło: B. Warczewska, B. Mastalska-Cetera, *Zrównowagony rozwój turystyki na obszarach chronionych*, „Ekonomiczne Problemy Usług” 2010, nr 52, s. 679–690.

Parki narodowe i jednostki samorządu terytorialnego są od siebie zależne, dlatego żaden park narodowy nie może funkcjonować w całkowitej

²³ E. Symonides, *Ochrona przyrody*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego 2014, s. 676.

²⁴ W. Staniewska-Zątek, *Turystyka a przyroda Polski i jej ochrona*, cz. 2: *Turystyka na obszarach prawnie chronionych*, „Studia Periegetica” 2009, nr 3, s. 79–92.

izolacji od gminy, ani też od mieszkającej tam ludności. Na ogół turystyka jest działalnością pożądaną zarówno przez parki, jak i samorządy terytorialne. Zadania ochronne parku i działalność turystyczna bywają jednak trudne do pogodzenia. Na całym świecie znane są konflikty jakie występują pomiędzy społecznościami lokalnymi a parkami narodowymi. W przypadku polskich parków narodowych i konfliktów społecznych temat podejmowała na przykład Królikowska²⁵, a w odniesieniu do obszarów Natura 2000 (w tym także przez pryzmat turystyki i analizy sporów) Dubel i in.²⁶ Konflikty mogą mieć charakter ekonomiczny (kiedy dochodzi do sprzeczności interesów i dominuje przekonanie o negatywnym wpływie parku na gospodarczy rozwój regionów i dochody mieszkańców) i kulturowy²⁷. Spory dotyczące turystyki rodzą się na różnych płaszczyznach i mają związek nie tylko ze sferą szeroko pojętej infrastruktury turystycznej, ale także samego ruchu turystycznego, zwłaszcza jego natężenia i nadmiernej koncentracji w miejscach szczególnie atrakcyjnych. Skuteczne rozwiązywanie konfliktów staje się niezwykle istotne dla zarządzających parkami, jak i dla szerokiego grona polityków, w tym także działaczy reprezentujących społeczności lokalne.

Turystyka i rekreacja na obszarze parku, ze względu na jego funkcje ochronne, nie może odbywać się w sposób żywiołowy. Niektóre rodzaje aktywności turystyczno-rekreacyjnych w ogóle nie mogą być realizowane z uwagi na specyficzne walory środowiska przyrodniczo-kulturowego. Bywa więc, że zasadnicze funkcje parków narodowych – ochronna i turystyczna (w zakresie udostępniania parków do zwiedzania) – pozostają w konflikcie. Dodatkowo nadmierny ruch turystyczny stanowi zagrożenie dla przyrody parku i tworzy kolejne potencjalne źródło konfliktu. Obecność sporów jest zrozumiała także z innego względu. Głównym utrudnieniem związanym z obecnością parku na danym terenie są problemy dotyczące powstania i rozbudowy obiektów mieszkalnych²⁸. Przyczyną konfliktów niejednokrotnie bywa nadmierna presja osadnicza. Ważne jest więc wspólne określenie możliwości rozwoju turystyki, zgodne z prawem i akceptowane przez działające na danym obszarze podmioty. Pomocne jest

²⁵ K. Królikowska, *Konflikty społeczne w polskich parkach narodowych*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls 2007.

²⁶ A. Dubel, M. Jamontt-Skotis, K. Królikowska, K. Dubel, M. Czapski, *Metody rozwiązywania konfliktów ekologicznych na obszarach Natura 2000*, Wrocław-Kraków: Stowarzyszenie Centrum Rozwiązań Systemowych 2013.

²⁷ A. Hibszer, *Parki narodowe w świadomości i działaniach społeczności lokalnych*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2013, s. 176.

²⁸ Ibidem, s. 174.

określenie granic ingerencji turystyki i rekreacji na obszarach chronionych, o czym pisali Witkowski i in.²⁹

Kompetencje władz samorządowych w zakresie kształtowania i ochrony środowiska wynikają przede wszystkim z zadań własnych gmin określonych w ustawie o samorządzie gminnym. Poza tym u podstaw polityki ekologicznej gmin leżą rozmaite akty prawne, wśród których należy wymienić przede wszystkim Prawo ochrony środowiska i Ustawę o ochronie przyrody. W drugim z wymienionych dokumentów czytamy, że „cele ochrony przyrody realizowane są poprzez uwzględnienie wymagań ochrony w strategiach, programach i dokumentach programowych (...), programach ochrony środowiska przyjmowanych przez organy jednostek samorządu terytorialnego, koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategiach rozwoju województw, planach zagospodarowania przestrzennego województw, strategiach rozwoju gmin, studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin, miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (...)”³⁰. Z ustawy tej wynikają także konieczności podjęcia dodatkowych działań w związku z procesem planowania przestrzennego. Dla przykładu: projekty studium i miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz planów zagospodarowania przestrzennego województw, w części dotyczącej parku narodowego i jego otuliny, wymagają uzgodnienia z dyrektorem parku narodowego, a w części dotyczącej rezerwatu przyrody i jego otuliny – z regionalnym dyrektorem ochrony środowiska w zakresie ustaleń tych planów, mogących mieć negatywny wpływ na cele ochrony parku/rezerwatu przyrody³¹.

Uzgodnienia z miejscową radą gminy są potrzebne przy uchwale sejmiku województwa w sprawie utworzenia, zmiany granic lub likwidacji parku krajobrazowego. Uchwała rady gminy będzie też potrzebna np. przy ustanowieniu pomnika przyrody, stanowiska dokumentacyjnego, użytku ekologicznego lub zespołu przyrodniczo-krajobrazowego. Poza tym rada gminy jest zobowiązana zakładać i utrzymywać w należytych stanie tereny zieleni i zadrzewienia. Warto także zwrócić uwagę na to, że dzięki przepisom zawartym w tej ustawie istnieje możliwość kooperacji pomiędzy poszczególnymi podmiotami działającymi na danym terenie na rzecz ochrony przyrody. Wynika to między innymi z zapisu dotyczącego członków rady naukowej parku narodowego, których powołuje minister właściwy do spraw środowiska spośród działających na rzecz ochrony przyrody

²⁹ Z. Witkowski, P. Adamski, A. Mrocza, Sz. Ciapała, *Granice...*, op. cit.,

³⁰ Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie..., op. cit.

³¹ Ibidem.

przedstawicieli nauki, praktyki i organizacji ekologicznych oraz właściwych miejscowo samorządów wojewódzkich i samorządów gminnych.

Mimo regulacji prawnych nadal zdarzają się sytuacje sporne. Upřednie badania autorki potwierdzają istnienie sytuacji konfliktowych na linii park narodowy–gmina. 14 parków (61%) w kraju wskazało na istnienie konfliktów z samorządem terytorialnym, 6 stwierdziło, że takie spory nie mają miejsca, a 3 nie udzieliły odpowiedzi na pytanie zawarte w kwestionariuszu³². Wśród propozycji rozwiązania sytuacji konfliktowych przedstawiciele parków narodowych wymieniali głównie edukację samorządowców, lepsze zrozumienie i korzystanie przez samorządy z sąsiedztwa z parkiem³³. Ponadto wskazywali na:

- konieczność zainteresowania samorządów, pod względem materialnym, ochroną przyrody oraz doprecyzowania i uwypuklenia obowiązków samorządów związanych z ochroną przyrody;
- wspólne pozyskiwanie środków z UE;
- wspólne działania promocyjne dotyczące całej gminy (nie tylko parku);
- organizowanie spotkań, rozmów, dialogu, opracowanie strategii komunikacyjnej, usprawnienie przebiegu informacji;
- powołanie zespołu do rozwiązywania sytuacji konfliktowych i rozwiązywania problemów³⁴.

Dla porównania Referowska-Chodak, w celu ograniczenia konfliktów, wymienia rozwiązania natury „ideowej” (propagowanie bezpieczniejszego dla przyrody modelu ekoturystyki, czy edukację ekologiczną społeczeństwa) oraz metody techniczne (udostępnianie tych obiektów lub ich fragmentów, które charakteryzują się większą odpornością na presję ze strony ruchu turystycznego, kanalizowanie ruchu turystycznego, odpowiednią infrastrukturę turystyczną na przedpolu obszaru chronionego). Dodatkowymi propozycjami są: określenie stref użytkowania turystycznego i chłonności turystycznej, zdefiniowanie dopuszczalnych form turystyki, wprowadzenie ograniczenia w liczbie i czasie zwiedzania, a także zastosowanie monitoringu ruchu turystycznego i zmian powodowanych tym ruchem³⁵. Rozważając granice ingerencji turystyki na obszarach chronionych należy wziąć pod uwagę składowe przyrodnicze, społeczne i eko-

³² I. Kapera, *The Relationship Between National Parks and Local Governments in the Area of Tourism Development in Poland: Collaboration, Opportunities and Challenges*, „Zarządzanie Publiczne” 2017, nr 2 (38), s. 131–146.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

³⁵ E. Referowska-Chodak, *Turystyka na leśnych obszarach Natura 2000*, „Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej” 2009, t. 11, nr 4 (23), s. 232–237.

nomiczne³⁶. Najlepiej zapobiegać konfliktom poprzez zapewnienie dobrej komunikacji, sprawnego przepływu informacji, umożliwienie udziału społecznego, prowadzenie konsultacji oraz wczesne reagowanie na symptomy³⁷. Gminy przyrodniczo cenne z obszarami o wysokim reżimie ochrony z jednej strony najczęściej łączy niższy poziom rozwoju społeczno-gospodarczego, z drugiej zaś, dysponują one relatywnie nieskażonym środowiskiem naturalnym³⁸. Należyte wykorzystanie tego waloru może stanowić o przewadze konkurencyjnej w stosunku do innych obszarów. Samorząd ma obowiązek realizować zadanie narzucone przez ustawodawcę, ale może też pełnić rolę inicjatora i koordynatora we wdrażaniu zasad rozwoju zrównoważonego. Polityka rozwoju lokalnego, prowadzona przez gminy posiadające na swym terenie obszary przyrodniczo cenne, ma szanse stać się polityką rozwoju zrównoważonego jeśli będzie:

- „służyć integrowaniu społecznej, ekonomicznej i ekologicznej płaszczyzny rozwoju;
- uwzględniać założenia i dbać o spójność z lokalną polityką ekologiczną;
- wspierać inteligentny rozwój lokalnych gospodarek oparty na wiedzy i innowacjach, w tym zwłaszcza innowacjach proekologicznych;
- służyć budowaniu konkurencyjnej gospodarki efektywnie korzystającej z zasobów naturalnych;
- sprzyjać włączeniu społecznemu – poprzez aktywne wsparcie przedsiębiorczości, w tym zwłaszcza proekologicznej;
- prowadzić do wzrostu ilościowego i jakościowego infrastruktury”³⁹.

Rozwijanie bardziej zrównoważonej turystyki będzie wymagało zwrócenia uwagi na różne stanowiska oraz motywacje interesariuszy i zintensyfikowania współpracy w celu osiągnięcia wspólnych zamierzeń. W tym wypadku jednak, konieczne jest długotrwałe wsparcie prezentowanego podejścia oraz szersze konsultacje, a także działania w zakresie edukowania społeczeństwa.

³⁶ Z. Witkowski, P. Adamski, A. Mrocza, Sz. Ciapała, *Granice...*, op. cit.

³⁷ A. Dubel, M. Jamontt-Skotis, K. Królikowska, K. Dubel, M. Czapski, *Metody...*, op. cit.

³⁸ D. Guzał-Dec, *Samorząd...*, op. cit., s. 7.

³⁹ Ibidem, s. 100.

Rozdział 5.

Turystyka zrównowazona – problemy społeczne w Polsce

5.1. Społeczno-kulturowe funkcje i dysfunkcje turystyki

Turysta, poza omówionym uprzednio wejściem w kontakt z przyrodą na obszarze odwiedzanym, uczestniczy w interakcjach z mieszkańcami i wytworami ich działalności. Spotkania te powodują rozwój funkcji kształceniowych, edukacyjnych i wychowawczych dotyczących turysty i społeczności, które uczestniczą w ruchu turystycznym¹. Skutki rozwoju turystyki w ramach strefy społeczno-kulturowej zasadniczo odnoszą się do trzech głównych aspektów:

- turysty jako podmiotu ruchu turystycznego;
- stałych mieszkańców terenów odwiedzanych;
- relacji w kontaktach między turystami a przedstawicielami społeczności lokalnych².

W tabeli nr 33 przedstawiono następstwa rozwoju turystyki uwzględniając oddziaływanie na aspekty społeczno-kulturowe.

Jak wynika z powyższej tabeli, skutki rozwoju turystyki w sferze społeczno-kulturowej nie zawsze są negatywne. Odpowiednio zarządzana turystyka może przyczyniać się do pozytywnych zmian poprzez: wpływ na decyzje co do ochrony obszarów i obiektów; podtrzymywanie tradycyjnych wzorców użytkowania ziemi w regionach cennych kulturowo; odtwarzanie najcenniejszych fragmentów krajobrazu związanych z jego potencjałem

¹ M. Mika, *Przemiany pod wpływem turystyki na obszarach recepcji turystycznej*, [w:] *Turystyka*, red. nauk. W. Kurek, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2007, s. 422.

² K. Przeclawski, *Człowiek a turystyka. Zarys socjologii turystyki*, Kraków: Albis 1997.

dziedzictwa kulturowego; kreowanie nowych przestrzeni rekreacyjno-turystycznych na terenach poprzemysłowych; permanentne wzmacnianie jakości krajobrazu w drodze restytucji³.

Tabela 33. Skutki rozwoju turystyki

Sfera	Skutki (przykłady)
Środowisko przyrodnicze i krajobraz naturalny	– Zmniejszanie i ograniczanie zasobów krajobrazu; zaburzenia struktury i różnorodności krajobrazu, spójności przestrzennej obszarów przyrodniczo cennych (fragmentacja krajobrazu), przepływu strumienia energii i materii w krajobrazie, a także zaburzenia społecznej użyteczności i jakości krajobrazu, ujednolicanie i zmniejszenie estetyki krajobrazu
Zagospodarowanie przestrzenne	– Nowy model planowania i zarządzania przestrzennego; przekwalifikowanie gruntów na cele budowy nowych obiektów o charakterze turystycznym, w tym planowanie działek letniskowych na terenach o dotychczasowej funkcji rolniczej lub ekologiczno-ochronnej; projektowanie infrastruktury komunikacyjnej; rewitalizowanie terenów poprzemysłowych na cele rekreacyjne lub wyspecjalizowaną turystykę – Zagrożenie ujednolicaniem przestrzennym, transformacją rodzimych stylów budowlanych i implantacją obcych wzorców stylistycznych, chaosem przestrzennym, utratą cennych siedlisk ekologicznych wskutek intensywnej zabudowy terenu, utratą walorów widokowych
Gospodarka	– Profilowanie drobnego przemysłu i rzemiosła, specjalizacja rolnicza, wyspecjalizowane usługi; tworzenie „rynku” turystycznego
Sfera społeczno-kulturowa	– Zmiana struktury zawodowej mieszkańców obszarów turystycznych, zmiana stosunków własnościowych, kształtowanie odmiennego stylu życia i nowych wzorców kulturowych, rozwój sektora wypoczynkowego – Pozytywny wpływ przez ograniczenie bezrobocia i uruchamianie lokalnej przedsiębiorczości – Negatywne skutki: ryzyko zaniku odrębności, indywidualności, autentyczności i swojskości regionu; globalizacja w sferze społeczno-kulturowej
Instytucje polityczno-administracyjne	– Dostosowanie systemu zarządzania lokalną przestrzenią do zapotrzebowań rynku turystycznego, scalanie systemu decyzyjnego, tworzenie nowych instytucji obsługujących ruch turystyczny
Krajobraz kulturowy	– Zmiany w strukturze i przestrzennym rozkładzie składników środowiska przyrodniczego i kulturowego; przeobrażanie funkcji dotychczasowych krajobrazów, kształtowania nowych typów krajobrazów kulturowych; z czasem dominacja „sztucznych krajobrazów” nad krajobrazami ewolucyjnymi

Źródło: opracowanie własne na podstawie: U. Myga-Piątek, *Koncepcja zrównoważonego rozwoju w turystyce*, „Problemy ekorozwoju” 2011, nr 6 (1), s. 145–154.

³ U. Myga-Piątek, *Koncepcja...*, op. cit.

Tabela 34. Przemiany społeczne i kulturowe pod wpływem turystyki

	Przemiany	Charakterystyka
Społeczne	W strukturze społecznej	Dotyczą struktury demograficznej, zawodowej, wykształcenia, dochodów, prestiżu, władzy lokalnej
	W rodzinie i relacjach społecznych	Dokonuje się proces socjalizacji, następuje zmiana relacji społecznych w ramach grup, dochodzi do napięć w stosunkach rodzinnych na skutek napływu nowych wzorców; osłabione zostają więzi między rodzicami a kontrolą społeczną, zmianie ulega proces wychowania młodego pokolenia, wzrasta tolerancja wobec zachowań osób młodych
	Zmiana roli kobiet	Zwiększenie aktywności zawodowej kobiet wpływa na zmianę ich pozycji w strukturze społecznej. Przekształcają się też relacje między małżonkami. Wzrasta autorytet kobiety w hierarchii rodzinnej i zmienia się zakres jej kompetencji
	Zmiany w relacjach sąsiedzkich	Widoczne jest współzawodnictwo między mieszkańcami w pozyskiwaniu gości, czemu towarzyszy zjawisko polaryzacji ludności miejscowej. Efektem może być wystąpienie konfliktów
	Przemiany w sferze zachowań	Pobudzone zostają mechanizmy naśladownictwa. Z pozytywnych skutków należy wymienić: osobisty rozwój i doświadczenia, większą wiedzę o świecie wśród mieszkańców. Negatywne skutki to: upowszechnianie prostytucji, przestępczości, nielegalnego handlu, pijaństwa, hazardu, narkomanii, zwiększonej swobody seksualnej
Kulturowe	Komunikacja międzykulturowa	Spełnia rolę w związku z funkcją kulturotwórczą, samokształceniową, edukacyjną, zbliżenia się ludzi różnych kultur, przełamania stereotypów
	Przemiany kultury zbiorowości odwiedzanej przez turystów	Turystyka przyczynia się do przemian niematerialnych oraz materialnych form kultury obszarów recepcyjnych. Dochodzi do akulturacji i asymilacji kulturowej
	Ożywienie i zachowanie tradycyjnej kultury	Podtrzymaniu lub ożywieniu ulegają zajęcia, zwyczaje oraz tradycje lokalne. Następuje upowszechnienie i poznanie różnych kultur z innych części świata. Zagrożeniem jest utrata autentyczności lokalnych obrzędów i zwyczajów
	Komercjalizacja kultury w turystyce	Rodzima sztuka i rzemiosło zmieniają styl, formę i przeznaczenie. Następuje spłykanie i upraszczanie wartości miejscowej kultury

Źródło: M. Mika, *Przemiany...*, op. cit., s. 422–444.

Kulturę, podobnie jak przyrodę, można niewłaściwie eksploatować w turystyce, co prowadzi do jej zmian i współwystępowania innych zjawisk – takich jak zanik oryginalności czy przypadki patologii. Miejscowa ludność, szczególnie w krajach mniej rozwiniętych, występuje w turystyce

ce najczęściej w roli pracowników, a nie współdecydentów stanowiących o kierunkach jej rozwoju, co może wywoływać wśród mieszkańców niezadowolenie. Społeczno-kulturowe oddziaływanie turystyki na osoby przyjmujące jest efektem bezpośrednich i pośrednich relacji z turystami oraz zachodzących interakcji z przemysłem turystycznym. Społeczności przyjmujące wydają się być słabszą stroną w relacjach z gośćmi i dostawcami usług. Dodatkowo turystyka może powodować zmiany w systemach wartości i zachowaniach, zagrażając w ten sposób lokalnej tożsamości. Zdarza się również, że modyfikacje występują w strukturze społeczności, tradycyjnych stylach życia, ceremoniach i moralności, co może prowadzić do utraty autentyczności i tradycyjnego charakteru lokalnych społeczności. Dysfunkcje turystyki przejawiają się także wzrostem anonimowości wśród grup lokalnych. Bywa, że rozwojowi turystyki towarzyszą prostytucja, przestępczość, nielegalne zatrudnienie i wykorzystywanie do pracy dzieci. W konsekwencji takie społeczności mogą utracić swoją wartość turystyczną, dlatego rozwój turystyki powinien zachodzić przy udziale mieszkańców terenów odwiedzanych oraz z wykorzystaniem ich umiejętności.

5.2. Obszary problemowe natury społecznej w kontekście rozwoju zrównoważonego turystyki

Turystyka zrównoważona stanowi pewien rodzaj idealnego modelu, który zaistnieje wtedy, kiedy jej zasadnicze elementy: środowisko przyrodnicze, turyści, społeczności lokalne i usługodawcy turystyczni pozostaną w stanie równowagi⁴. Jednym z celów tak pojętego podejścia jest integracja turystów ze społecznością odwiedzaną⁵. Mieszkańcom destynacji turystycznych na ogół zależy na rozwoju turystyki. Dla przykładu: badania przeprowadzone wśród społeczności lokalnych gmin Beskidu Śląskiego wykazały, że mieszkańcy w ponad 80% chcieli dalszego rozwoju turystyki, co wynikało głównie ze względów ekonomicznych i rozwojowych dla miejscowości⁶. Jednocześnie w różnym stopniu wskazywali oni na przejawy presji

⁴ A. Kowalczyk, *Turystyka zrównoważona – aspekty kulturowe*, [w:] *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*, t. 6: *Turystyka zrównoważona*, red. Z. Młynarczyk, I. Potocka, A. Zajadacz, Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe 2010, s. 19–29.

⁵ G. Gołębowski, *Miejsce ekologii i ochrony środowiska w kreowaniu i promocji produktu turystycznego przez samorządy*, „Europa Regionum” 2015, nr 23, s. 7–20.

⁶ M. Mika, *Postawy społeczności lokalnych wobec turystów i rozwoju turystyki – przykład gmin Beskidu Śląskiego*, „Prace Geograficzne” 2013, nr 134, s. 83–100.

turystycznej, przy czym ich oceny były zależne od wieku, wykształcenia, miejsca zamieszkania ankietowanych, czy przynależności do grupy osób partycypujących w dochodach generowanych przez turystykę⁷. Strategia wdrażania koncepcji rozwoju zrównowalonego w życie zakłada, że jest to mechanizm, w którym ważny element stanowi uczestnictwo lokalnych mieszkańców w procesie decyzyjnym, jednak sytuacja taka nie jest łatwa i napotyka wiele problemów (tabela 35).

Tabela 35. Główne problemy związane z rozwojem turystyki zrównowalonej

Grupy uczestniczące	Gospodarczy	Społeczny	Przyrodniczy
Lokalna społeczność	– Znaczenie potencjalnych wpływów z turystyki w stosunku do innych źródeł dochodu	– Stosunek mieszkańców do rozwoju turystyki – Aktywność w podejmowaniu inicjatyw związanych z rozwojem turystyki – Stosunek do turystów	– Spełnianie standardów „czystego” środowiska – Relacje między rozwijającą się turystyką a potrzebami, jak również regulacjami dotyczącymi obszarów chronionych – Dbalność o jakość i dostępność walorów przyrodniczych
Biznes z zewnątrz	– Planowane tempo osiągnięcia założonego poziomu zysku – Sposób i miejsce lokowania przychodów	– Chęć zatrudnienia lokalnej siły roboczej – Zainteresowanie wykorzystaniem lokalnego dziedzictwa kulturowego – Działalność edukacyjna na rzecz lokalnej społeczności i turystów	– Sposób wykorzystania walorów przyrodniczych – Spełnienie standardów „czystego” środowiska
Turyści	– Stosunek do relacji jakość–cena – Poziom zainteresowania kupnem lokalnych wyrobów	– Stosunek do lokalnej społeczności – Poziom zainteresowania lokalną kulturą i tradycją	– Preferowany rodzaj aktywności turystycznej – Stosunek do przyrody

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Turystyka zrównowazona*, red. nauk. A. Kowalczyk, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2010, s. 37.

Jednym z problemów jest fragmentaryczna partycypacja mieszkańców w realizowanych projektach z zakresu turystyki. Otwarte konsultacje społeczne, począwszy od tworzenia koncepcji planów, programów działań, trwałych dialogów społecznych, poprzez aktywne współuczestnictwo wszystkich zainteresowanych stron, stymulowanie aktywności lokalnej,

⁷ Ibidem.

atrakcyjne sposoby dostarczania informacji dla społeczeństwa o stanie środowiska aż po monitorowanie wyników, leżą u podstaw dobrych praktyk w zakresie rozwoju zrównoważonego⁸. Przeprowadzone przez autorkę uprzednio badania wykazały, że większość gmin w Polsce (62,3%) twierdzi, iż uwzględnia zasady rozwoju zrównoważonego, a 77,5% z nich bierze pod uwagę opinie mieszkańców w trakcie procesu kształtowania turystyki – oceniają oni programy, plany i projekty, biorą udział w spotkaniach i są angażowani poprzez inne formy aktywności. Niemniej jednak 63% jednostek przyznała, że nie tworzy warunków pozwalających na wymianę wiedzy i doświadczeń w zakresie rozwoju zrównoważonego⁹. Tymczasem model turystyki opierający się na omawianych zasadach zakłada uwzględnienie w nim opinii i potrzeb lokalnych mieszkańców. Kapitał ludzki i społeczny stanowi istotny element w tego rodzaju rozwoju. Pierwszy łączy się najczęściej z wykształceniem i zdrowiem, a drugi – zawarty w relacjach społecznych – wiąże się z zaufaniem, normami i więziami łączącymi określonych członków zbiorowości, które dają możliwość współdziałania¹⁰. O poziomie kapitału społecznego świadczy między innymi skłonność do stowarzyszania się i działania w ramach organizacji¹¹. Współpraca tworzy szanse dla rozwoju biznesu, w tym także dla przemysłu turystycznego. Pozwala na transfer wiedzy i pomysłów, rozwój oraz powstawanie nowych produktów i usług, niższe koszty funkcjonowania, obniżenie ryzyka działalności gospodarczej oraz wzrost poziomu konkurencyjności firm¹². W Polsce widoczne są przykłady współpracy na rzecz rozwoju turystyki, niemniej jednak poprzednie badania autorki wskazują, że stosunkowo słabo na tle innych podmiotów wypada współpraca ze środowiskiem naukowym¹³. Powyższe spostrzeżenia potwierdzają informacje zawarte w dokumencie pn. „Wizja zrównoważonego rozwoju dla polskiego biznesu 2050”. Wyłoniono w nim trzy kluczowe elementy niezbędne dla efektywnej i dłu-

⁸ Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego, *Poradnik dobrych praktyk w zakresie zrównoważonego rozwoju*, Katowice 2008, s. 35, http://www.ewaluacja.gov.pl/media/23074/rrit_057.pdf [dostęp: 21.10.2018].

⁹ I. Kapera, *Rola samorządu terytorialnego w gospodarowaniu i zarządzaniu przestrzenią turystyczną*, Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM 2016, s. 115.

¹⁰ J. Czerna-Grygiel, *Uwarunkowania zrównoważonego rozwoju społeczności lokalnej*, [w:] *Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. Wybrane aspekty społeczne*, red. nauk. B. Kryk, Szczecin: Wydawnictwo Economicus 2010, s. 73–91.

¹¹ *Wizja zrównoważonego rozwoju dla polskiego biznesu 2050*, s. 22, <http://odpowiedzialnybiznes.pl/wp-content/uploads/2014/03/Wizja-2050.pdf> [dostęp: 21.10.2018].

¹² Ibidem, s. 24.

¹³ I. Kapera, *Rola samorządu...*, op. cit., s. 91.

goterminowej zmiany w kierunku rozwoju zrównoważonego: edukację (sposób nauczania; tematyka; współpraca pomiędzy środowiskiem naukowym a biznesem; nauka przez całe życie), innowacyjność i współpracę (w środowisku biznesu, pomiędzy poszczególnymi sektorami, według kryterium geograficznego)¹⁴. W przypadku rozwijania kapitału ludzkiego, szczególną uwagę należy zwrócić na promowanie podejścia zakładającego naukę i zdobywanie kwalifikacji zawodowych. Poprawa kompetencji, a w następstwie zapewnienie zatrudnienia, jest jednym z głównych sposobów, w jaki turystyka może wnieść swój wkład w jakość życia w społecznościach przyjmujących. Szanse stanowią nowe rynki i technologie, wzrost konkurencyjności, niższe koszty funkcjonowania, wzmożona współpraca ze szkołami i uczelniami, a co za tym idzie dzielenie się praktyczną wiedzą oraz umiejętnościami. Edukacja to podstawa kreowania rozwoju zrównoważonego. Jest fundamentem budowania potencjału społecznego, tożsamości regionalnej i lokalnej, umożliwia rozwój kompetencji jednostek i organizacji oraz leży u podstaw efektywności zarządzania rozwojem społeczno-gospodarczym.

Tymczasem największe mankamenty, jakie zgłaszają mikro, małe oraz średnie przedsiębiorstwa turystyczne i rekreacyjne w stosunku do pracowników wiążą się z brakiem doświadczenia, wiedzy praktycznej, nieumiejętnością obsługi klienta, brakami w znajomości technik sprzedaży, nieznanymi programów rezerwacyjnych i kasowych, a także ze słabą znajomością języków obcych i geografii¹⁵. Przedsiębiorcy zalecają jednostkom kształcącym przyszłych absolwentów w zakresie turystyki wzmocnienie umiejętności praktycznych młodych ludzi, podniesienie ich kompetencji językowych oraz wzmożoną edukację w zakresie obsługi programów rezerwacyjnych¹⁶.

Poza wiedzą praktyczną pożądana jest też edukacja ekologiczna. W procesie jej rozwoju można wyróżnić cztery płaszczyzny: zmysłowo-emocjonalną, intelektualno-racjonalną, normatywno-wartościującą, praktyczną¹⁷. W związku z nimi pozostaje świadomość ekologiczna, która jest formą świadomości społecznej określającej relacje człowieka ze środowiskiem. Pojęcie świadomości ekologicznej rozumie się łącznie jako „idee oraz

¹⁴ Wizja..., op. cit., s. 17.

¹⁵ B. Alejziak, *Kwalifikacje pracowników turystyki w mikro, małych i średnich przedsiębiorstwach turystycznych i rekreacyjnych. Wybrane aspekty*, [w:] *Współczesne zagrożenia oraz możliwości rozwoju*, red. nauk. I. Kapera, M. Bajgier-Kowalska, Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM 2016, s. 37–54.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ J. Czerna-Grygiel, *Uwarunkowania...*, op. cit.

opinie o środowisku i jego roli w życiu i rozwoju społeczeństw osadzonych w danych realiach historycznych¹⁸. W ramach wieloletniego programu badawczego Ministerstwa Środowiska, co roku dokonywane są pomiary świadomości ekologicznej i zachowań ekologicznych społeczeństwa. W opinii mieszkańców Polski, największe problemy do rozwiązania przed którymi stoją władze dotyczą ochrony zdrowia, a sama ochrona środowiska nie należy – zdaniem respondentów – do zagadnień wymagających najpilniejszych rozwiązań¹⁹. Zwracają oni jednak uwagę na problem zanieczyszczenia powietrza, zaśmiecania otoczenia oraz na zachodzące zmiany klimatu. Badania z ostatniego roku potwierdzają opinię respondentów co do dbałości Ministerstwa Środowiska o edukację ekologiczną społeczeństwa i troskę o tereny o walorach przyrodniczych. Odnotowują jednak mniejszą liczbę pozytywnych wskazań – w porównaniu z poprzednimi analizami – w odniesieniu do „prowadzenia przez ministerstwo polityki zapewniającej bezpieczeństwo ekologiczne współczesnemu i przyszłym pokoleniom, a także wspierania działań obywateli na rzecz ochrony i poprawy stanu środowiska”²⁰. Wiedza z zakresu ekologii znajduje następnie zastosowanie w tworzeniu ekoinnowacji. Porównując Polskę z innymi krajami Unii Europejskiej uwagę zwracają bardzo niskie nakłady i słabe wyniki w obszarze aktywności ekoinnowacyjnej²¹.

Jednak problemy społeczne związane z turystyką w Polsce dotyczą także innych aspektów. Odrębną kwestię, w ramach omawianych zagadnień społecznych, stanowi dostępność turystyki dla wszystkich obywateli. Globalny Kodeks Etyki w Turystyce podkreśla, że działalność turystyczna powinna zapewniać poszanowanie praw człowieka, a w szczególności chronić te prawa, które odnoszą się do najsłabszych grup, a więc do dzieci, osób starszych, niepełnosprawnych, mniejszości etnicznych, rdzennej ludności²². Osoby niepełnosprawne, mimo że turystyka staje się dla nich coraz bardziej dostępna, w dalszym ciągu napotykają na szereg barier związanych

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ministerstwo Środowiska, *Trackingowe badanie świadomości i zachowań ekologicznych mieszkańców Polski. Raport z badania*, Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, Warszawa 2018, s. 9, http://nfosigw.gov.pl/download/gfx/nfosigw/pl/nfoopisy/544/25/4/raport_z_trackingowego_badiania_swiadomosci_i_zachowan_ekologicznych_mieszkancow_polski_2018_r-1.pdf [dostęp: 21.10.2018].

²⁰ Ibidem, s.115.

²¹ G. Węgrzyn, *Ekoinnowacje w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej*, „Ekonomia i środowisko” 2013, nr 3 (46), s. 138–148.

²² *Globalny Kodeks Etyki w Turystyce*, WTO, 1999, Artykuł 2, http://ethics.unwto.org/sites/all/files/docpdf/poland_0.pdf [dostęp: 21.10.2018].

z trudnościami natury organizacyjnej i brakiem informacji m.in. na temat udogodnień w podróży, czy dostępności szlaków turystycznych²³. Problem dla osób niepełnosprawnych wiąże się także z projektowaniem oraz dostępem do budynków i korzystaniem ze środków transportu. Dużą rolę w pokonywaniu barier architektonicznych na szczeblu lokalnym odgrywają władze gmin w związku z miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego, choć bariery te często mają charakter nie tyle techniczny czy finansowy, co społeczno-mentalnościowy²⁴. Niezbędne więc są dalsze działania w kierunku znoszenia barier środowiskowych i edukacji kadr zatrudnionych w sektorze turystycznym.

Mimo podjętych dotychczas w Polsce działań, nadal sporo pozostaje do zrobienia w kwestii ochrony dzieci przed wykorzystywaniem seksualnym w kontekście podróży i turystyki. W związku z tym postuluje się między innymi mobilizowanie branży turystycznej do tworzenia wewnętrznych polityk mających na celu: ochronę dzieci; doprecyzowanie przepisów związanych z turystyką w taki sposób, by przedsiębiorcy świadczący usługi hotelarskie zobowiązani byli wprowadzić obowiązkowe zapisy w regulaminach hotelowych chroniące dzieci przed wykorzystaniem; uwrażliwianie mediów i społeczeństwa na przedstawiany problem²⁵.

²³ J. Śledzińska, *Turystyka osób niepełnosprawnych w Polskim Towarzystwie Turystyczno-Krajoznawczym*, „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania” 2012, nr 2 (3), s. 81–103.

²⁴ S. Szumpich, *Zagrożenia społeczne w okresie przemian. Szkice z polityki społecznej*, Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM 2013, s. 64.

²⁵ G. Kühn, *Problem wykorzystywania seksualnego dzieci w kontekście podróży i turystyki*, [w:] *Turystyka i rekreacja. Współczesne zagrożenia oraz możliwości rozwoju*, red. nauk. I. Kapera, M. Bajgier-Kowalska, Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM 2016, s. 25–36.

Rozdział 6.

Turystyka zrównoważona – problemy gospodarcze w Polsce

6.1. Ekonomiczne funkcje i dysfunkcje turystyki

Turystykę należy analizować przez całość zjawisk gospodarczych, przyrodniczych i społecznych zachodzących na danym obszarze¹. Jednak na chwilę obecną trudno jest jednoznacznie określić, czy dana destynacja rozwija się w sposób zrównoważony, dlatego stosowniejsza wydaje się konstatacja o podążaniu w kierunku zrównoważenia w celu ograniczania dysfunkcji i zwiększania korzyści z rozwoju turystyki². Rozwój turystyki przynosi istotne bezpośrednie i pośrednie zyski gospodarcze, które przekładają się na liczbę miejsc pracy i stanowią źródło dochodów dla mieszkańców miejsc docelowych. Wynikające z niego korzyści ekonomiczne wiążą się z napływem dewiz i nowych inwestycji, a także z efektem mnożnikowym w turystyce. Oprócz przychodów, rozwojowi turystyki jako całości towarzyszą zazwyczaj znaczne inwestycje infrastrukturalne takie jak: budowa lotnisk, dróg, kanalizacji obiektów oraz rozwój telekomunikacji. Usprawnienia infrastrukturalne nie tylko generują korzyści dla turystów, ale mogą również przyczynić się do poprawy warunków życia miejscowej ludności. To z kolei wpływa na przyciągnięcie innych gałęzi przemysłu do obszarów o niejednokrotnie niekorzystnych warunkach gospodarowania, a zatem może mieć kluczowe znaczenie dla rozwoju społeczno-ekonomicznego regionu. W wielu państwach dochody z turystyki mają wysoki udział w tworzeniu produktu krajowego. Dodatkowo wzrost liczby przyjezdnych

¹ G. Dobrzański, M. Borkowska-Niszczoła, H. Kiryłuk, E. Szymańska, *Problemy interpretacji turystyki zrównoważonej*, „Folia Turistica” 2010, nr 22, s. 147–166.

² Ibidem.

przyczynia się do pobudzenia gospodarki i przedsiębiorczości w miejscu odwiedzanym. Jednocześnie wraz z rozwojem zatrudnienia w sektorze turystycznym zmienia się struktura zawodowa mieszkańców destynacji. Innymi słowy, konsekwencje gospodarczo-przestrzenne rozwoju turystyki w regionie to: wzrost poziomu życia mieszkańców i ich zasobności, przekładający się na zauważalny rozwój gospodarczy oraz zwiększenie zapotrzebowania na różnego rodzaju usługi, wymagające rozbudowy bądź modernizacji infrastruktury turystycznej i paraturystycznej³.

Tabela 36. Przykładowe korzyści i skutki negatywne rozwoju turystyki w aspekcie ekonomicznym

Korzyści ekonomiczne
– Napływ środków finansowych oraz inwestycji w zakresie tworzenia infrastruktury turystycznej – Uzyskiwanie dochodów pochodzących z wydatków na zaspokajanie własnych potrzeb – Rozwój przedsiębiorczości w sektorze turystycznym lub w innych obszarach z nim powiązanych – Stworzenie nowych możliwości zatrudnienia.
Skutki negatywne
– Odpływ na zewnątrz środków finansowych z turystyki, które nie zasilają miejscowej gospodarki – Wzrost cen na obszarach recepcyjnych, co uderza między innymi w mieszkańców (dotyczy także cen gruntów) – Zależność gospodarcza.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Mika, *Przemiany pod wpływem turystyki na obszarach recepcji turystycznej*, [w:] *Turystyka*, red. nauk. W. Kurek, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2007, s. 410–412.

Pomimo pozytywnego wpływu, działalność turystyczna może mieć także negatywne skutki wiążące się z odpływem dochodów do państw emitujących ruch turystyczny. Pieniądze trafiają wówczas do międzynarodowych operatorów zamiast do lokalnych przedstawicieli. Wspomnianemu zjawisku niejednokrotnie towarzyszy wzrost cen na obszarach recepcji turystycznej – drożeją zarówno artykuły spożywcze, jak i grunty. Rozwój sektora turystycznego opartego na kapitale zagranicznym niesie również ryzyko uzależnienia się od kapitału z zewnątrz. Biorąc pod uwagę wymienione pozytywne i negatywne następstwa, turystyka zrównoważona musi podążać ścieżką rozwoju, która maksymalizuje korzyści ekonomiczne, przy jednoczesnej minimalizacji wpływu na środowisko.

³ *Strategie rozwoju turystyki w regionie*, red. nauk. B. Meyer, D. Milewski, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2009, s. 54–65.

6.2. Obszary problemowe natury gospodarczej w kontekście rozwoju zrównoważonego turystyki

Specyfiką gospodarki turystycznej jest jej złożony charakter. Podmioty, które działają w zakresie omawianego sektora, oferują dobra i usługi zaspokajające potrzeby związane z ruchem turystycznym. W związku z tym, w ramach gospodarki turystycznej wyróżnia się trzy główne grupy:

- podmioty działające w celu osiągnięcia korzyści gospodarczych z turystyki;
- organizacje społeczne, działające w obszarze organizacji i obsługi ruchu turystycznego;
- instytucje kształtujące warunki rozwoju turystyki (np. organy administracji państwowej, samorządu terytorialnego)⁴.

Przeciętne wydatki turystów poniesione na terenie Polski w 2017 roku kształtowały się na poziomie 476 USD na osobę i 68 USD na dzień pobytu, a wielkość łącznych wpływów dewizowych z tytułu podróży nierezydentów do Polski dała łączną kwotę około 15,8 mld USD⁵. Wartość PKB wytworzonego przez polski przemysł turystyczny w 2015 roku to 30,14 mld zł (w cenach realnych), a w przypadku całej gospodarki turystycznej w 2015 roku wygenerowana kwota to 77,91 mld zł (w cenach realnych)⁶. Jednak Polska nie wykorzystuje w pełni funkcji ekonomicznych turystyki, a sektor ten nie ma jeszcze w kraju dostatecznie sprzyjających warunków rozwoju⁷. W samym rankingu wielkości efektów generowanych przez przemysł turystyczny (wyrażonych w cenach realnych w przeliczeniu na dolary) „Polska plasowała się w latach 2005–2015 na 12. miejscu wśród 28 państw należących obecnie do Unii Europejskiej (...)”⁸. Spostrzeżenia te znajdują potwierdzenie u innych badaczy. Kozak zauważa, że turystyka „jak dotąd nie zdobyła w gospodarce i polityce rozwoju pozycji, jaka odpowiadałaby jej

⁴ W. Kurek, M. Mika, *Turystyka jako przedmiot badań naukowych*, [w:] *Turystyka*, red. nauk. W. Kurek, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2007, s. 342.

⁵ Ministerstwo Sportu i Turystyki, *Charakterystyka przyjazdów nierezydentów do Polski w 2017 roku*, <https://www.msit.gov.pl/pl/turystyka/badania-ryнку-turystycz/statystyka-komunikaty-i/7834,Wiecej-turystow-zagranicznych-w-Polsce-w-2017-roku.html> [dostęp: 21.10.2018].

⁶ R. Seweryn, *Wkład turystyki w PKB Polski na tle innych krajów Unii Europejskiej*, „Handel Wewnętrzny” 2017, nr 4 (369), s. 220–232.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

realnemu znaczeniu ekonomicznemu”⁹. Przyczyn tej słabości autor dopatruje się w znacznym rozproszeniu sektora zdominowanego przez małe firmy oraz w niskim stopniu jego samoorganizacji¹⁰.

W kontekście omawianego zagadnienia należy także poruszyć zjawisko szarej strefy w turystyce. Oszacowanie jej wielkości w gospodarce jest zadaniem trudnym, ponieważ z natury rzeczy unika ona rejestracji. Skutkami istnienia szarej strefy są na przykład: straty budżetu państwa, zakłócenia mechanizmów konkurencyjnych w gospodarce, brak systemu zabezpieczenia społecznego osób pracujących nielegalnie, narażenie konsumentów na zakupy towarów i usług poniżej standardów¹¹. Generalnie w 2017 roku w Polsce pracę nierejestrowaną wykonywało 880 tys. osób (5,4% ogólnej liczby pracujących)¹². W latach 2012–2015 udział szarej strefy w polskiej gospodarce wynosił średnio 13,4%, a wartość dodana wytworzona w 2015 roku w szarej strefie handlu i usług turystycznych stanowiła 5% PKB¹³. Największy udział w tym obszarze mają nierejestrowane usługi przewodnickie oraz baza noclegowa¹⁴.

Kolejnym problemem związanym ze strefą gospodarczą są niektóre kwestie planowania rozwoju turystyki i to zarówno w jej wymiarze społeczno-ekonomicznym, jak i przestrzennym. Wcześniejsze analizy autorki wykazały, że strategię rozwoju społeczno-ekonomicznego posiada 75,5% gmin, z czego w 67,5% z tych dokumentów zostały ujęte zadania związane z turystyką¹⁵. W Polsce odrębne strategie dotyczące rozwoju turystyki

⁹ M. Kozak, *Turystyka: niewykorzystana szansa rozwojowa regionów?*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2010, nr 4 (42), s. 43–59.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ J. Fundowicz, K. Łapiński, B. Wyżnikiewicz, *Szara strefa 2018*, Instytut Prognoz i Analiz Gospodarczych: Warszawa 2018, s. 5, http://www.ipag.org.pl/Content/Uploaded/files/IPAG_Szara_Strefa_2018.pdf [dostęp: 21.10.2018].

¹² Główny Urząd Statystyczny, *Praca nierejestrowana w 2017 r. (na podstawie wstępnych wyników badania modułowego BAEL)*, Warszawa 2018, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-bezrobotni-bierni-zawodowo-wg-bael/praca-nierejestrowana-w-2017-na-podstawie-wstepnych-wynikow-badania-modulowego-bael,18,1.html> [dostęp: 21.10.2018].

¹³ J. Fundowicz, K. Łapiński, B. Wyżnikiewicz, *Szara...*, op. cit., s. 20.

¹⁴ S. Nowak, A. Herbuś, M. Szczerbowski, *Zjawisko szarej strefy w gospodarce turystycznej*, [w:] *Regionalne i lokalne strategie rozwoju turystyki. Materiały i studia*, red. nauk. S. Nowak, Katowice: Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego w Katowicach 2012, s. 189–198.

¹⁵ I. Kapera, *Rola samorządu terytorialnego w gospodarowaniu i zarządzaniu przestrzenią turystyczną*, Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM 2016, s. 87.

ma mniej niż 10% gmin¹⁶. Ich opracowanie nie jest obligatoryjne, nawet w gminach, w których turystyka odgrywa rolę wiodącą. Dodatkowo brak odrębnej strategii rozwoju turystyki nie oznacza automatycznie gorszej pozycji danej gminy na rynku turystycznym¹⁷. Niemniej jednak opracowanie i wdrożenie planu pozwala ukierunkować działania i określić cele oraz sposoby ich realizacji. Poza nikłą praktyką tworzenia planów w zakresie rozwoju turystyki, w Polsce pojawia się też szereg głosów krytycznych, dotyczących samej zawartości strategii oraz ich kompatybilności z innymi dokumentami. Strategie często mają charakter inwentaryzacyjny wraz z wskazaniem, że problemem w realizacji celów jest brak środków, podczas gdy strategia powinna być odpowiedzią na ich niedobór¹⁸. Występują także inne mankamenty, w tym brak: spójności strategii z innymi dokumentami; dostosowania struktur wykonawczych i działań operacyjnych w związku z przyjęciem strategii; koordynacji lokalnych strategii z ich odpowiednikami regionalnymi i krajowymi; a także zlecenie opracowania strategii podmiotom zewnętrznym bez uwzględnienia potrzeb interesariuszy¹⁹.

Podobnie jak w przypadku planowania społeczno-ekonomicznego, tak i w odniesieniu do planowania przestrzennego, szereg kwestii wymaga głębszej dyskusji, co podkreślają między innymi Noworól²⁰, Kapera²¹, a także autorzy projektu „Model zintegrowanego planowania rozwoju miast. Wdrażanie europejskiej polityki rozwoju miast do polskiego systemu planowania”²². Wadą systemu i praktyki planowania przestrzennego z punktu

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ A. Rapacz, D. Jeremen, *Rola dokumentów planistycznych w sterowaniu rozwojem turystyki w gminach turystycznych*, „Zeszyty Naukowe nr 738. Ekonomiczne Problemy Turystyki” 2012, nr 20, s. 281–294.

¹⁸ J. Bober, J. Hausner, H. Izdebski, W. Lachiewicz, S. Mazur, A. Nelicki, B. Nowotarski, W. Puzyna, K. Surówka, I. Zachariasz, M. Zawicki, *Narastające dysfunkcje, zasadnicze dylematy, konieczne działania. Raport o stanie samorządności terytorialnej w Polsce*, Kraków: Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie – Małopolska Szkoła Administracji Publicznej 2013, s. 77–79.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ A. Noworól, *Planowanie rozwoju terytorialnego*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2007, s. 217.

²¹ Zob.: I. Kapera, *Turystyka w planach zagospodarowania przestrzennego gmin i województw w Polsce*, [w:] *Potencjał turystyczny – zagadnienia przestrzenne*, red. nauk. B. Meyer, „Zeszyty Naukowe nr 590. Ekonomiczne Problemy Usług: 52”, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego 2010, s. 485–496.

²² Instytut Rozwoju Miast, *Model zintegrowanego planowania rozwoju miast. Wdrażanie europejskiej polityki rozwoju miast do polskiego systemu planowania. Materiały*

kompetencji gminy, w odniesieniu do zadania związanego z kulturą fizyczną i turystyką, jest zbyt mała uwaga poświęcana kwestii dostępności terenów rekreacyjnych oraz brak wypracowanych standardów wielkości i dostępności tych obszarów²³. Problemy w związku z planowaniem przestrzennym uwidoczniło także w Koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju 2030 oraz w raporcie dotyczącym stanu samorządności w Polsce²⁴ i w raporcie Najwyższej Izby Kontroli, w którym w gminach wykazano braki „kompleksowego systemu zarządzania środowiskiem”, „konsekwentnego planowania i realizacji działań dla osiągnięcia wyznaczonych celów, oraz monitorowania osiągniętych efektów”²⁵. Rzeczywiste możliwości oddziaływania władz lokalnych w Polsce na przebieg procesów rozwojowych w turystyce są mocno ograniczone z punktu widzenia prawnego-organizacyjnego, finansowego oraz realizacji niezbędnych inwestycji²⁶.

Podczas procesu planowania turystyki z uwzględnieniem zasad rozwoju zrównoważonego niezbędna jest współpraca zainteresowanych stron. U podstaw leży rozpoznanie postaw ludności miejscowej wobec turystów i turystyki, które są jednym z warunków kształtowania polityki lokalnej i funkcji turystycznej²⁷. Wcześniejsze analizy autorki pokazały, że 57,6% gmin podejmuje tego rodzaju współpracę na terenie kraju, a blisko 36% działa wspólnie z podmiotami zagranicznymi²⁸. Zestawienie przykładów kolektywnie podejmowanych działań zaprezentowano w tabeli 37.

szkoleniowe przygotowane w ramach realizacji w Instytucie Rozwoju Miast pracy badawczej sfinansowanej ze środków na naukę w latach 2009–2011 jako projekt badawczy rozwojowy, Kraków 2011, s. 15, <http://docplayer.pl/28347464-Model-zintegrowanego-planowania-rozwoju-miast.html> [dostęp: 21.10.2018].

²³ Ibidem.

²⁴ J. Bober, J. Hausner, H. Izdebski, W. Lachiewicz, S. Mazur, A. Nelicki, B. Nowotarski, W. Puzyna, K. Surówka, I. Zachariasz, M. Zawicki, *Narastające...*, op. cit., s. 60.

²⁵ Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach kontroli realizacji zadań w zakresie planowania i zagospodarowania przestrzennego przez organy administracji rządowej i jednostki samorządu terytorialnego*, Warszawa 2011, s. 6, <https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/10/110/LWA/> [dostęp: 21.10.2018].

²⁶ M. Mika, *Założenia i determinanty podtrzymywalności lokalnego rozwoju turystyki*, Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego 2014, s. 190.

²⁷ M. Mika, *Postawy społeczności lokalnych wobec turystów i rozwoju turystyki – przykład gmin Beskidu Śląskiego*, „Prace Geograficzne” 2013, nr 134, s. 83–100.

²⁸ I. Kapera, *Rola...*, op. cit., s. 90.

Tabela 37. Liczba i procent gmin, które podczas planowania i rozwoju turystyki uwzględniają opinie mieszkańców, zasady zrównoważonego rozwoju oraz stwarzają warunki pozwalające na wymianę wiedzy i doświadczeń w zakresie zrównoważonego rozwoju poprzez organizację konferencji, spotkań i warsztatów

Odpowiedzi	Liczba	%
Gminy, które w procesie planowania i rozwoju turystyki uwzględniają opinie mieszkańców		
Brak odpowiedzi	31	5,2
Nie	104	17,3
Tak	465	77,5
Gminy, które podczas planowania i rozwoju turystyki uwzględniają zasady zrównoważonego rozwoju		
Brak odpowiedzi	41	6,8
Nie	185	30,8
Tak	374	62,3
Gminy, które stwarzają warunki pozwalające na wymianę wiedzy i doświadczeń w zakresie zrównoważonego rozwoju przez organizację konferencji, spotkań i warsztatów		
Brak odpowiedzi	20	3,3
Nie	378	63,0
Tak	202	33,7

Źródło: I. Kapera, *Rola...*, op. cit., s. 88.

Badania z pracy *Innowacje w turystyce. Regionalna przestrzeń współpracy w makroregionie południowym Polski* pod red. Bednarczyk i Najdy-Janoszki, realizowane tylko w województwach śląskim i małopolskim, wykazały brak zaangażowania lokalnej społeczności, jednostek samorządu terytorialnego i samorządu gospodarczego we wspólne działania w ramach procesu innowacji w turystyce o czym świadczy to, że w przypadku badanych firm co drugi respondent wskazywał na słabe lub bardzo słabe relacje z lokalnymi instytucjami²⁹. Dodatkowo same jednostki samorządu terytorialnego i gospodarczego wykazały niską skłonność do podejmowania współpracy z podmiotami biznesu turystycznego w obszarze działalności innowacyjnej³⁰. Z kolei na lokalny dobrobyt mają wpływ

²⁹ M. Najda-Janoszka, *Zdolność do współpracy*, [w:] *Innowacje w turystyce. Regionalna przestrzeń współpracy w makroregionie południowym Polski*, red. nauk. M. Bednarczyk, M. Najda-Janoszka, Warszawa: Wydawnictwo CeDeWu 2014, s. 104.

³⁰ Ibidem.

zachęty do zatrudniania miejscowej siły roboczej oraz wzmacnianie powiązań między przedsiębiorstwami. Jednostki te powinny być motywowane do korzystania z lokalnych usługodawców i produktów, które przyniosą korzyści miejscowym społecznościom. Korzystanie z regionalnych produktów może znacznie zwiększyć autentyczność oferty turystycznej i wpłynąć na efekty mnożnikowe turystyki. Do skutecznego zarządzania przestrzenią turystyczną wymagane są też odpowiednie środki finansowe. Ich brak to jeden z największych problemów na jaki wskazywali przedstawiciele jednostek samorządu terytorialnego w ramach poprzednich badań autorki³¹. Szanse na pozyskanie funduszy w tym względzie stanowiła akcesja Polski do Unii Europejskiej. Jak wynika z przywoływanych analiz tę sposobność wykorzystało ponad 70% gmin³². Jednak konieczność zapewnienia wkładu własnego i procedury związane z refundacją wydatków to jedne z kilku barier, jakie pojawiają się w korzystaniu ze środków unijnych. Uwagę na to zwraca także Najwyższa Izba Kontroli, która wizytując jednostki samorządu terytorialnego wskazała na ich problemy z pozyskiwaniem środków z Unii Europejskiej, w szczególności na: brak wymaganych środków przy programach własnych; zbyt skomplikowane procedury aplikacyjne; zbyt długie oczekiwanie na refundację wydatków poniesionych przy realizacji inwestycji; a także na małą liczbę programów wpisujących się w oczekiwania lokalnych społeczności³³.

Przejawem aktywności w zakresie zarządzania turystyką jest powoływanie odpowiednich struktur kadrowo-organizacyjnych. Turystyka w strukturach urzędów gmin jest zazwyczaj kojarzona z innymi funkcjami, najczęściej z promocją, kulturą, kulturą fizyczną lub sportem³⁴. Stworzenie odpowiednich struktur kadrowo-organizacyjnych pomogłoby w wypracowaniu skutecznego systemu monitoringu zjawisk turystycznych, ponieważ w przeważającej większości jednostki nie prowadzą badań/monitoringu tego rodzaju zjawisk³⁵.

³¹ I. Kapera, *Rola...*, op. cit., s. 98.

³² Ibidem, s. 89.

³³ Najwyższa Izba Kontroli, *Przegląd kontroli przeprowadzonych w jednostkach samorządu terytorialnego przez Najwyższą Izbę Kontroli w latach 2011–2013. Ważniejsze nieprawidłowości i dobre praktyki*, Warszawa 2014, s. 17–19, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,6224,vp,7978.pdf> [dostęp: 21.10.2018].

³⁴ J. Borzyszkowski, *Organizacja i zarządzanie turystyką w Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo CeDeWu 2011, s. 81.

³⁵ I. Kapera, *Rola...*, op. cit., s. 89.

Następny aspekt dotyczy działań marketingowych prowadzonych w destynacjach turystycznych. Pod tym względem ważne jest między innymi³⁶:

- stworzenie pozytywnego i spójnego obrazu, w tym efektywne promowanie marki docelowej;
- zapewnienie wsparcia biznesowego, które wiąże się z kwestiami finansowymi, ale także ze szkoleniem lub doradztwem w zakresie umiejętności zarządzania, czy marketingu terytorialnego.

Gminy w działalności promocyjnej najczęściej wykorzystują zamieszczanie informacji na stronie internetowej, na tablicach ogłoszeń i w formie plakatów, a jako główną barierę dotyczącą działań w omawianym zakresie wskazują ograniczone środki³⁷. Problemem jest to, że gminy w swoich działaniach promocyjnych nie ukierunkowują się na konkretnego odbiorcę ani w ujęciu geograficznym, ani w odniesieniu do konkretnych cech społeczno-ekonomicznych³⁸. Znaczącą funkcję w diagnozowaniu i przewidywaniu zjawisk społecznych na każdym etapie zarządzania przestrzenią turystyczną pełnią badania marketingowe³⁹. Takie analizy mają na celu ukierunkowanie rozwoju turystyki w miejscu docelowym oraz poprawę umiejętności zapewnienia zadowolenia odwiedzających. Koncepcja rozwoju zrównoważonego dotyczy systemu przyrodniczego oraz społeczno-ekonomicznego i powinna być rozpatrywana z wykorzystaniem systemowej oceny rzeczywistości⁴⁰. Wdrażanie idei rozwoju zrównoważonego i jej właściwe funkcjonowanie na danym terenie wiąże się z uwzględnieniem przeprowadzenia inwentaryzacji istniejących zasobów turystycznych – ich oceną i waloryzacją, wyznaczeniem celów, sformułowaniem programów rozwoju turystyki oraz sporządzeniem i realizacją planów zagospodarowania turystycznego obszarów, a następnie monitoringiem procesów towarzyszących rozwojowi turystyki⁴¹. Problemem w Polsce jest niedokładne rozpoznanie

³⁶ World Tourism Organization, *Making Tourism More Sustainable. A Guide for Policy Makers*, United Nations Environment Programme Division of Technology, Industry and Economics, Paris–Madrid 2005, s. 27, <http://www.unep.fr/shared/publications/pdf/dtix0592xpa-tourismpolicyen.pdf> [dostęp: 21.10.2018].

³⁷ Ibidem, s. 149.

³⁸ R. Faracik, *Samorządy lokalne a rozwój turystyki w gminach strefy podmiejskiej Krakowa*, „Prace Geograficzne” 2007, nr 117, s. 29–41.

³⁹ J. Kaczmarek, A. Stasiak, B. Włodarczyk, *Produkt turystyczny: pomysł, organizacja, zarządzanie*, Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne 2005, s. 323.

⁴⁰ G. Dobrzański, M. Borkowska-Niszczoła, H. Kiryluk, E. Szymańska, *Problemy...*, op. cit.

⁴¹ A. Kowalczyk, M. Kowalczyk, S. Kulczyk, *Zagospodarowanie obszarów turystycznych zgodnie z ideą turystyki zrównoważonej*, [w:] *Turystyka zrównoważona*, red. nauk. A. Kowalczyk, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2010, s. 56.

motywacji i potrzeb turystów, ponieważ analizy są rzadką praktyką wśród samorządowców. Tymczasem właściwie zarządzany system informacji turystycznej wpływa na poprawę wizerunku obszaru, oddziałuje na firmy turystyczne poprzez poszerzenie możliwości dystrybucji oferty na innych rynkach, pozwala terenom chronionym na skuteczny monitoring ruchu turystycznego, a turystom dostarcza aktualnych informacji⁴².

⁴² A. Panasiuk, *System informacji turystycznej jako wizerunek kształtowania konkurencyjności lokalnej gospodarki turystycznej*, [w:] *Gospodarka turystyczna w regionie. Przedsiębiorstwo. Samorząd. Współpraca*, red. nauk. A. Rapacz, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego 2011, s. 301–312.

Rozdział 7.

Turystyka zrównoważona – propozycje wdrażania koncepcji w praktyce

7.1. Propozycja wskaźników rozwoju zrównoważonego turystyki w Polsce

7.1.1. Postępowanie badawcze

Założenia rozwoju zrównoważonego w Polsce mają oparcie w Konstytucji RP i są coraz częściej artykułowane w innych aktach prawnych, w związku z ich wprowadzaniem do kolejnych dziedzin gospodarki. Znajdują też odzwierciedlenie w turystyce. Wdrażanie koncepcji rozwoju zrównoważonego wymaga ustalenia sposobu oceny i mierników służących pomiarowi zrównoważenia. Sama koncepcja jest wielowymiarowa i dynamiczna, a jej wyrażenie w postaci liczbowej wiąże się z operowaniem wieloma parametrami oraz uwzględnieniem horyzontu czasowego¹.

Na łamach niniejszej rozprawy zaproponowano zestaw wskaźników rozwoju zrównoważonego turystyki dla Polski. W postępowaniu badawczym starano się wskazać najbardziej dogodne źródło danych, na bazie którego istnieje możliwość pozyskiwania informacji wymaganych do obliczania wartości wskaźników. Zbadano także, czy proponowane wskaźniki są funkcjonalne, analizując je na poziomie regionalnym oraz to, czy istnieje zapotrzebowanie na wskaźniki uzupełniające. Ogólnym celem przedstawionych wysiłków badawczych było opracowanie ram dla turystyki zgodnej z wymogami rozwoju zrównoważonego. Przygotowanie wskaźników turystyki zrównoważonej dla istniejących miejsc docelowych wymaga szczególnego podejścia. Dzieje się tak dlatego, że najczęściej mają

¹ A. Brelik, *Zrównoważony rozwój społeczno-gospodarczy a rozwój agroturystyki*, „Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy” 2010, t. 3, s. 153–162.

one być stosowane na obszarach, na których rozwój turystyki jest na zaawansowanym etapie, a sama turystyka kojarzy się z turystyką masową. Na terenach tych rozwinęła się już większość niezbędnej infrastruktury, jednak mają one specyficzne problemy, które są wynikiem wieloletniej działalności turystycznej. Wypracowanie wskaźników rozwoju zrównoważonego nie jest więc zadaniem łatwym, tym bardziej że w trakcie postępowania pojawiają się problemy metodologiczne. Są one związane z doбором wskaźników i ustalaniem związków przyczynowo-skutkowych między nimi, z trudnością połączenia badań ze statystyką publiczną, czy powiązania wskaźników z planowaniem strategicznym². Dodatkowo dobór wskaźników może być postrzegany przez zainteresowane strony jako zbyt skomplikowany. W związku z tym należy dążyć do ustalenia zwartej listy wskaźników, które będą uznawać zarówno eksperci, jak i zainteresowane strony w ośrodkach turystycznych³.

Jak zauważają Rajaonson i Tanguay⁴ oraz Rametsteiner i in.⁵, istnieją dwa główne stanowiska co do formułowania wskaźników zrównoważonego rozwoju turystyki. Pierwsze to podejście naukowe, które na ogół ma za zadanie zgromadzenie dużej ilości informacji w celu maksymalizacji precyzji. Podejście to może być odbierane krytycznie przez decydentów ze względu na jego złożoność. W drugim podejściu, preferowanym przez władze jednostek samorządowych i praktyków, pierwotnie dostępne dane są skondensowane w formie syntetycznych wskaźników i maksymalnie uproszczone. Zaproponowane w dalszej części opracowania wskaźniki wynikają z konsensusu pomiędzy oczekiwaniami poszczególnych stron. Próby zintegrowania obu grup były już wcześniej podejmowane w literaturze i opierały się na stwierdzeniu, że wskaźniki bazujące na czysto naukowym procesie mają tendencyjność ignorowania lub niedoceniań znaczenia politycznego⁶. Z kolei podejście oparte na dążeniu do przeprowadzenia analiz tylko na podstawie sugestii decydentów tworzy pewną tendencyjność w opracowaniu wskaźników, co może być dyskredytowane

² J. Korol, *Ocena zrównoważonego rozwoju regionalnego w Polsce w latach 1998–2005*, „Gospodarka narodowa” 2008, nr 7–8, s. 81–98.

³ J. Rajaonson, G.A. Tanguay, *Strategy for Selecting Sustainable Tourism Indicators for the Gaspésie and Îles de la Madeleine Regions*, „Téoros” 2012, Vol. 31 (3) (Special Issue): *Innovations in Sustainable Tourism*, s. 77–84.

⁴ Ibidem.

⁵ E. Rametsteiner, H. Pulzl, J. Alkan-Olsson, P. Frederiksen, *Sustainability Indicator Development: Science or Political Negotiation?*, „Ecological Indicators” 2011, Vol. 11 (1), s. 61–70.

⁶ Ibidem.

przez naukowców⁷. Dylematy pojawiają się także przy próbie opracowania jednolitego zestawu wskaźników dla wszystkich destynacji. Z jednej bowiem strony uznaje się, że każdy region ma swoją specyfikę, z drugiej zaś podkreśla się potrzebę działań w kierunku wypracowania wspólnej struktury i oceny rozwoju turystyki zrównoważonej. Siatka wskaźników kompatybilna z kilkoma miejscami przeznaczenia napotyka na ograniczenia związane z obserwacją i pomiarem, a nieuniknione w tej sytuacji kompromisy często ograniczają wydajność analityczną wskaźników i podważają ich obiektywność⁸.

Podczas doboru wskaźników należy kierować się zasadą, że system wskaźników zrównoważonego rozwoju (SWZR) powinien być neutralny, obiektywny, przejrzysty i nie podlegać wpływom politycznym⁹. Poza wymienionymi Zalewska, przywołując doświadczenia szwajcarskie¹⁰, wymienia następujące kryteria, takie jak:

- „obejmowanie wszystkich aspektów zrównoważonego rozwoju, nawet tych działań, które nie są objęte specjalnymi programami;
- powiązanie i zgodność z systemem wskaźników międzynarodowych, sektorowych, regionalnych i lokalnych;
- wskaźniki nie mogą być wybierane tylko zgodnie z kryterium dostępności danych; system powinien obejmować również wskaźniki, które jeszcze nie są dostępne, jeżeli ich monitorowanie uznaje się za ważne;
- rozwijanie i upowszechnianie SWZR w ramach polityki komunikacyjnej;
- gwarantowanie i uwzględnienie potrzeb użytkowników;
- promowanie idei zrównoważonego rozwoju w oparciu o SWZR;
- z uwagi na ciągłą zmienność procesu ZR system WZR może i powinien być rozwijany etapami”¹¹.

⁷ J. Rajaonson, G.A. Tanguay, *Strategy...*, op. cit.

⁸ Ibidem.

⁹ M.E. Zalewska, *Jak mierzyć zrównoważony rozwój Polski?*, [w:] *Modele ustroju społeczno-gospodarczego. Kontrowersje i dylematy*, red. nauk. E. Mączyńska Warszawa 2015, s. 397–412.

¹⁰ Office federal de la statistique, *Monitoring du développement durable. MONET. Rapport final – Méthodes et resultants*, Neuchâtel 2003, <https://www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/catalogues-banques-donnees/publications.assetdetail.340019.html> [dostęp: 21.10.2018].

¹¹ M.E. Zalewska, *Jak...*, op. cit.

Tabela 38. Sposoby pomiaru w kontekście rozwoju zrównoważonego turystyki

Pomiary ilościowe
Dane pierwotne, np. liczba turystów odwiedzających dane miejsce w okresie roku/miesiąca lub ilość wytworzonych odpadów na miesiąc/tydzień wyrażona w tonach
Współczynniki charakteryzujące relacje pomiędzy określonymi wielkościami (np. stosunek liczby turystów do lokalnych mieszkańców w szczycie sezonu – pokazujący czy turyści są liczniejsi niż miejscowi)
Procent – w przypadku gdy dane dotyczą całości, poziomu odniesienia lub wcześniejszej miary (np. procent odpadów i oczyszczania wody, procent ludności miejscowej o różnym stopniu wykształcenia, procentowa zmiana liczby przyjazdów i wydatków turystów w ciągu ostatniego roku)
Pomiary jakościowe/normatywne
Zmienne kategoryczne – opisujące stan lub poziom osiągnięć
Wskaźniki normatywne – związane z istnieniem pewnych elementów zarządzania turystyką i działalnością w tym zakresie (np. istnienie planu rozwoju turystyki lub planu z komponentami turystycznymi na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym)
Wskaźniki nominalne, które są w istocie etykietami (np. certyfikacja Blue Flag, która opiera się na obszernej, niezależnie stosowanej liście kontrolnej w zakresie zarządzania plażą i bezpieczeństwa)
Wskaźniki oparte na opinii publicznej (np. poziom zadowolenia turystów lub poziom zadowolenia lokalnych mieszkańców w odniesieniu do turystyki lub poszczególnych elementów); bazują zazwyczaj na kwestionariuszach

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations. A Guidebook*, Madrid: World Tourism Organization 2004, s. 12.

Przed dokonaniem wyboru kluczowych wskaźników stworzona została baza oparta na wskaźnikach rozwoju zrównoważonego turystyki opracowanych przez Komisję Europejską – na podstawie ich reprezentatywności i przydatności do zastosowania w Polsce. Innym czynnikiem, który miał wpływ na dobór wskaźników, była potencjalna dostępność danych. Jednak w niektórych przypadkach z powodu ich braku, nie można było oszacować zaproponowanych przez UE wskaźników dla Polski. W tej sytuacji, jak również wtedy gdy uznano, że niektóre parametry nie są w pełni uwzględnione, zaproponowano nowe wskaźniki w celu zastąpienia lub uzupełnienia. Innym czynnikiem branym pod uwagę podczas badania, była możliwość ich zastosowania na poziomie lokalnym, regionalnym lub krajowym. Należy podkreślić, że szereg wskaźników wymaga także badań ankietowych, które powinny być przestrzennie i czasowo porównywalne z innymi obszarami oraz być powtarzane i dostosowane do specyfiki regionu¹².

¹² *Indicators...*, op. cit., s. 56.

Zaprezentowana poniżej tabela 39 zawiera informacje na temat wyników szacunków dostępnych danych oraz kilka uwag odnośnie do funkcjonalności i charakterystyki każdego wskaźnika. Początkowo rozważano pełny zestaw wskaźników, jednak później zostały one skoordynowane z możliwościami i dostępnością danych w odniesieniu do Polski, co skutkowało tym, że kilka z nich wyeliminowano, a kilka zmodyfikowano z powodu braku danych. W takich przypadkach zastąpiono je wskaźnikami dla których dane są dostępne. Przy omawianym postępowaniu obowiązywało założenie, że wskaźniki zastępcze muszą opisywać te same zagadnienia i obejmować te same aspekty. Zaproponowany zestaw jest przykładem ilustrującym integrację ekspertyz naukowych z doświadczeniami lokalnymi. Warunkiem wstępnym jest pewien stopień uproszczenia w celu zapewnienia decydom informacji dla praktycznego wykorzystania, które będą zrozumiałe dla ogółu społeczności. Naturalną bazą do budowy wskaźników rozwoju zrównoważonego w Polsce są zasoby danych statystyki publicznej, z uwzględnieniem statystyki regionalnej i lokalnej¹³. W zawiązku z tym skorzystano z Banku Danych Lokalnych, czyli zbioru danych o sytuacji społecznej, ekonomicznej i stanie środowiska w Polsce. Ze względu na fakt, że stosunkowo duża liczba analizowanych wskaźników mogła powodować utrudnienia w interpretacji, zdecydowano o użyciu wskaźników zgeneralizowanych – dla każdej grupy aktywności – oraz jednego wskaźnika ogólnego¹⁴. Ponieważ jednak poszczególne wskaźniki oparte były o różne jednostki (np. procent, powierzchnię, objętość), do wyliczania wskaźników zgeneralizowanych wykorzystano dane poddane wcześniejszej standaryzacji przez średnią i odchylenia standardowe¹⁵. Uzyskana w ten sposób wartość informuje, w jednostkach wyrażonych odchyleniem standardowym, jak bardzo konkretna wartość wskaźnika (w tym przypadku dla województwa) odbiega od wartości przeciętnej (w analizowanym

¹³ T. Borys, *Raport z realizacji pracy. Koncepcja wykorzystania wskaźników zrównoważonego rozwoju jako wskaźników „tła” dla sektorowych wskaźników usług badanych w Systemie Analiz Samorządowych (SAS)*, Jelenia Góra – Poznań 2007, <http://systemanaliz.pl/media/opracowania/RAPORT%20Zrown%20Rozwoj%202007.pdf> [dostęp: 21.10.2018].

¹⁴ E.S. Neukrug, R.Ch. Fawcett, *Essentials of Testing and Assessment: A Practical Guide for Counselors, Social Workers, and Psychologists*, Third edition, Australia: Brooks/Cole 2015.

¹⁵ G.A. Ferguson, Y. Takane, *Analiza statystyczna w psychologii i pedagogice*, tłum. M. Zagrodzki, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2009; R.R. Sokal, F.J. Rohlf, *Biometry: The Principles and Practice of Statistics in Biological Research*, Third edition, San Francisco: WH Freeman 1995.

przypadku średniej ze wszystkich województw). Wskaźniki zostały – podobnie jak w przypadku propozycji Komisji Europejskiej – ujęte w czterech obszarach: zarządzania destynacją (A), wartości ekonomicznej (B), wpływu społecznego i kulturowego (C) oraz wpływu na środowisko przyrodnicze (D). W zakresie grupy aktywności A, z powodu braku odpowiednich danych, wykorzystano informacje zgromadzone w poprzednim badaniu dotyczącym *Roli samorządu terytorialnego w gospodarowaniu i zarządzaniu przestrzenią turystyczną*, jako wskaźnik dla województwa podając średnią wartość uzyskaną dla leżących na jego terenie gmin objętych badaniem.

Tabela 39. Zestawienie odpowiedzi gmin w zależności od przynależności do województw

Województwo	Liczba powiatów	Liczba miast na prawie powiatu	Liczba gmin	Liczba gmin, które udzieliły odpowiedzi	Procent gmin, które udzieliły odpowiedzi
dolnośląskie	26	4	169	37	21,89%
kujawsko-pomorskie	19	4	144	40	27,78%
lubelskie	20	4	213	41	19,25%
lubuskie	12	2	82	15	18,29%
łódzkie	21	3	177	49	27,68%
małopolskie	19	3	182	55	30,22%
mazowieckie	37	5	314	60	19,11%
opolskie	11	1	71	13	18,31%
podkarpackie	21	4	160	35	21,88%
podlaskie	14	3	118	29	24,58%
pomorskie	16	4	123	39	31,71%
śląskie	17	19	167	55	32,93%
świętokrzyskie	13	1	102	20	19,61%
warmińsko-mazurskie	19	2	116	31	26,72%
wielkopolskie	31	4	226	52	23,01%
zachodniopomorskie	18	3	114	29	25,44%
ogółem	314	66	2478	600	24,21%

Źródło: opracowanie własne.

Z kolei w obszarze D zaproponowano wskaźnik dotyczący powierzchni obszarów chronionych. Jest on łatwy do zmierzenia i wymierny, a jego uwzględnienie ma związek z zapewnieniem silniejszej integracji turystyki

w bardziej holistycznym podejściu. Takie rozwiązanie uwzględnił już wcześniej McCool, proponując wziąć pod uwagę liczbę parków narodowych¹⁶.

Tabela 40. Zestawienie zaproponowanych wskaźników zrównoważonego rozwoju turystyki

Sekcja A: Zarządzanie destynacją	
A.1. Zrównoważona polityka turystyczna	A.1.1. Procent gmin monitorujących turystykę
	A.1.2. Procent gmin posiadających punkty informacji turystycznej
	A.1.3. Procent gmin posiadających strategię rozwoju społeczno-ekonomicznego (gospodarczego)
	A.1.4. Procent gmin uwzględniających turystykę w strategii rozwoju społeczno-ekonomicznego (gospodarczego)
	A.1.5. Procent gmin z osobną strategią dotyczącą rozwoju turystyki
	A.1.6. Procent gmin, w których rozwój turystyki uwzględnia zasady rozwoju zrównoważonego
	A.1.7. Średnia liczba punktów informacji turystycznej w gminie
Sekcja B: Wartość ekonomiczna	
B.1. Napływ turystów	B.1.1. Liczba udzielonych noclegów w roku
	B.1.2. Liczba osób korzystających z noclegów w roku
B.2. Przedsiębiorstwa turystyczne	B.2.1. Średnia długość pobytu turystów
	B.2.2. Wskaźnik obłożenia w turystycznych obiektach zakwaterowania
B.3. Zatrudnienie w turystyce	B.3.1. Bezpośrednie zatrudnienie w turystyce jako procent zatrudnionych w miejscu docelowym
Sekcja C: Wpływ społeczny i kulturowy	
C.1. Wpływ na lokalną społeczność / społeczeństwo	C.1.1. Liczba turystów na 1000 mieszkańców
	C.1.2. Liczba miejsc noclegowych na 1000 mieszkańców
C.3. Równość płci	C.3.1. Procent kobiet pracujących w turystyce wśród pracujących ogółem
C.4. Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu / dostępność dla osób niepełnosprawnych	C.4.1. Procent obiektów turystycznych z udogodnieniami dla niepełnosprawnych (liczone łącznie: parkingi, windy, drzwi, podjazdy dla niepełnosprawnych)
	C.4.2. Procent transportu publicznego dostępnego dla osób niepełnosprawnych
	C.4.3. Procent kin, muzeów, ośrodków kultury z udogodnieniami dla niepełnosprawnych
C.5. Ochrona dziedzictwa kulturowego, lokalna tożsamość	C.5.1. Odsetek imprez turystycznych i sportowo rekreacyjnych w ogóle imprez
	C.5.2. Odsetek grup folklorystycznych w ogóle grup artystycznych

¹⁶ S.F. McCool, *Making Tourism Sustainable, Sustainable Tourism, and What Should Tourism Sustain: Different Questions, Different Indicators*. Paper presented at international symposium on costal and marine tourism, Vancouver 1999, <https://nsgl.gso.uri.edu/washu/washuw99003/32-McCool.pdf> [dostęp: 21.10.2018].

Sekcja D: Wpływ na środowisko przyrodnicze	
D.1. Ograniczenie wpływu transportu	D.1.4. Emisja CO ₂ przypadająca na liczbę turystów korzystających z noclegów
D.4. Oczyszczanie ścieków	D.4.1. Procentowy udział ścieków oczyszczonych co najmniej biologicznie (II stopień)
D.6. Zużycie energii	D.6.1. Procent ilości energii zużytej ze źródeł odnawialnych w porównaniu z ogólnym zużyciem energii
D.7. Ochrona krajobrazu i ochrona różnorodności biologicznej	D.7.1. Procent powierzchni terenów objętych formami ochrony

Źródło: opracowanie własne.

7.1.2. Empiryczna weryfikacja zaproponowanego zestawu wskaźników rozwoju zrównoważonego turystyki w odniesieniu do województw w Polsce

W ramach przeprowadzonych badań dokonano analiz dotyczących wszystkich czterech obszarów. Pierwszy z nich dotyczył zrównoważonej polityki turystycznej. Zestawienie otrzymanych wyników przedstawiono w tabeli 41 (wielkość procentowa w zależności od województw) i za pomocą rycin tworzonych osobno dla każdego wskaźnika (znormalizowane) zawartych w aneksie (załącznik nr 3) oraz opracowania zbiorczego (rycina 1).

Jak wynika z tabeli, najwięcej gmin posiadających punkty informacji turystycznej znajduje się w województwie pomorskim. Posiadanie strategii rozwoju społeczno-ekonomicznego deklarowały najczęściej jednostki położone w województwie lubelskim, a uwzględnienie w tych dokumentach turystyki najczęściej było widoczne w zachodniopomorskim, gdzie znajduje się też najwięcej gmin prowadzących monitoring zjawisk związanych z turystyką. Odrębny dokument związany z planowaniem turystyki miały przede wszystkim gminy w województwie lubelskim, a w województwie lubuskim respondenci najrzadziej przyznawali, że uwzględniają zasady rozwoju zrównoważonego.

Obszar B dotyczył wartości ekonomicznej i uwzględniono w nim pięć wskaźników. Podobnie jak uprzednio, wartości procentowe zostały przedstawione w tabeli, a znormalizowana ocena łączna w ramach ryciny 2. Graficzną prezentację dla każdego z zaproponowanych wskaźników przedstawiono na rycinach zamieszczonych w aneksie (załącznik 4). Biorąc pod uwagę obszar B dominujące jest województwo zachodniopomorskie.

7. Turystyka zrównoważona – propozycje wdrażania koncepcji... 131

Tabela 41. Obszar A – województwa w kontekście rozwoju zrównoważonego turystyki

	Procent gmin monitorujących turystykę (A.1.1.)	Procent gmin posiadających punkty informacji turystycznej (A.1.2.)	Procent gmin posiadających strategię rozwoju społeczno-ekonomicznego (gospodarczego) (A.1.3.)	Procent gmin uwzględniających turystykę w strategii rozwoju społeczno-ekonomicznego (A.1.4.)	Procent gmin z osobną strategią dotyczącą rozwoju turystyki (A.1.5.)	Procent gmin, w których rozwój turystyki uwzględnia zasady rozwoju zrównoważonego (A.1.6.)	Średnia liczba punktów informacji turystycznej w gminie (A.1.7.)
dolnośląskie	21,62	56,76	75,68	75,68	10,81	78,38	1,1
kujawsko-pomorskie	12,50	37,50	75,00	67,50	12,50	65,00	0,4
lubelskie	14,63	26,83	92,68	70,73	24,39	51,22	0,3
lubuskie	6,67	46,67	73,33	66,67	6,67	8,00	0,5
łódzkie	14,29	34,69	73,47	59,18	6,12	40,82	0,4
małopolskie	18,18	52,73	89,09	87,27	7,27	67,27	0,7
mazowieckie	10,00	43,33	68,33	51,67	8,33	58,33	0,6
opolskie	15,38	15,38	84,62	76,92	7,69	46,15	0,2
podkarpackie	20,00	45,71	74,29	68,57	0,00	54,29	0,7
podlaskie	27,59	58,62	72,41	48,28	3,45	62,069	0,9
pomorskie	17,95	69,23	76,92	76,92	5,13	58,97	0,9
śląskie	27,2	67,27	72,73	70,91	9,09	72,73	1,2
świętokrzyskie	15,00	65,00	80,00	75,00	10,00	65,00	0,8
warmińsko-mazurskie	19,35	61,29	64,52	61,29	9,689	61,29	0,8
wielkopolskie	11,54	21,15	61,54	55,77	5,77	67,31	0,4
zachodniopomorskie	31,033	62,07	82,76	79,31	20,69	72,41	1,0

Źródło: opracowanie własne.

Obszar C dotyczył wpływu społecznego i kulturowego. Wykorzystano tę samą procedurę w zakresie prezentowania wyników. W przypadku niektórych danych statystycznych, do obliczenia poszczególnych wskaźników zastosowano ich sumowanie (np. procent obiektów z udogodnieniami dla osób niepełnosprawnych na zewnątrz i wewnątrz budynku).

Obszar D obejmował wpływ na środowisko przyrodnicze – w ramach tego obszaru zaproponowane zostały cztery wskaźniki. Na koniec przedstawiono rycinę zbiorczą prezentującą województwa w Polsce pod względem rozwoju zrównoważonego turystyki. Jak wykazały analizy, przodujące jest województwo zachodniopomorskie.

Tabela 42. Obszar B – województwa w kontekście rozwoju zrównoważonego turystyki

	Liczba udzielonych noclegów w roku (B.1.1.)	Liczba osób korzystających z noclegów w roku (B.1.2.)	Średnia długość pobytu – noce (B.2.1.)	Wskaźnik obłożenia w turystycznych obiektach zakwaterowania (B.2.2.)	Bezpośrednie zatrudnienie w turystyce jako procent zatrudnionych w miejscu docelowym (B.3.1.)
dolnośląskie	8 490 516	3 322 396	2,5	36,9	2,304
kujawsko-pomorskie	4 271 410	1 293 982	3,3	43,7	1,52
lubelskie	2 149 371	1 026 942	2,1	31,7	1,09
lubuskie	1 361 214	661 590	2,1	28,8	1,77
łódzkie	2 342 874	1 307 739	1,8	32,0	1,38
małopolskie	13 165 713	4 901 378	2,7	40,8	2,40
mazowieckie	8 879 952	5 091 968	1,7	45,9	1,97
opolskie	920 687	421 949	2,2	31,1	1,55
podkarpackie	3 384 948	1 226 038	2,8	34,6	1,22
podlaskie	1 245 273	666 760	1,9	30,4	1,34
pomorskie	9 306 686	2 863 071	3,3	41,9	2,53
śląskie	5 810 348	2 596 643	2,2	36,0	1,77
świętokrzyskie	1 674 397	580 281	2,9	32,9	1,24
warmińsko-mazurskie	3 131 890	1 262 624	2,5	30,9	1,93
wielkopolskie	3 688 113	2 006 245	1,8	29,6	1,48
zachodniopomorskie	14 057 523	2 759 738	5,1	51,0	3,63

Źródło: opracowanie własne.

7. Turystyka zrównoważona – propozycje wdrażania koncepcji... 133

Tabela 43. Obszar C – województwa w kontekście rozwoju zrównoważonego turystyki (wskaźniki C.1.– C.3.)

	Liczba turystów odwiedzających na 1000 mieszkańców (C.1.1.)	Liczba miejsc noclegowych dostępnych na 1000 mieszkańców (C.1.3.)	Odsetek kobiet wśród pracujących w turystyce (C.3.1.)
dolnośląskie	1144,6	23,38	65,58
kujawsko-pomorskie	621,2	15,52	64,89
lubelskie	483,0	12,20	66,88
lubuskie	650,6	17,86	65,61
łódzkie	528,1	8,96	66,36
małopolskie	1445,2	29,36	64,63
mazowieckie	945,7	10,55	60,81
opolskie	426,2	10,06	65,97
podkarpackie	575,8	15,49	66,54
podlaskie	562,9	11,83	68,06
pomorskie	1231,8	49,30	63,60
śląskie	570,9	10,36	65,56
świętokrzyskie	465,1	13,31	68,11
warmińsko-mazurskie	880,5	28,44	66,30
wielkopolskie	575,0	12,27	63,75
zachodniopomorskie	1618,1	77,69	65,30

Źródło: opracowanie własne.

134 7. Turystyka zrównoważona – propozycje wdrażania koncepcji...

Tabela 44. Obszar C – województwa w kontekście rozwoju zrównoważonego turystyki (wskaźniki C.4.)

	Procent obiektów turystycznych z parkingiem dla niepełnosprawnych	Procent obiektów turystycznych z windami dla niepełnosprawnych	Procent obiektów turystycznych z drzwiami dla niepełnosprawnych	Procent obiektów turystycznych z podjazdami dla niepełnosprawnych	Procent transportu publicznego dostępnego dla niepełnosprawnych	Procent kin z ułatwieniami dla niepełnosprawnych przy wejściu	Procent kin z ułatwieniami dla niepełnosprawnych wewnątrz budynku
dolnośląskie	18,26	20,55	11,76	20,08	74,89	72,09302	69,76744
kujawsko-pomorskie	19,32	21,01	16,91	27,54	61,99	94,44444	88,88889
lubelskie	19,49	14,62	7,20	26,69	81,64	84,375	65,625
lubuskie	21,00	8,67	8,33	26,00	82,84	84,61538	69,23077
łódzkie	27,65	18,24	12,65	29,12	48,73	72,09	69,77
małopolskie	21,26	19,01	11,19	21,46	26,20	94,44	88,89
mazowieckie	29,15	24,76	16,12	32,57	86,11	84,38	65,63
opolskie	25,43	16,18	9,83	27,75	24,71	84,62	69,23
podkarpackie	16,36	13,08	8,88	22,59	61,50	79,17	75,00
podlaskie	25,27	14,95	10,68	24,91	90,78	81,82	75,00
pomorskie	13,32	11,55	7,09	16,31	95,69	80,00	74,67
śląskie	33,68	21,91	16,24	27,87	69,51	63,64	63,64
świętokrzyskie	27,09	19,12	11,55	33,07	71,15	77,42	67,74
warmińsko-mazurskie	16,17	12,03	7,69	21,30	85,38	92,31	84,62
wielkopolskie	21,80	14,89	12,63	27,22	74,19	89,29	85,71
zachodniopomorskie	14,23	11,85	9,14	15,90	67,02	90,38	75,00

Źródło: opracowanie własne.

7. Turystyka zrównoważona – propozycje wdrażania koncepcji... 135

Tabela 45. Obszar C – województwa w kontekście rozwoju zrównoważonego turystyki (wskaźniki C.4.–C.5.)

	Procent muzeów z usprawnieniami dla niepełnosprawnych przy wejściu	Procent muzeów z usprawnieniami dla niepełnosprawnych wewnątrz budynku	Procent ośrodków kultury z przystosowaniem dla niepełnosprawnych (bez rozróżnienia)*	Procent ośrodków kultury z przystosowaniem dla niepełnosprawnych (przy wejściu)	Procent ośrodków kultury z przystosowaniami dla niepełnosprawnych (wewnątrz budynku)	Imprezy turystyczne i sportowo-rekreacyjne w ogóle imprez (C.5.2.)	Grupy folklorystyczne w ogóle grup (C.5.3.)
dolnośląskie	27,03	21,62	0,97	0,96	0,71	9,52	22,38
kujawsko-pomorskie	21,43	19,05	1,23	1,18	0,86	11,64	9,56
lubelskie	19,64	10,71	1,02	1,00	0,61	7,22	28,63
lubuskie	26,32	26,32	0,94	0,91	0,57	9,01	9,98
łódzkie	25,49	29,41	0,88	0,86	0,60	7,11	15,68
małopolskie	18,18	14,39	0,85	0,81	0,60	10,66	28,97
mazowieckie	17,78	12,59	0,97	0,97	0,64	6,27	9,74
opolskie	33,33	16,67	1,28	1,23	0,96	16,73	7,85
podkarpackie	19,30	15,79	1,56	1,48	0,99	12,14	22,99
podlaskie	33,33	10,00	1,16	1,14	0,66	9,89	18,64
pomorskie	21,79	12,82	1,31	1,29	0,91	15,23	9,71
śląskie	30,43	27,54	0,85	0,84	0,57	11,31	14,05
świętokrzyskie	21,88	15,63	1,01	1,00	0,72	11,89	29,52
warmińsko-mazurskie	16,13	19,35	1,37	1,36	1,01	11,25	12,91
wielkopolskie	30,43	15,22	1,07	1,07	0,66	9,58	13,39
zachodniopomorskie	24,24	15,15	1,12	1,07	0,76	17,36	10,97

* Ośrodki kultury, które nie podały, czy udogodnienia dla osób niepełnosprawnych znajdują się przy wejściu czy w środku.

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 46. Obszar D – województwa w kontekście rozwoju zrównoważonego turystyki

	Emisja CO ₂ przypadająca na liczbę turystów korzystających z noclegów (D.1.4.)	Procent ścieków oczyszczonych co najmniej biologicznie (II stopień) (D.4.1.)	Procent energii zużytej (poza przemysłem) pochodzący ze źródeł odnawialnych (D.6.1.)	Procent powierzchni objętych ochroną (D.7.1.)
dolnośląskie	3,61	80,6	4,482299	18,62419
kujawsko-pomorskie	7,52	81,1	4,778873	31,69603
lubelskie	4,92	82,7	1,549542	22,71836
lubuskie	3,30	97,2	4,459704	38,62292
łódzkie	32,95	95,9	19,40135	19,67105
małopolskie	2,21	47,4	2,260358	52,99146
mazowieckie	5,70	97,2	5,309498	29,7122
opolskie	30,40	59,9	10,62744	27,60642
podkarpackie	2,28	89,9	2,129938	44,89779
podlaskie	3,08	99,2	1,308773	31,64612
pomorskie	2,33	95,0	2,643602	32,64352
śląskie	15,00	47,0	7,720958	22,21871
świętokrzyskie	23,37	59,7	13,1314	65,04165
warmińsko-mazurskie	1,30	96,7	1,299642	46,73964
wielkopolskie	7,17	55,0	4,589574	31,61925
zachodniopomorskie	2,79	94,9	7,930315	21,84068

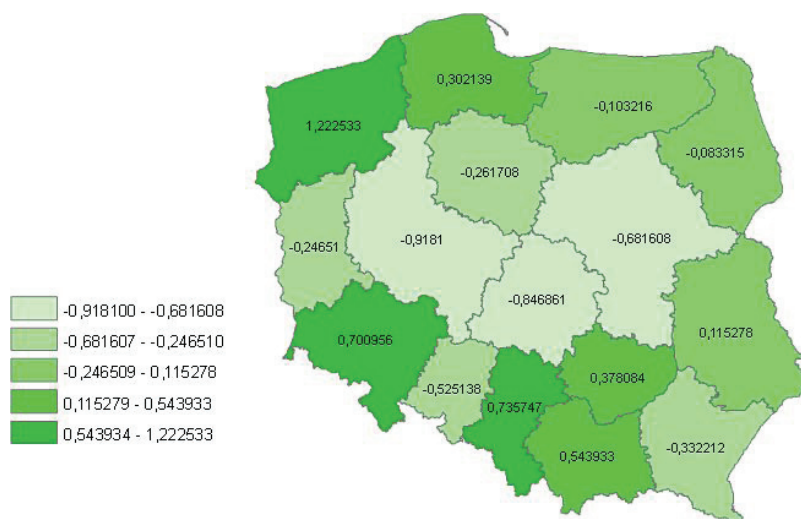
Źródło: opracowanie własne.

7. Turystyka zrównoważona – propozycje wdrażania koncepcji... 137

Tabela 47. Zestawienie zbiorcze dla obszarów: A, B, C, D i łącznie (znormalizowane)

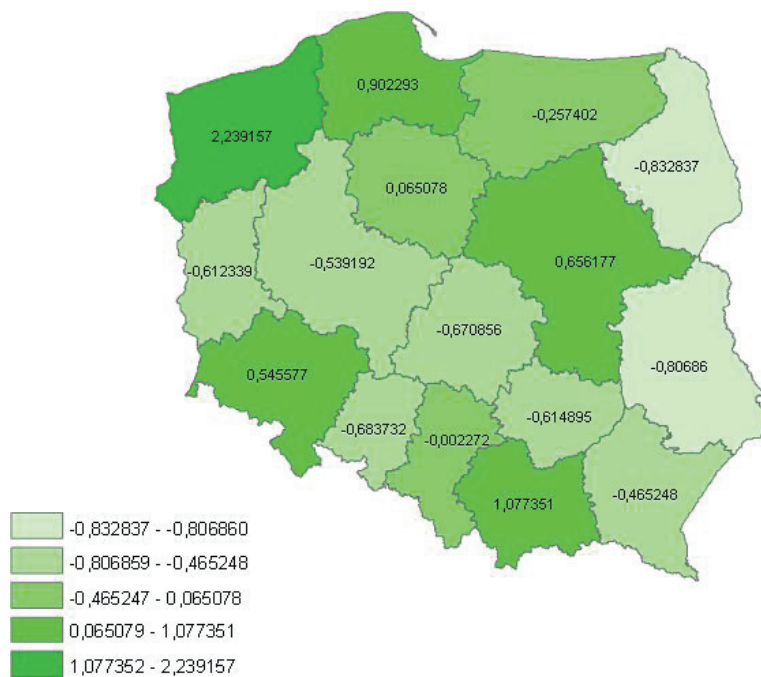
Województwo	A	B	C	D	Łącznie
dolnośląskie	0,700956	0,545577	0,136922	-0,21359	0,292465
kujawsko-pomorskie	-0,26171	0,065078	-0,14983	-0,03558	-0,09551
lubelskie	0,115278	-0,80686	-0,03228	-0,28601	-0,25247
lubuskie	-0,24651	-0,61234	-0,24261	0,390496	-0,17774
łódzkie	-0,84686	-0,67086	-0,22292	0,051804	-0,42221
małopolskie	0,543933	1,077351	0,113804	-0,06155	0,418385
mazowieckie	-0,68161	0,656177	-0,95687	0,204217	-0,19452
opolskie	-0,52514	-0,68373	-0,15661	-0,64042	-0,50147
podkarpackie	-0,33221	-0,46525	0,140068	0,323777	-0,0834
podlaskie	-0,08331	-0,83284	0,33785	0,128856	-0,11236
pomorskie	0,302139	0,902293	0,174678	0,179637	0,389687
śląskie	0,735747	-0,00227	-0,03854	-0,68687	0,002019
świętokrzyskie	0,378084	-0,6149	0,467381	0,367549	0,14953
warmińsko-mazurskie	-0,10322	-0,2574	0,218951	0,427529	0,071466
wielkopolskie	-0,9181	-0,53919	-0,44938	-0,37495	-0,57041
zachodniopomorskie	1,222533	2,239157	0,659388	0,2251	1,086545

Źródło: opracowanie własne.

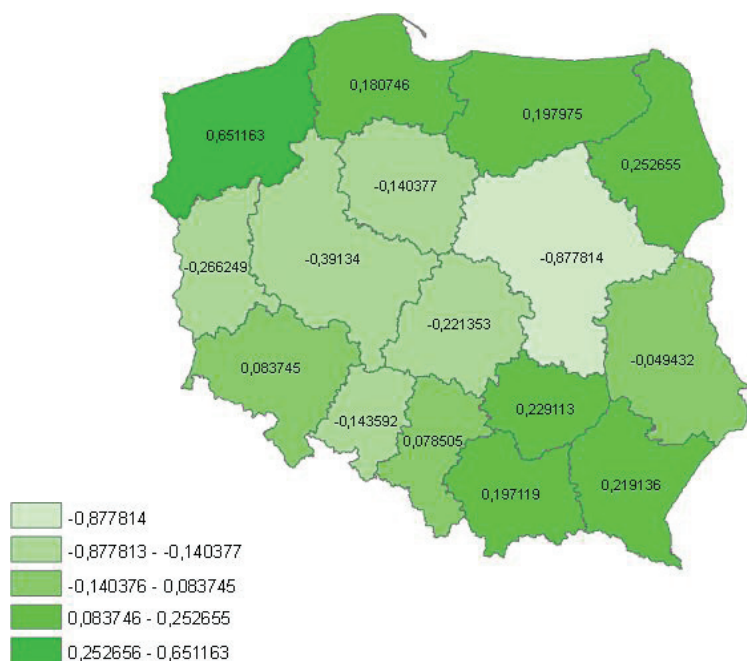
Rycina 1. Województwa a rozwój zrównoważony turystyki (obszar A)

Źródło: opracowanie własne.

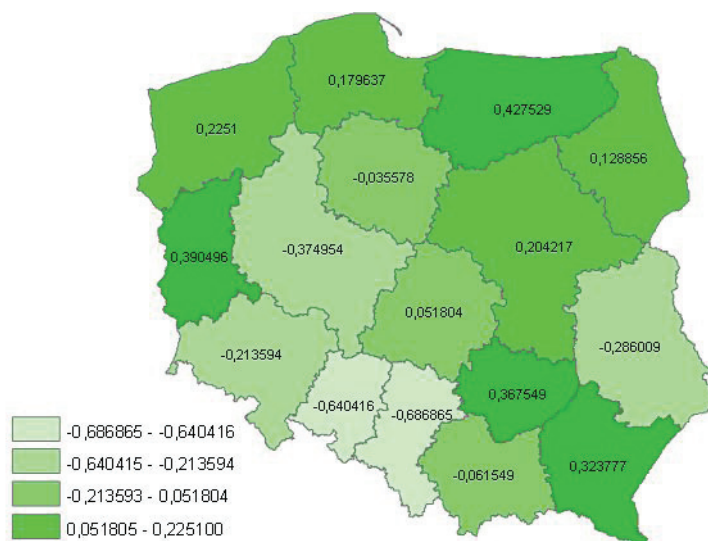
Rycina 2. Województwa a rozwój zrównoważony turystyki (obszar B)

Źródło: opracowanie własne.

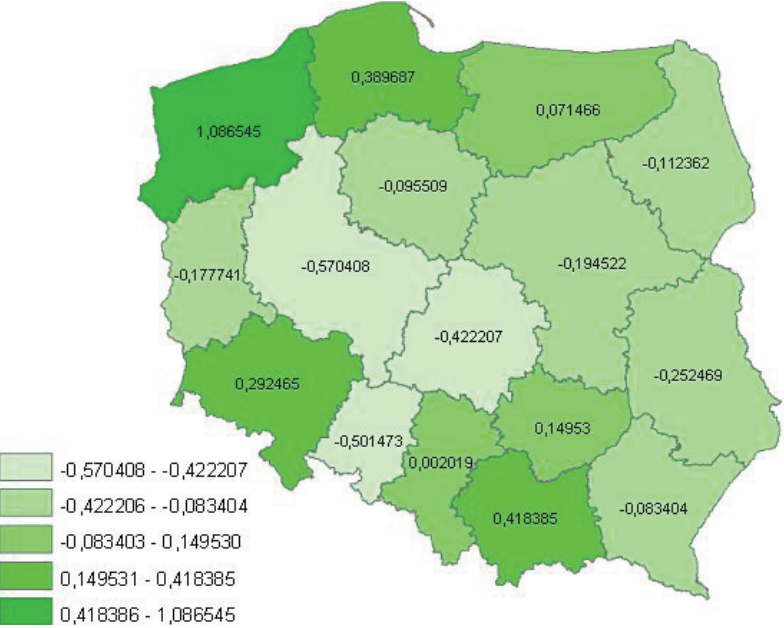
Rycina 3. Województwa a rozwój zrównoważony turystyki (obszar C)

Źródło: opracowanie własne.

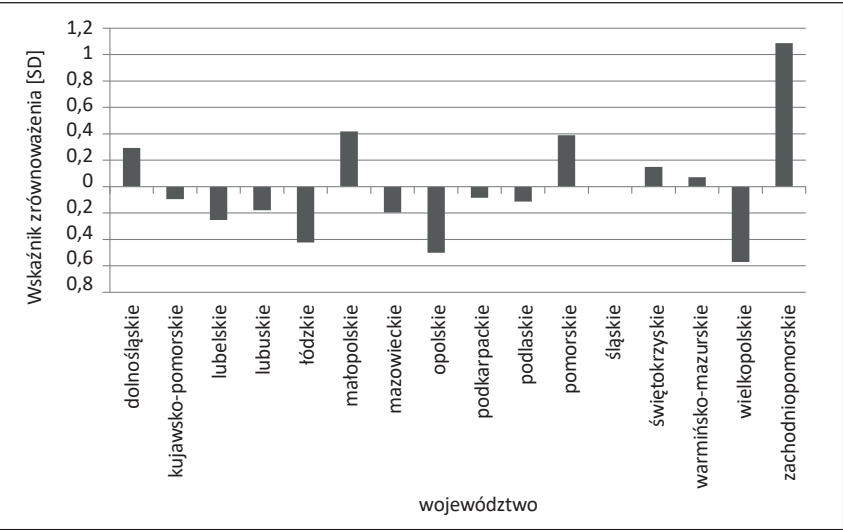
Rycina 4. Województwa a rozwój zrównoważony turystyki (obszar D)

Źródło: opracowanie własne

Rycina 5. Województwa a rozwój zrównoważony turystyki (zestawienie zbiorcze – obszary A, B, C, D)

Źródło: opracowanie własne.

Rycina 6. Względny poziom zrównowazenia turystyki w województwach

Źródło: opracowanie własne.

7.2. Narzędzia pomocnicze w badaniu stopnia zrównoważenia turystyki w Polsce

7.2.1. Badania wśród turystów

Metoda i próba badawcza

Badania empiryczne zostały poprzedzone studium literatury. Kolejnym krokiem było sporządzenie kwestionariusza ankiety. Udział w badaniu wzięli turyści, którzy spędzili przynajmniej jedną noc w obiekcie bazy noclegowej. Takie kryterium pozwoliło na dotarcie do osób, które miały możliwość ocenienia pełnej oferty hotelu. Sondaż gwarantował anonimowość gości hotelowych. W kwestionariuszu zamieszczono także pytania związane z cechami demograficznymi respondentów (płeć, wiek, wykształcenie, kraj pochodzenia), co pozwoliło na zbadanie dodatkowych zależności. Analiza statystyczna prowadzona była w oparciu o przedstawiony cel i hipotezy badawcze. Ponieważ odpowiedzi na pytania miały charakter zmiennych kategoriowych, analiza statystyczna bazowała na frekwencjach uzyskanych odpowiedzi. Z tego samego powodu zależności między zmiennymi analizowane były opartym o frekwencję testem χ^2 (Chi2, Chi Sqr)¹⁷. Dane były badane za pomocą pakietów „confreq” i „FunChisq” środowiska „R”¹⁸. Do analizy ankiet wypełnianych przez gości hotelowych był stosowany test χ^2 badający zgodność frekwencji liczby poszczególnych odpowiedzi udzielanych w pytaniach. W przypadku ankiet wypełnianych przez personel hotelu, ze względu na merytoryczne przygotowanie respondentów, warunek niezależności odpowiedzi mógł nie być spełniony, dlatego korzystano wtedy z testu V Cramera.

W wyniku badania zebrano 405 ankiet w 43 hotelach. Respondenci korzystali zwykle z hoteli trzy- i czterogwiazdkowych. Wśród ankietowanych w niewielkim i nieistotnym stopniu przeważały kobiety (51,62%), a wiek badanych mieścił się w granicach 18–75 lat. Drugą grupę danych stanowiły informacje uzyskane w ankietach prowadzonych wśród gości odwiedzających hotele na terenie Małopolski. Kwestionariusz zawierał między innymi pytania dotyczące stosunku respondentów do kwestii rozwoju zrównoważonego. Ponieważ odpowiedzi miały charakter jakościowy, zamieniono je na liczbowe, przypisując wartościom odpowiedzi wagi. System ten jest

¹⁷ G.A. Ferguson, Y. Takane, *Analiza...*, op. cit.

¹⁸ R Core Development Team, R, *A language and environment for statistical computing*. Vienna, Austria, R Foundation for Statistical Computing, 13th May 2016, <http://www.R-project.org> [dostęp: 21.10.2018].

powszechnie stosowany w badaniach dotyczących preferencji turystycznych¹⁹, a eksperckie przypisanie wag uznawane jest za metodę właściwą przy ocenie preferencji i postaw respondentów²⁰. Podczas konwersji danych porządkowych na liczbowe przyjęto następujące zasady:

- odpowiedzi „nie” zawsze przypisywano wartość 0;
- odpowiedzi „tak” w pytaniach dychotomicznych przypisywano wartość 1.

Dla pytania: Czy uważa Pan/Pani, że w hotelach powinny być prowadzone działania na rzecz zrównoważonego rozwoju? odpowiedź „nie wiem” traktowano jako pośrednią i przypisywano jej wartość 0,5 punktu. Inny klucz przypisywania wartości zastosowano do pytania: Czy byłby/byłaby Pan/Pani skłonny/sklonna zapłacić więcej za nocleg w hotelu wiedząc, że prowadzi on działania na rzecz zrównoważonego rozwoju? W tym przypadku odpowiedzi „nie wiem” przypisywano wartość 1, zaś „tak” 1,5. Podejście to wynika z faktu, że gotowość ponoszenia dodatkowych kosztów, związanych z realizacją założeń rozwoju zrównoważonego, jest uważana za najbardziej miarodajny i wiarygodny sprawdzian rzeczywistego stosunku respondenta do tej idei²¹, co predestynuje ją do przydzielenia najwyższej wagi. W bardziej szczegółowych badaniach dotyczących tej problematyki zaleca się określanie pułapu (kwotowego lub procentowego) akceptowalnej przez respondentów różnicy w cenie²². Ponieważ jednak w niniejszych badaniach nie dysponowano takimi danymi założono, że już nie odrzucenie a priori takiej możliwości należy uznać za przejaw zainteresowania, co jest zgodne z metodami oceny eksperckiej²³.

Wyniki badań

Zaledwie 19,40% badanych zwraca uwagę na to, czy w hotelu prowadzone są działania prospołeczne. Nie stwierdzono związku pomiędzy płcią, wykształceniem ani wiekiem.

¹⁹ A. Ziernicka-Wojtaszek, T. Zawora, *Wybrane metody oceny atrakcyjności agroturystycznej terenów wiejskich*, „Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich” 2011, nr 2, s. 235–245; T. Stypka, A. Flaga-Maryńczyk, *Możliwości stosowania zmodyfikowanej metody AHP w problemach inżynierii środowiska*, „Ekonomia i Środowisko” 2016, nr 2, s. 37–53.

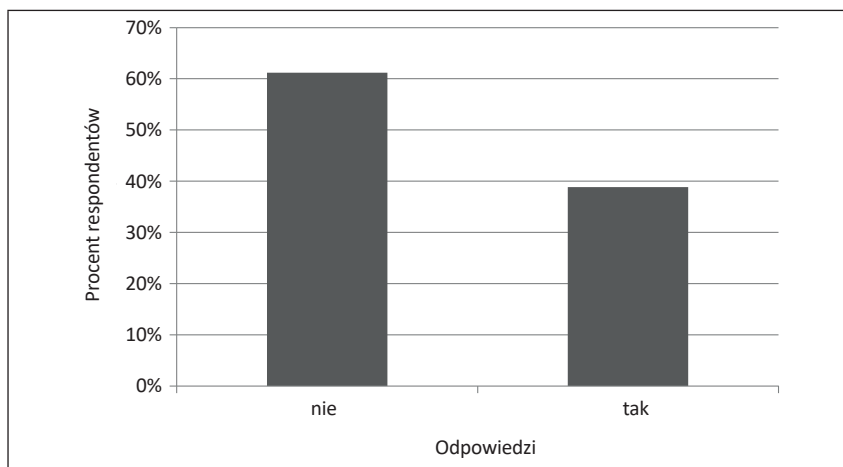
²⁰ N. Bontis, *National Intellectual Capital Index: A United Regions Initiative for the Arab Region*, „Journal of Intellectual Capital” 2004, Vol. 5 (1), s. 13–39.

²¹ M. Munasinghe, *The Economist's Approach to Sustainable Development*, „Finance and Development” 1993, Vol. 30 (4), s. 16–29.

²² S. Ambec, P. Lanoie, *Does It Pay to Be Green? A Systematic Overview*, „Academy of Management Perspectives” 2008, Vol. 22 (4), s. 45–62.

²³ N. Bontis, *National...*, op. cit.

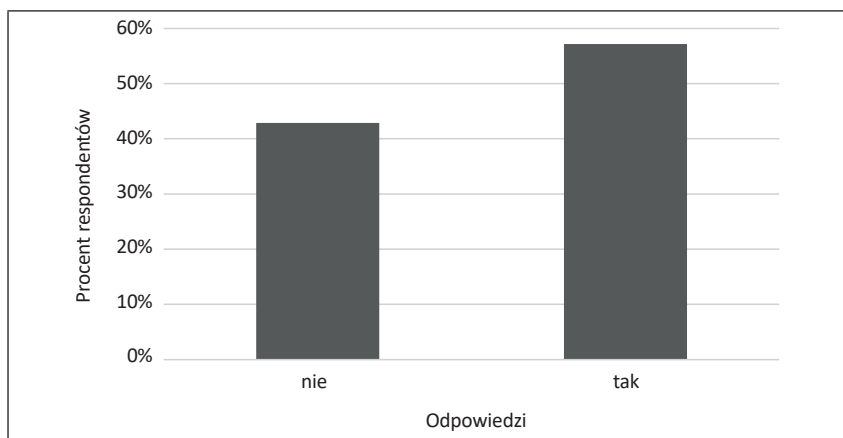
Jednak ponad dwa razy więcej respondentów (38,81%) twierdzi, że działania takie powinny być przez hotel podejmowane (rycina 7).

Rycina 7. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy uważa Pan/Pani, że w hotelach powinny być prowadzone działania prospołeczne?

Źródło: opracowanie własne.

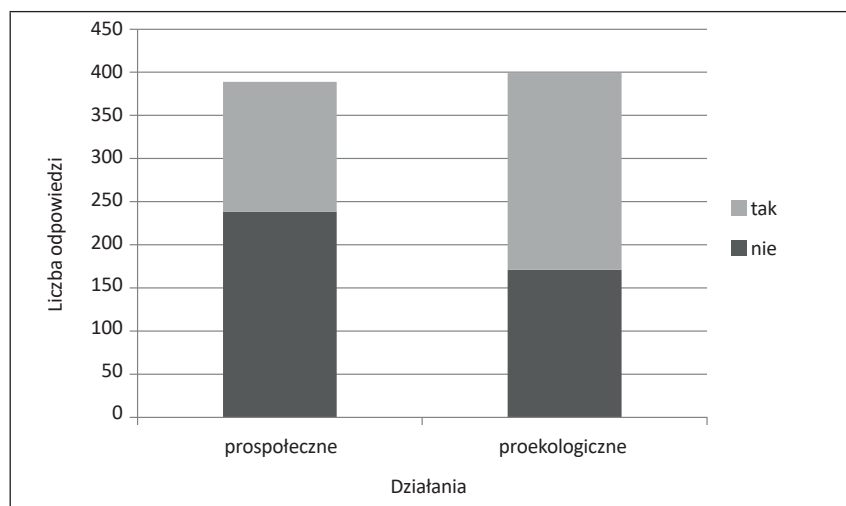
Osoby uważające, że w hotelu powinny być prowadzone działania prospołeczne są statystycznie istotnie starsze niż osoby, które nie zauważają takiej potrzeby ($Z=3,232$; $p=0,0012$).

Rycina 8. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy uważa Pan/Pani, że w hotelach powinny być prowadzone działania proekologiczne?

Źródło: opracowanie własne.

Ponad połowa respondentów uważa, że w hotelach powinny być prowadzone działania proekologiczne i jest to frakcja istotnie wyższa niż w przypadku działań prospołecznych ($\chi^2=26,497$; $p<0,0001$).

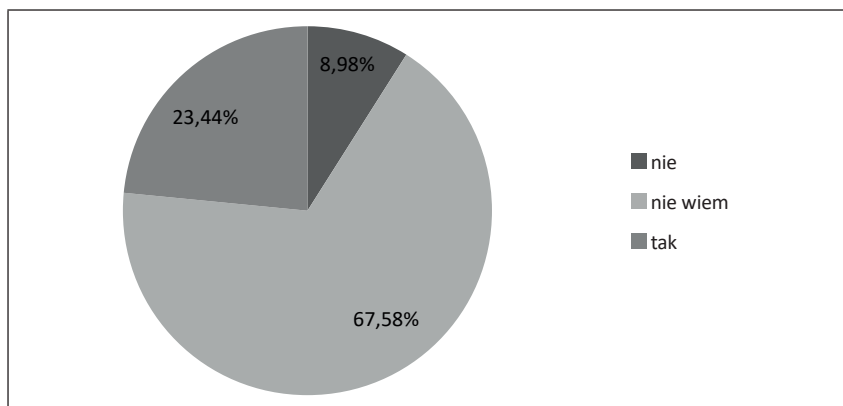
Rycina 9. Porównanie odpowiedzi na pytania dotyczące prowadzenia działań proekologicznych i prospołecznych w hotelach

Źródło: opracowanie własne.

Ponad jedna trzecia (36,45%) respondentów deklaruje znajomość idei rozwoju zrównoważonego. Znajomość ta jest związana z wykształceniem ($\chi^2=12,130$; $p=0,0164$) – respondenci z wykształceniem wyższym deklarują ją najczęściej. Bliska statystycznej istotności ($Z=1,935$; $p=0,0529$) jest różnica w wieku, ponieważ osoby deklarujące znajomość idei rozwoju zrównoważonego są młodsze. Nie stwierdzono związku pomiędzy płcią a znajomością idei rozwoju zrównoważonego. Na pytanie: Czy uważa Pan/Pani, że hotele powinny prowadzić działania na rzecz zrównoważonego rozwoju? zdecydowana większość respondentów odpowiada „nie wiem”.

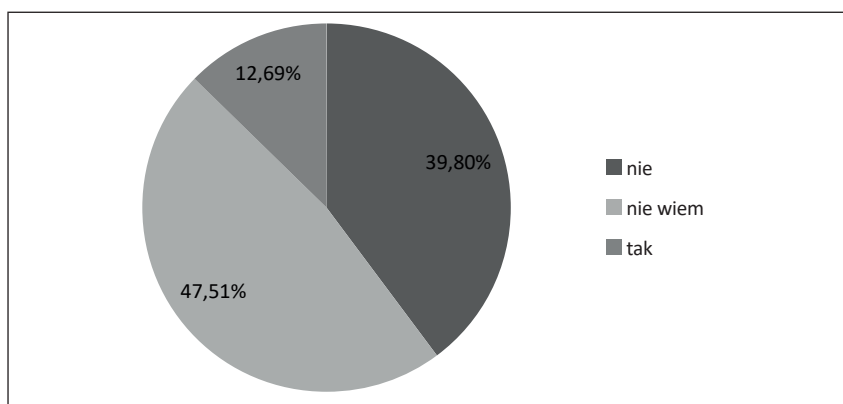
Nie stwierdzono związku pomiędzy wiekiem, płcią, wykształceniem a opinią o tym, czy hotele powinny prowadzić działania na rzecz rozwoju zrównoważonego.

Angażowanie się w działania na rzecz rozwoju zrównoważonego deklaruje niecałe 20% respondentów. Na kluczowe pytanie dotyczące gotowości ponoszenia dodatkowych kosztów w hotelach zrównoważonych twierdząco odpowiedziało 12,69% respondentów, przy czym najczęstszym wyborem była odpowiedź „nie wiem”.

Rycina 10. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy uważa Pan/Pani, że hotele powinny prowadzić działania na rzecz zrównoważonego rozwoju?

Źródło: opracowanie własne.

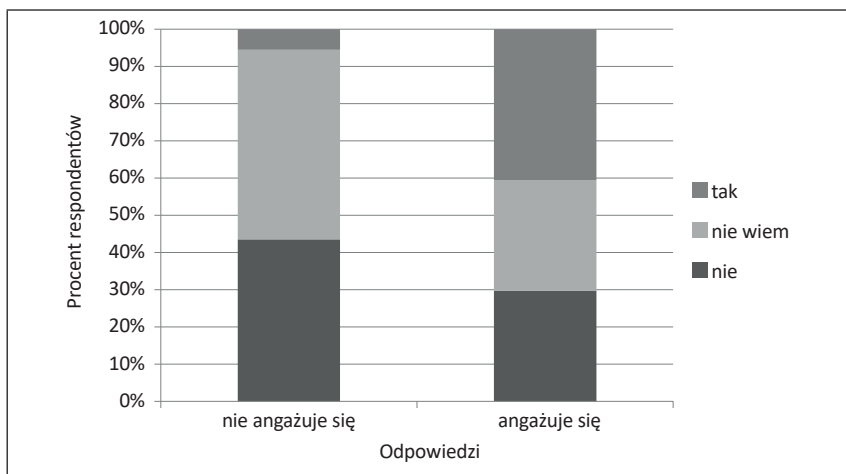

Rycina 11. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy byłby/byłaby Pan/Pani skłonny/skłonna zapłacić więcej za nocleg w hotelu wiedząc, że prowadzi on działania na rzecz zrównoważonego rozwoju?

Źródło: opracowanie własne.

Deklaracja chęci zapłacenia więcej nie wykazuje związku z płcią, wiekiem ani wykształceniem.

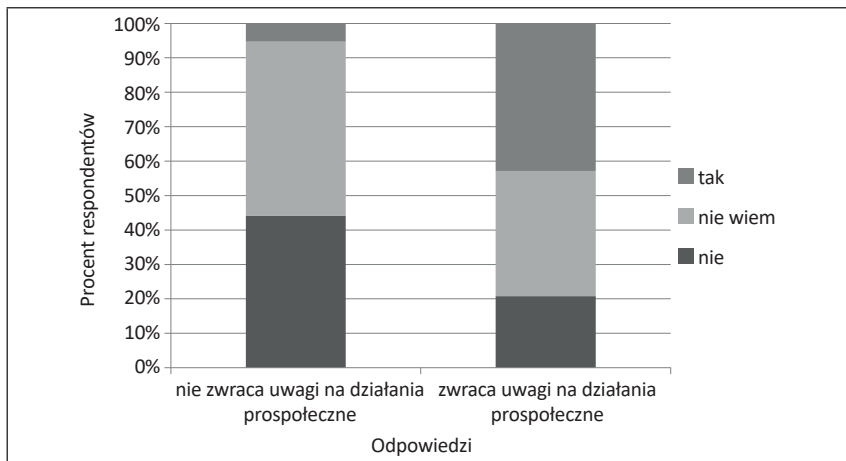
Stwierdzono, że osoby w życiu codziennym angażujące się w działania na rzecz rozwoju zrównoważonego istotnie częściej deklarują skłonność do płacenia wyższej ceny za hotele wdrażające te zasady ($\chi^2=68,523$; $p<0,0001$).

Rycina 12. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy w życiu codziennym angażuje się Pan/Pani w działania na rzecz zrównoważonego rozwoju? (W kontekście gotowości ponoszenia przez gości dodatkowych kosztów)

Źródło: opracowanie własne.

Istotnie częściej gotowość do ponoszenia dodatkowych kosztów deklarują osoby, które przy wyborze hotelu zwracają uwagę na to, czy prowadzi się w nim działania prospołeczne ($\chi^2 = 81,193$; $p < 0,0001$).

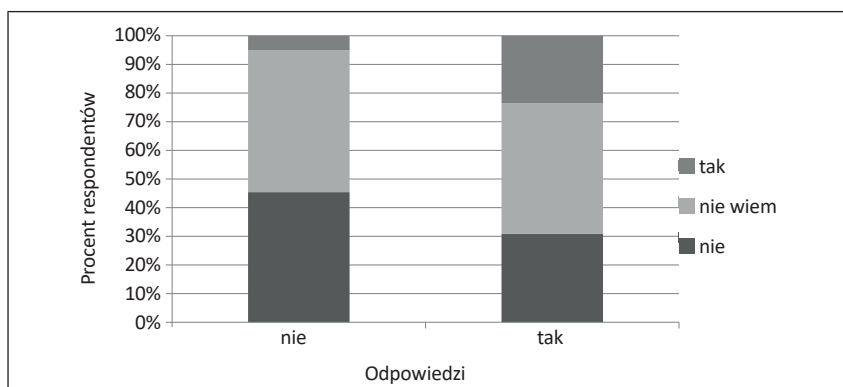

Rycina 13. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy podczas wyboru hotelu zwraca Pan/Pani uwagę, czy w obiekcie prowadzone są działania prospołeczne? (W kontekście gotowości ponoszenia przez gości dodatkowych kosztów)

Źródło: opracowanie własne.

7. Turystyka zrównoważona – propozycje wdrażania koncepcji... 147

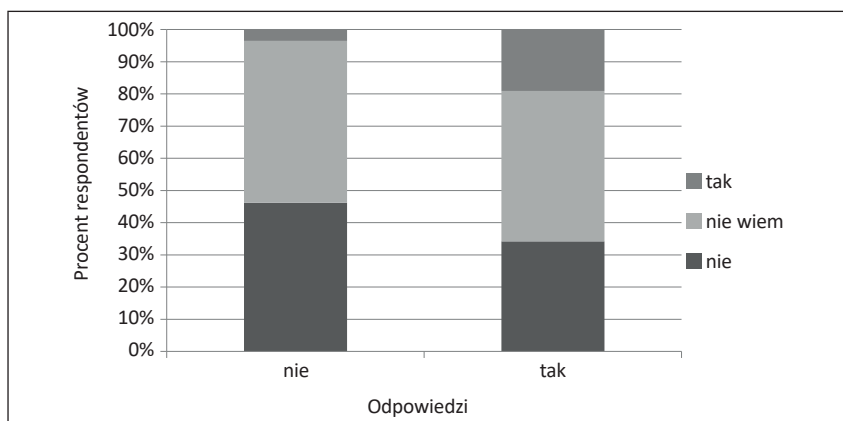
Osoby uważające, że hotel powinien prowadzić działania prospołeczne wykazują wyższą gotowość ponoszenia dodatkowych kosztów ($\chi^2 = 30,820$; $p < 0,0001$).

Rycina 14. Zestawienie odpowiedzi na pytanie związane z tym, czy w hotelu powinny być prowadzone działania prospołeczne w kontekście gotowości ponoszenia przez gości dodatkowych kosztów

Źródło: opracowanie własne.

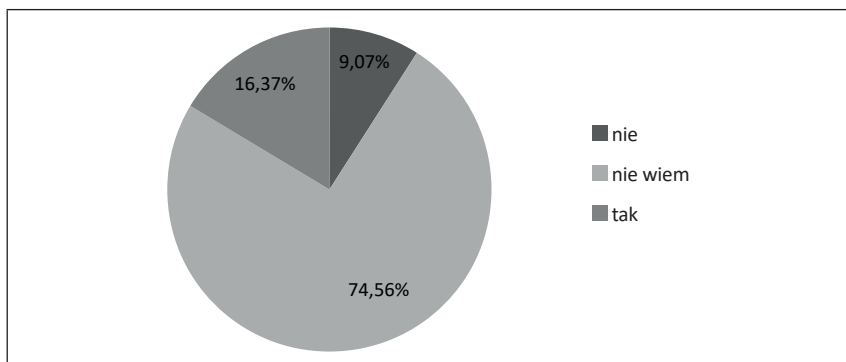
Ta sama prawidłowość dotyczy działań proekologicznych ($\chi^2 = 22,912$; $p < 0,0001$):

Rycina 15. Zestawienie odpowiedzi na pytanie związane z tym, czy w hotelu powinny być prowadzone działania proekologiczne w kontekście gotowości ponoszenia przez gości dodatkowych kosztów

Źródło: opracowanie własne.

Zdecydowana większość (74,56%) respondentów nie wie, czy w hotelu, w którym przebywają, prowadzone są działania na rzecz rozwoju zrównoważonego. Ta wiedza nie jest związana z płcią, wiekiem i wykształceniem.

Rycina 16. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy w hotelu, w którym Pan/Pani obecnie przebywa, podejmowane są działania na rzecz zrównoważonego rozwoju?

Źródło: opracowanie własne.

Wskazując na działania na rzecz rozwoju zrównoważonego respondenci przede wszystkim skupiali się na ekologii – segregacji odpadów, oszczędzaniu wody i energii. Ankietowani sporadycznie wskazywali na działania prospołeczne, wymieniając m.in. pomoc osobom w trudnej sytuacji, zatrudnianie pracowników z obszarów słabo rozwiniętych, zatrudnianie osób niepełnosprawnych, współpracę z lokalnymi przedsiębiorcami. W dalszej części postępowania przypisano wartościom odpowiedzi wagi (tabela 48), a następnie przedstawiono je w ramach ryciny.

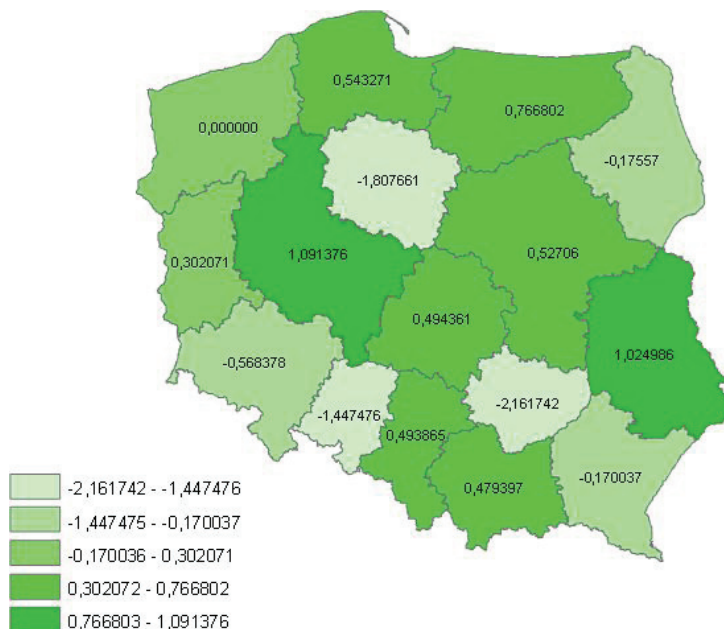
Tabela 48. Punktacja dotycząca odpowiedzi respondentów

Pytanie	Punktacja odpowiedzi		
	Tak	Nie	Nie wiem
Czy podczas wyboru hotelu zwraca Pan/Pani uwagę, czy prowadzone są w nim działania proekologiczne?	1	0	—
Czy podczas wyboru hotelu zwraca Pan/Pani uwagę, czy prowadzone są w nim działania prospołeczne?	1	0	—
Czy uważa Pan/Pani, że w hotelach powinny być prowadzone działania proekologiczne?	1	0	—
Czy uważa Pan/Pani, że w hotelach powinny być prowadzone działania prospołeczne?	1	0	—

7. Turystyka zrównoważona – propozycje wdrażania koncepcji... 149

Pytanie	Punktacja odpowiedzi		
	Tak	Nie	Nie wiem
Czy znana jest Panu/Pani idea zrównoważonego rozwoju?	1	0	—
Czy uważa Pan/Pani, że hotele powinny prowadzić działania na rzecz zrównoważonego rozwoju?	1	0	0,5
Czy byłby/byłaby Pan/Pani skłonny/sklonna zapłacić więcej za nocleg w hotelu wiedząc, że prowadzi on działania na rzecz zrównoważonego rozwoju?	1,5	0	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Rycina 17. Turyści a rozwój zrównoważony (według województw)

Źródło: opracowanie własne.

7.2.2. Badania wśród gestorów bazy noclegowej

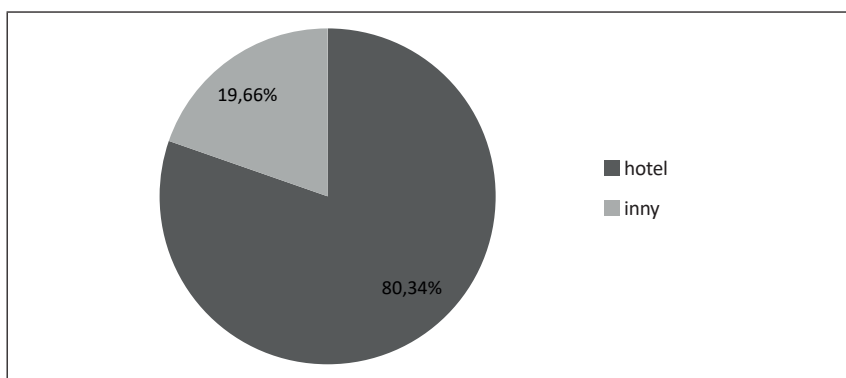
Metoda i próba badawcza

Badania przeprowadzono w okresie od marca do września 2018 roku. Kwestionariusz został skierowany do przedstawicieli turystycznych obiektów bazy noclegowej, położonych przede wszystkim na terenie województwa małopolskiego. Wybór tego regionu wiąże się z jego znaczącą rolą w rozwoju turystyki w Polsce (województwo należy do liderów pod względem liczby korzystających z noclegów, liczby miejsc noclegowych, liczby i rangi

atrakcji turystycznych). Ogółem badaniem objęto 117 obiektów noclegowych. Dobór próby badawczej uwzględnił następujące kryteria:

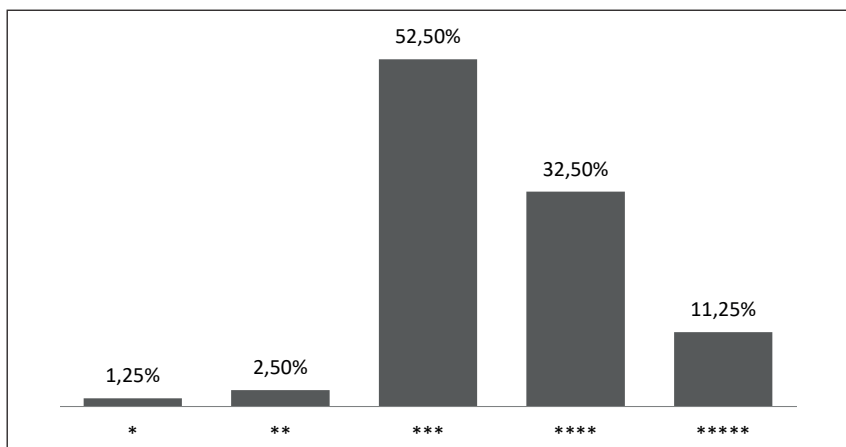
- przedsiębiorstwo prowadzi działalność gospodarczą w branży turystycznej;
- przedsiębiorstwo działa jako podmiot branży hotelarskiej.

Badaniami objęto głównie hotele (94), pozostałe obiekty (23) zostały zakwalifikowane do grupy „inne obiekty noclegowe”. W Polsce przeważają hotele trzygwiazdkowe, co znajduje odzwierciedlenie w wynikach (rycyna 19). W badaniu wzięło udział 32% hoteli przynależnych do systemów hotelowych.

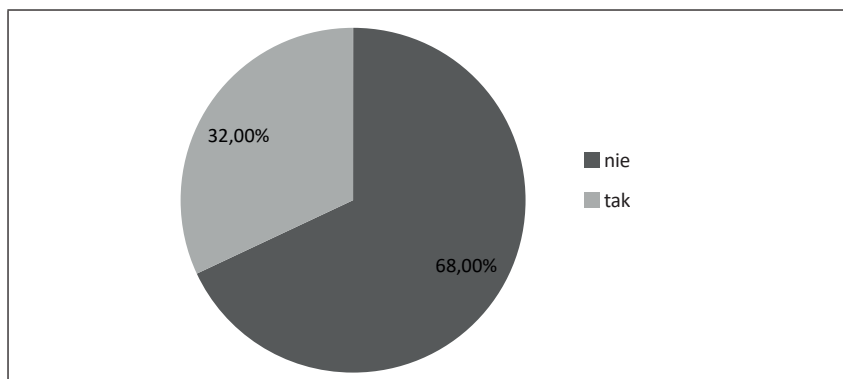
Rycina 18. Obiekty bazy noclegowej wybrane do badań

Źródło: opracowanie własne.

Rycina 19. Kategoria hotelu wybranego do badań

Źródło: opracowanie własne.

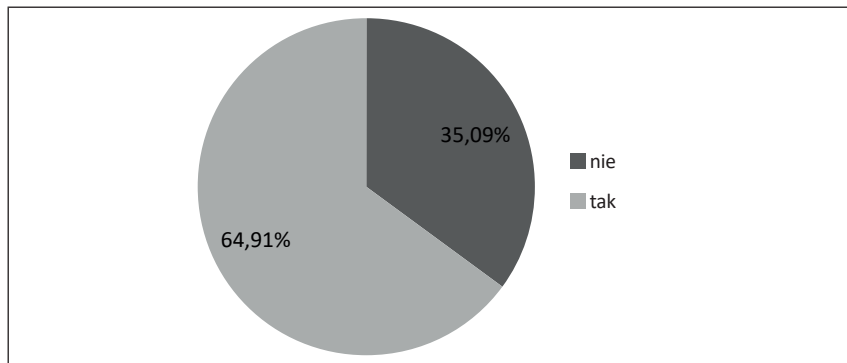
Rycina 20. Przynależność hotelu do sieci systemu hotelowego

Źródło: opracowanie własne.

Informacje otrzymane z kwestionariuszy poddano analizom statystycznym. W celu zbadania relacji pomiędzy zmiennymi (nominalnymi) zastosowano tabele krzyżowe dla syntetycznego ujęcia pojawiających się zależności przy użyciu miary V Cramera. Jest ona jedną z miar siły związku opartą na χ^2 , stosowaną w przypadku zmiennych nominalnych. Przyjmuje wartości od 0 (brak związku) do 1 (maksymalnie silny związek), choć w praktyce w badaniach społecznych związek na poziomie 0,2–0,3 może być już traktowany jako istotny. Dodatkowo w przypadku interesujących zmiennych dotyczących podejmowanych działań na rzecz rozwoju zrównoważonego, na podstawie trzech pytań został stworzony syntetyczny indeks różnicujący obiekty pod względem aktywności (podejmowania działań). Za każdą deklarację prowadzenia działań dotyczących: a) rozwoju zrównoważonego, b) działań proekologicznych, c) działań prospołecznych, badany obiekt mógł uzyskać 1 punkt. W ten sposób 3 punkty uzyskiwały obiekty deklarujące prowadzenie wszystkich rodzajów działań (najbardziej aktywne). Analizy zostały wykonane w programie R przy pomocy pakietu *questionr*²⁴.

²⁴ *Questionr*, <https://www.rdocumentation.org/packages/questionr/versions/0.6.3> [dostęp: 21.10.2018].

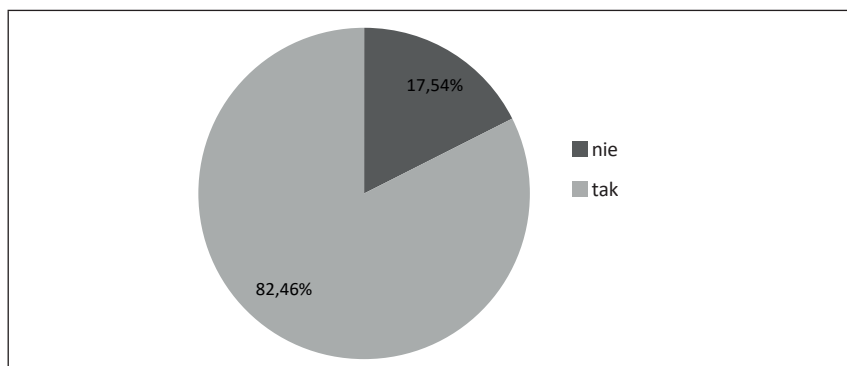
Wyniki badań

Rycina 21. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy znana jest Panu/Pani idea rozwoju zrównoważonego?

Źródło: opracowanie własne.

Z przeprowadzonych badań wynika, że dla 65% przedstawicieli przedsiębiorstw sektora turystycznego znana jest idea rozwoju zrównoważonego.

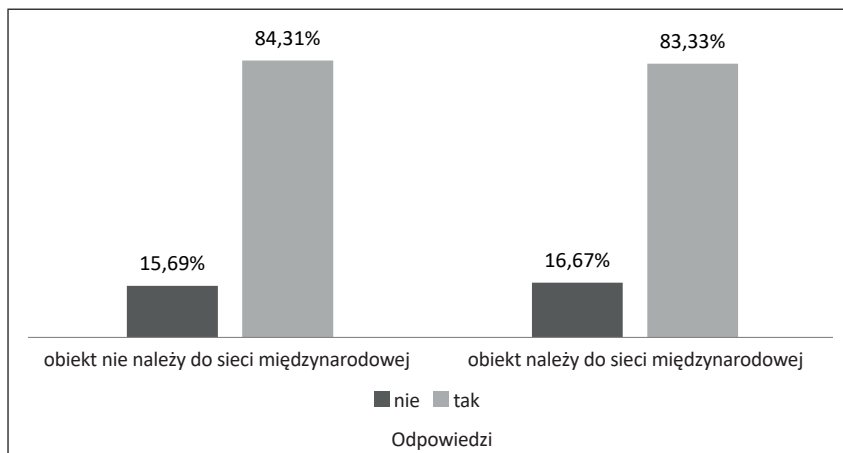

Rycina 22. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy uważa Pan/Pani, że w obiektach hotelarskich i innych, w których świadczone są usługi hotelarskie, powinny być prowadzone działania proekologiczne?

Źródło: opracowanie własne.

Gestorzy bazy noclegowej uważają, że w obiektach powinny być podejmowane działania proekologiczne. Dotyczy to zarówno obiektów należących do międzynarodowych sieci hotelowych, jak i do tych, które do nich nie należą.

W odpowiedzi na następne pytanie respondenci zaproponowali działania proekologiczne, jakie powinny być świadczone w obiektach bazy noclegowej. Najczęściej wymieniali recykling, oszczędzanie energii elektrycznej oraz wody, rzadszą wymianę ręczników i pościeli. Na dalszych miejscach znalazły się takie propozycje jak np. używanie opakowań szklanych i papierowych oraz ekologicznych środków czystości.

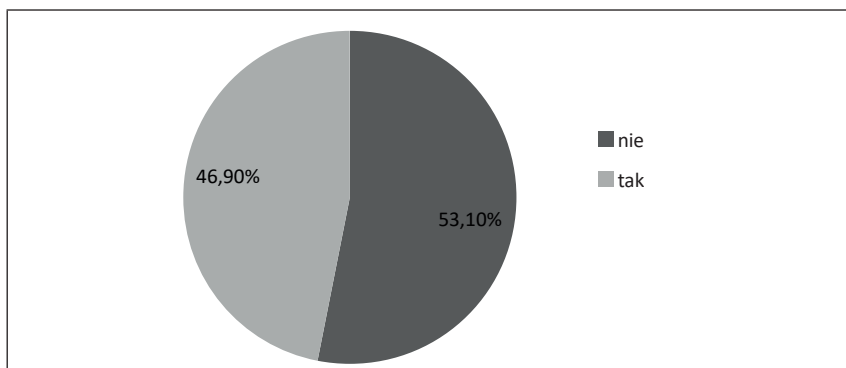
Rycina 23. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy uważa Pan/Pani, że w obiektach hotelarskich i innych, w których świadczone są usługi hotelarskie, powinny być prowadzone działania proekologiczne? (W zależności od przynależności do międzynarodowych sieci hotelowych)

Źródło: opracowanie własne.

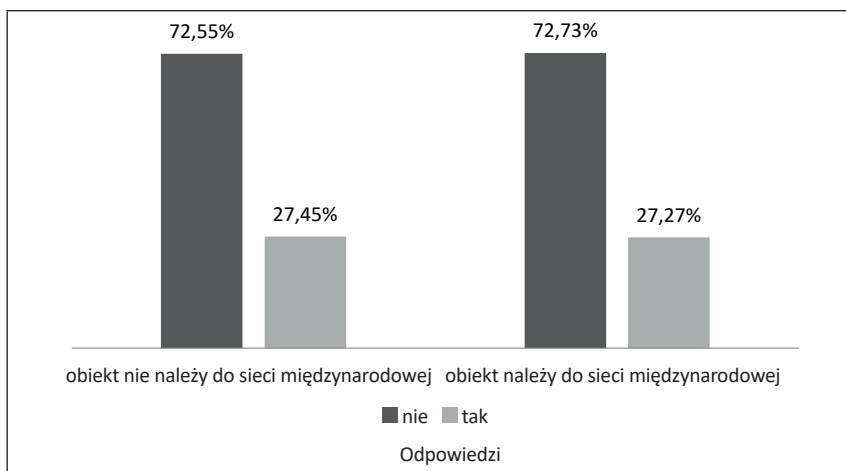
Rycina 24. Rodzaje działań i usług proekologicznych jakie powinny być prowadzone w obiektach hotelarskich i innych obiektach noclegowych

Źródło: opracowanie własne.

Rycina 25. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy uważa Pan/Pani, że w obiektach hotelarskich i innych, w których świadczone są usługi hotelarskie, powinny być prowadzone działania prospołeczne?

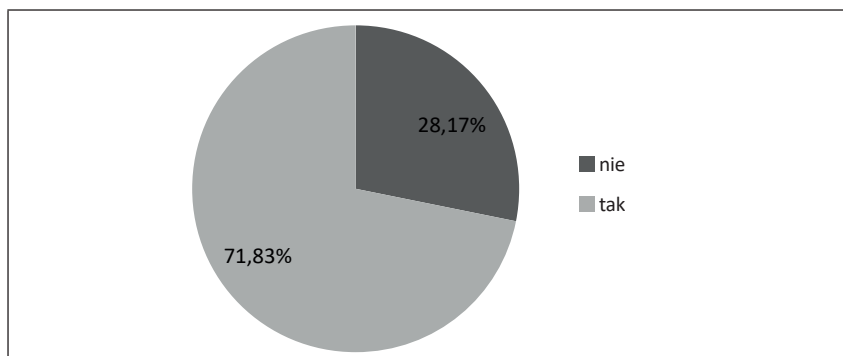
Źródło: opracowanie własne.

Rycina 26. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy uważa Pan/Pani, że w obiektach hotelarskich i innych, w których świadczone są usługi hotelarskie, powinny być prowadzone działania prospołeczne? (W zależności od przynależności do międzynarodowych sieci hotelowych)

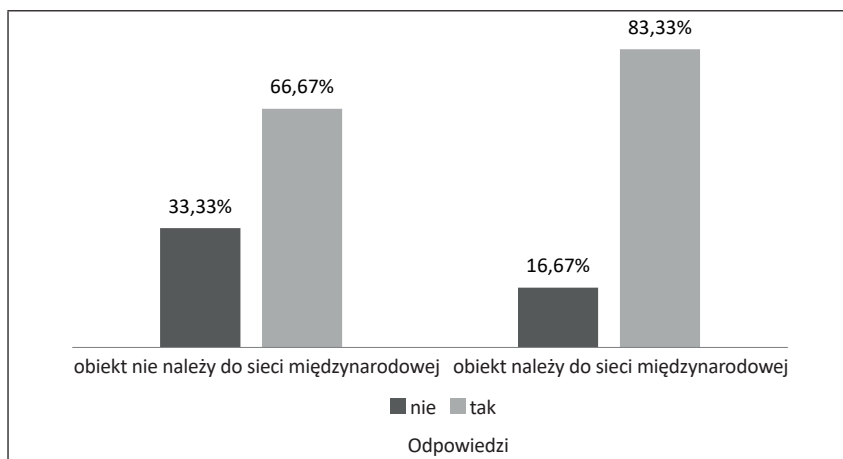
Źródło: opracowanie własne.

Podczas badania respondenci zostali zapytani o potrzebę stosowania działań prospołecznych w obiektach noclegowych. Większość ankietowanych twierdzi, że takie działania nie są konieczne. Dotyczy to zarówno obiektów należących do międzynarodowych sieci hotelowych, jak i do tych, które do nich nie należą.

Rycina 27. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy w badanym obiekcie podejmowane są działania na rzecz zrównoważonego rozwoju?

Źródło: opracowanie własne.

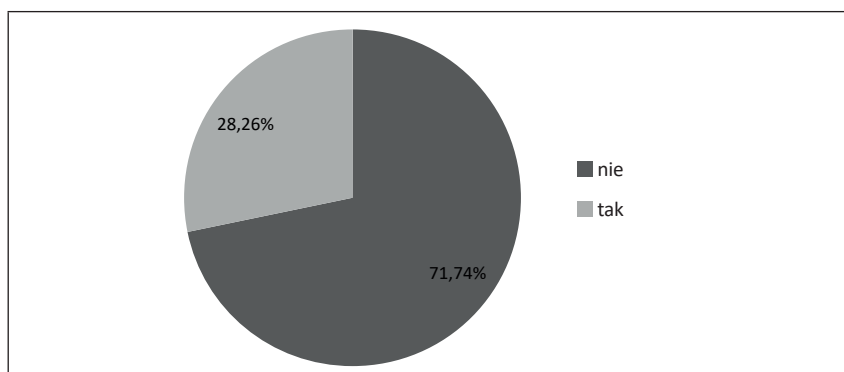
Rycina 28. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy w badanym obiekcie podejmowane są działania na rzecz zrównoważonego rozwoju? (W zależności od przynależności do międzynarodowych sieci hotelowych)

Źródło: opracowanie własne.

Niemal 3/4 respondentów odpowiedziało, że w obiekcie którego dotyczy badanie podejmowane są działania z zakresu rozwoju zrównoważonego, jednak częściej taka aktywność jest widoczna w przypadku obiektów należących do międzynarodowych systemów i sieci hotelowych.

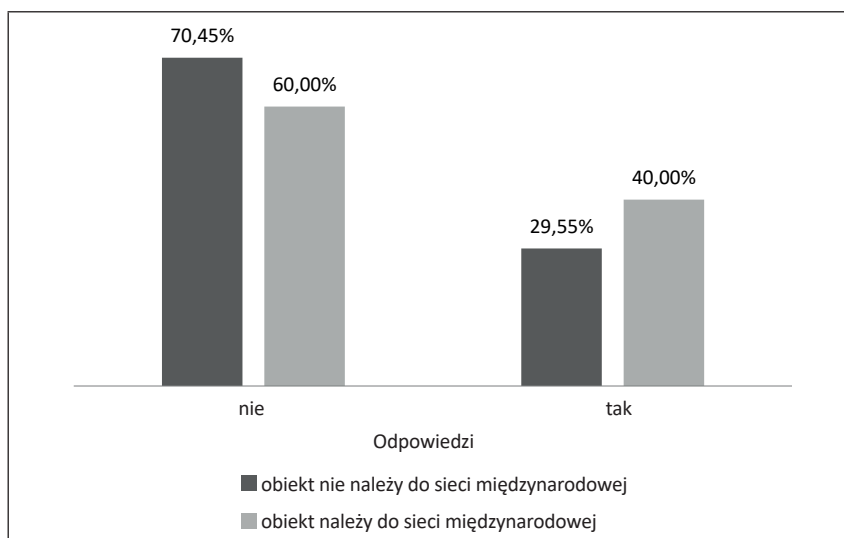
Działania proekologiczne podejmuje 64% obiektów, w tym 60,9% obiektów nienależących do sieci i 72% obiektów przynależnych do międzynarodowych systemów i sieci hotelowych.

Działania prospołeczne podejmuje się tylko w 29% obiektów, w tym 27,5% nienależących do sieci i 27,3% obiektów przynależnych do międzynarodowych systemów i sieci hotelowych.

Rycina 29. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy w obiekcie wdrożono systemy certyfikacji, standaryzacji związane ze zrównoważonym rozwojem (w tym ecoetykiety, ISO i inne)?

Źródło: opracowanie własne.

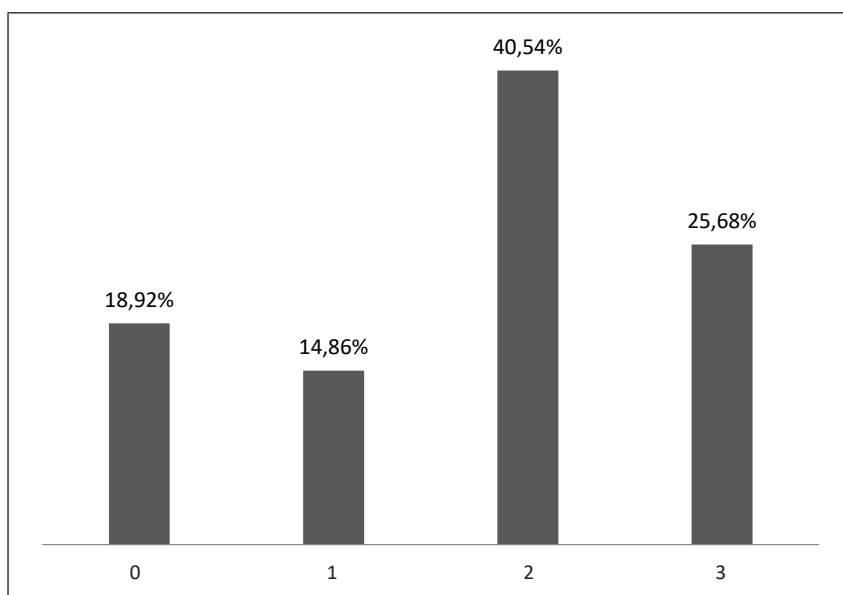

Rycina 30. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy w obiekcie wdrożono systemy certyfikacji, standaryzacji związane ze zrównoważonym rozwojem (w tym ecoetykiety, ISO i inne)? (W zależności od przynależności do międzynarodowych sieci hotelowych)

Źródło: opracowanie własne.

Z badania wynika, że stosunkowo niewiele obiektów wdraża systemy certyfikacji i standaryzacji związane z rozwojem zrównoważonym. Niepełna 30% obiektów, które nie należą do międzynarodowych sieci podlega certyfikacji, a 40% działających w ramach systemów taką aktywność wykazuje.

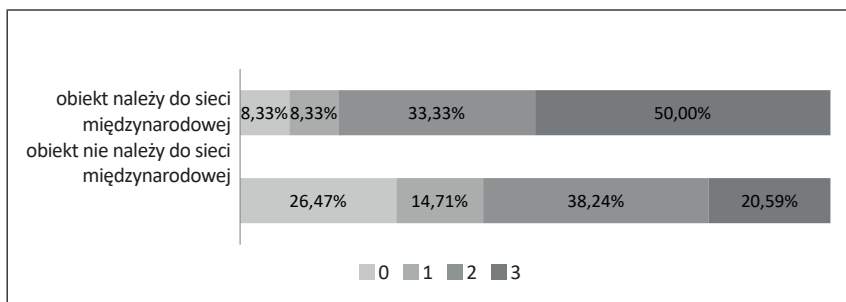
Gestorzy baz noclegowych zapytani o plany wdrożenia zasad rozwoju zrównoważonego do swojej działalności, w zdecydowanej większości potwierdzili chęć zastosowania takich rozwiązań (64,5% działających poza systemami sieci i 77,8% działających w ramach systemów).

Rycina 31. Indeks aktywności obiektów dotyczący podejmowanych działań w zakresie rozwoju zrównoważonego

Źródło: opracowanie własne.

Na rycinie 31 widać, że najliczniejszą grupę badanych obiektów (ponad 40%) stanowią takie, które deklarują prowadzenie dwóch spośród wymienianych w ankiecie typów działań (wartości 2 na indeksie odpowiadają tylko te obiekty, które deklarują znajomość idei rozwoju zrównoważonego, czyli 74 obiekty), a 1/4 obiektów prowadzi wszystkie działania, które pojawiają się w ankiecie. Mniej niż 20% znających ideę deklaruje, że nie prowadzi żadnych z 3 rodzajów działań.

Rycina 32. Indeks aktywności obiektów hotelarskich dotyczący podejmowanych działań w zakresie zrównoważonego rozwoju w podziale na przynależność do międzynarodowych sieci

Źródło: opracowanie własne.

Na rycinie 32 widoczna jest wyraźna różnica między obiektami hotelarskimi należącymi i nienależącymi do sieci międzynarodowych, biorąc pod uwagę indeks aktywności dotyczący podejmowania działań w zakresie rozwoju zrównoważonego. Porównanie rozkładów procentowych w grupie należącej i nienależącej ujawnia, że ponad 80% należących prowadzi przynajmniej 2 działania, podczas gdy dla nienależących wynik ten jest o około 25 punktów procentowych niższy (58,8%). Widać również, że wśród obiektów nienależących do sieci międzynarodowej znacznie częstsza jest deklaracja (ponad 1/4), że nie prowadzą one żadnych działań.

Rozdział 8.

Dyskusja i podsumowanie

8.1. Omówienie wyników badań w świetle przyjętych założeń badawczych

W opracowaniu niniejszej monografii przedstawiono koncepcję rozwoju zrównoważonego w aspekcie założeń teoretycznych oraz ich implementacji w praktyce wraz z konstrukcją teoretycznego zestawu wskaźników zrównoważenia turystyki (cel teoretyczny C.1.). Następnie dokonano empirycznej weryfikacji wskaźników turystyki zrównoważonej w odniesieniu do województw w Polsce wraz z dodatkową analizą, przy użyciu narzędzi pomocniczych, skierowanych do podmiotów rynku usług turystycznych (cel empiryczny C.2.). Pogłębione studia literaturowe z zakresu badań nad turystyką zrównoważoną pozwoliły na sformułowanie następujących hipotez badawczych, przyjętych w ramach prowadzonych badań empirycznych:

- W polskiej turystyce widoczne są dysproporcje we wdrażaniu zasad rozwoju zrównoważonego między regionami.
- W polskiej turystyce widoczna jest zależność między wskaźnikami rozwoju zrównoważonego turystyki a wskaźnikami rozwoju infrastruktury noclegowej i jej wykorzystania w układzie regionalnym w Polsce.
- Idea rozwoju zrównoważonego jest znana turystom korzystającym z obiektów działających w obrębie rynku usług turystycznych w Polsce.
- Turyści korzystający z obiektów działających na rynku usług turystycznych w Polsce uważają, że w ramach bazy noclegowej powinny być wdrażane praktyki z zakresu rozwoju zrównoważonego.
- Idea rozwoju zrównoważonego jest znana interesariuszom działającym na rynku turystycznych usług noclegowych w Polsce.
- W ramach podmiotów turystycznych działających na rynku turystycznych usług noclegowych podejmowane są próby implementacji zasad rozwoju zrównoważonego.

Przeprowadzona w pierwszych rozdziałach analiza potwierdziła istnienie problemów w rozumieniu zjawiska rozwoju zrównoważonego, także w stosunku do turystyki. Brak ram odniesienia znajduje przełożenie na stosunkowo rzadko podejmowane w Polsce próby pomiaru rozwoju zrównoważonego turystyki. W związku ze zidentyfikowaną luką poznawczą zaproponowano zestaw wskaźników rozwoju zrównoważonego turystyki, które zostały ujęte w czterech obszarach: zarządzania destynacją (A), wartości ekonomicznej (B), wpływu społecznego i kulturowego (C) oraz wpływu na środowisko przyrodnicze (D). Na tej podstawie dokonano analizy poziomu zrównoważenia turystyki w województwach na terenie Polski. W kwestii dysproporcji między regionami, jeśli chodzi o poziom zrównoważenia turystyki, widoczna jest wiodąca pozycja województwa zachodniopomorskiego (1,086545) i słaba wielkopolskiego (-0,570408). Na wysoki wynik województwa zachodniopomorskiego składa się m.in. największa liczba gmin prowadzących monitoring zjawisk związanych z turystyką, uwzględnienie w dokumentach strategicznych turystyki oraz wysoka pozycja w obszarach B i C. Analiza wybranych wskaźników dotyczących infrastruktury noclegowej i jej wykorzystania (funkcji turystycznej Baretje'a; intensywności ruchu turystycznego wg Schneidera; intensywności ruchu turystycznego wg Charvata; rozwoju bazy noclegowej; gęstości ruchu; gęstości bazy noclegowej, liczby turystycznych obiektów noclegowych na 100 km²) pozwoliła na potwierdzenie wysokiej pozycji województwa zachodniopomorskiego w trzech spośród siedmiu przypadków (funkcji turystycznej Baretje'a, intensywności ruchu turystycznego Schneidera i Charvata). W odniesieniu do drugiej hipotezy przeprowadzono analizę zależności pomiędzy ogólnym wskaźnikiem zrównoważenia województwa a wskaźnikami dotyczącymi infrastruktury noclegowej. Wykorzystano do tego celu technikę regresji krokowej wstecznej (ang. *backward stepwise regression*), a także korelację Pearsona.

W wyniku regresji krokowej wyjściowy, uwzględniający wszystkie zmienne model wykazywał bardzo wysokie dopasowanie ($R^2_{k=0}=0,8778$; $p_{k=0}=0,0041$). W kolejnych krokach dopasowanie to spadało ($R^2_{k=1}=0,8771$, $p_{k=0}=0,0011$; $R^2_{k=2}=0,8762$, $p_{k=2}=0,0023$; $R^2_{k=3}=0,8745$, $p_{k=3}=0,0004$; $R^2_{k=4}=0,8639$, $p_{k=4}=0,0001$; $R^2_{k=0}=0,8458$, $p_{k=0}=0,0001$), co znacznie ogranicza możliwość wykorzystania modelu do stawiania wniosków. W tej sytuacji obliczono współczynniki regresji pomiędzy ogólnym wskaźnikiem zrównoważenia a wybranymi wskaźnikami. Wyniki wskazują na istnienie korelacji między wskaźnikami dotyczącymi infrastruktury noclegowej i jej wykorzystania a zaproponowanymi wskaźnikami rozwoju zrównoważonego turystyki. Najwyższe wartości otrzymano w przypadku wskaźnika

intensywności ruchu wg Charvata, a następnie kolejnych 4 wskaźników (tabela 49) – dwa pozostałe osiągnęły wartość najniższą (gęstości ruchu i rozwoju bazy noclegowej).

Tabela 49. Wartości korelacji pomiędzy ogólnym wskaźnikiem zrównowżenia turystyki a poszczególnymi wskaźnikami dotyczącymi infrastruktury noclegowej i jej wykorzystania

Wskaźnik dotyczący infrastruktury noclegowej i jej wykorzystania	R Pearsona	P
Wskaźnik intensywności ruchu wg Charvata	0,9131	<0,0001*
Wskaźnik funkcji turystycznej Baretje'a	0,8739	<0,0001*
Wskaźnik intensywności ruchu wg Schneidera	0,8439	<0,0001*
Gęstość bazy noclegowej	0,7956	0,0002*
Liczba obiektów noclegowych na 100 km ²	0,6954	0,0027*
Gęstości ruchu	0,4785	0,0608
Wskaźnik rozwoju bazy noclegowej	-0,4485	0,0814

* oznaczono wartości p, zachowujące istotność po uwzględnieniu poprawki Bonferroni (ang. *Bonferroni correction*) na wielokrotne powtórzenia testu.

Źródło: opracowanie własne.

Badania przeprowadzone wśród turystów korzystających z obiektów działających na rynku usług turystycznych wykazały, że ponad połowa respondentów nie wie, czy w ramach bazy noclegowej powinny być wdrażane praktyki z zakresu rozwoju zrównoważonego. Więcej niż połowa respondentów uważa, że w hotelach powinny być prowadzone działania proekologiczne i jest to frakcja istotnie wyższa niż grupa działań prospołecznych ($\chi^2=26,497$; $p<0,0001$). Częściowo wynika to z faktu, iż ponad jedna trzecia (36,45%) respondentów deklaruje znajomość idei rozwoju zrównoważonego, choć ta wiedza związana jest z wykształceniem ($\chi^2=12,130$; $p=0,0164$) – respondenci z wykształceniem wyższym deklarują ją najczęściej. Bliska statystycznej istotności ($Z=1,935$; $p=0,0529$) jest różnica w wieku – osoby deklarujące znajomość idei rozwoju zrównoważonego są młodsze. Dla porównania: koncepcja ta jest znana 65% przedstawicieli przedsiębiorstw sektora turystycznego. Niemal 3/4 respondentów odpowiedziało, że w obiekcie którego dotyczy badanie podejmowane są działania z zakresu rozwoju zrównoważonego, jednak częściej taka aktywność jest widoczna w przypadku obiektów należących do międzynarodowych systemów i sieci hotelowych.

8.2. Dyskusja

Przeprowadzona w pierwszych rozdziałach analiza potwierdziła istnienie problemów w rozumieniu zjawiska rozwoju zrównoważonego, także w odniesieniu do turystyki. To spostrzeżenie znajduje odzwierciedlenie w badaniach innych autorów. Niezgoda podkreśla, że w kwestii definicyjnej brakuje jednomyślności, co powoduje chaos w interpretacji zagadnienia¹. Jednocześnie jak zauważa Guzal-Dec, nie został w pełni wykształcony zintegrowany model rozwoju zrównoważonego². Brak ram odniesienia znajduje przełożenie na stosunkowo rzadko podejmowane w Polsce próby pomiaru rozwoju zrównoważonego w odniesieniu do turystyki. Poza wspomnianymi ograniczeniami związanymi z definiowaniem zjawiska i sposobami jego pomiaru, odnotowane problemy w implementacji zasad rozwoju zrównoważonego do turystyki w Polsce dotyczą każdego z analizowanych obszarów: przyrodniczego, społecznego i gospodarczego.

Wiodące bolączki ochrony przyrody w Polsce pozostają w związku z problemami rozwoju turystyki zrównoważonej. Należą do nich między innymi: brak planu zagospodarowania przestrzennego kraju (oprócz Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030); często zmieniające się prawo dotyczące kwestii ochrony przyrody i jego niedoskonałość; brak spójności w systemie zarządzania obiektami i obszarami prawnie chronionymi; konflikty między ochroną przyrody a interesami gospodarczymi; nie dość sprawnie działający system kształcenia kadr ochrony przyrody³. Dodatkowo Symonides zwraca uwagę, że w kraju nie ma państwowego urzędu, który czuwałby nad wdrożeniem zasad polityki ekologicznej w odniesieniu do rozwoju zrównoważonego turystyki, mimo że tradycje organizacji ruchu turystycznego zgodnego z koncepcją ekoturystyki sięgają XIX wieku⁴. Zagadnienia te nie są obojętne także dla samych turystów. Ich zdaniem największym zagrożeniem dla środowiska przyrodniczego są: zanieczyszczenie wód; niewłaściwa polityka ochrony środowiska; nadmierna eksploatacja terenów atrakcyjnych przyrodniczo przez masowy ruch turystyczny; rozwój przemysłu; intensywny ruch samochodowy; inwestycje budowlane/

¹ A. Niezgoda, *Problems of Implementing Sustainable Tourism in Poland*, „The Poznań University of Economics Review” 2004, Vol. 4 (1), s. 30–42.

² D. Guzal-Dec, *Samorząd gminny w kreowaniu zrównoważonego rozwoju obszarów przyrodniczo cennych województwa lubelskiego*, Biała Podlaska: Wydawnictwo Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II 2015. S. „Monografie i Rozprawy”, nr 4, s. 297.

³ E. Symonides, *Ochrona przyrody*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego 2014, s. 675–681.

⁴ Ibidem, s. 668.

drogowe na terenach atrakcyjnych krajobrazowo; klęski naturalne; nadmierna eksploatacja lasów; skutki globalnego ocieplenia/zmieniający się klimat; intensywne rolnictwo⁵. Przywoływane trudności wykazują związek ze strefą społeczną i gospodarczą. Szerzej o problemach społecznych przez pryzmat rozwoju zrównoważonego w Polsce pisze Guzał-Dec, która wskazała na następujące trudności: duże bezrobocie; zły stan techniczny świetlic wiejskich; brak ośrodków kultury w pełni organizujących życie kulturalne; duży udział ludzi biednych; brak zaplecza sportowo-rekreacyjnego; emigracja młodzieży; brak silnych organizacji pozarządowych/niski poziom kapitału społecznego; niski poziom wykształcenia⁶.

Z kolei w strefie gospodarczej największym problemem, według przywoływanej uprzednio autorki, jest brak infrastruktury turystycznej/słabo rozwinięta infrastruktura turystyczna (baza noclegowa), zły standard infrastruktury turystycznej, mało ścieżek rowerowych, a dalej brak: wizji, strategii rozwoju turystyki, odpowiedniej promocji walorów gminy i identyfikacji wizualnej⁷. Część z problemów gospodarczych byłaby możliwa do zmniejszenia w przypadku właściwego planowania zarówno na gruncie społeczno-ekonomicznym, jak i przestrzennym. Tymczasem analizy przeprowadzone przez Świąder w odniesieniu do strategii rozwoju województw w kraju wykazały, że w niewielkim stopniu nawiązywały one do zasad rozwoju zrównoważonego⁸. Podobne spostrzeżenia dotyczą innych jednostek samorządu terytorialnego. Dla przykładu: ponad 60% gmin uwzględnia zasady rozwoju zrównoważonego, a 77,5% z nich bierze pod uwagę opinie mieszkańców w trakcie procesu kształtowania turystyki⁹. Opiniują oni programy, plany i projekty, biorą udział w spotkaniach i są zaangażowani poprzez inne formy aktywności. Jednocześnie 63% jednostek przyznało, że nie tworzy warunków pozwalających na wymianę wiedzy i doświadczeń w zakresie rozwoju zrównoważonego¹⁰. Guzał-Dec zwraca także uwagę na niski poziom wiedzy przedstawicieli samorządów gmin na temat roli rozwoju zrównoważonego¹¹. Do tego dochodzą rzadko podejmowane

⁵ J. Kamieniecka, *Świadomość ekologiczna turystów: interpretacja wyników badania socjologicznego „Turyści a Natura 2000”*, Warszawa: Instytut na rzecz Ekorozwoju 2012, s. 19.

⁶ D. Guzał-Dec, *Samorząd...*, op. cit., s. 219.

⁷ Ibidem, s. 220.

⁸ M. Świąder, *Zrównoważony rozwój regionalny*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo” 2015, z. 3656, s. 131–146.

⁹ I. Kapera, *Rola samorządu terytorialnego w gospodarowaniu i zarządzaniu przestrzenią turystyczną*, Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM 2016, s. 88.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ A. Niezgoda, *Problems...*, op. cit.

działania w zakresie monitoringu oraz niska współpraca ze środowiskiem naukowym¹². Niezgoda proponuje, by w kontekście trudności związanych z wdrażaniem rozwoju zrównoważonego zwrócić uwagę na ogólne problemy rozwojowe, związane z rozwiązaniami systemowymi i stanem kraju oraz społeczeństwa (w tym planowanie, spójność polityki), a także na szczegółowe kwestie dotyczące turystyki opartej na zasadach rozwoju zrównoważonego (co dotyczy m.in. konieczności integracji działań związanych z turystyką na różnych szczeblach i pomiędzy poszczególnymi podmiotami)¹³.

Przedstawione analizy wykazały także, że pomiędzy województwami istnieją różnice we wdrażaniu zasad rozwoju zrównoważonego. Struktura przestrzenna w każdym kraju jest niejednorodna, co wiąże się ze zróżnicowanym poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego uwarunkowanego szeregiem czynników. Naturalnym jest więc, że taka różnorodność dotyczy też turystyki, u podstaw której leży różna ranga walorów turystycznych, zróżnicowany poziom zagospodarowania turystycznego i dostępności komunikacyjnej. Potencjał turystyczny, poza zasobami strukturalnymi, budują także zasoby funkcjonalne, w tym uwarunkowania ekonomiczne, polityczne, kulturowe, społeczno-demograficzne, psychologiczne, technologiczne i ekologiczne¹⁴. Generalnie jednak, jak pisze Świąder, w Polsce widoczny jest „brak spójności w kształtowaniu przestrzeni związany z degradacją dziedzictwa narodowego, krajobrazu przyrodniczego i kulturowego, narastającym zjawiskiem chaosu funkcjonalnego i wizualnego, pogarszającym się poziomem i jakością warunków życia mieszkańców, co jest sprzeczne z wymogami zrównoważonego rozwoju”¹⁵. Tworzenie spójnej polityki rozwoju zrównoważonego turystyki wymaga uwzględnienia polityki turystycznej, realizowanej na terenie kraju oraz w odniesieniu do poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego, zarówno w przypadku kwestii przyrodniczych, społecznych jak i gospodarczych. Dotyczy to także innych niż jednostki samorządu terytorialnego podmiotów obecnych na rynku turystycznym, w tym samych turystów i przedsiębiorców.

W literaturze światowej coraz częściej obecne są stwierdzenia co do rosnącego poziomu zainteresowania turystów kontaktem z przyrodą i miejscową kulturą, większej liczby osób wyrażających zaniepokojenie wpływem ich podróży na środowisko przyrodnicze i społeczno-kulturowe oraz

¹² I. Kapera, *Rola...*, op. cit., s. 89.

¹³ A. Niezgoda, *Problems...*, op. cit.

¹⁴ J. Kaczmarek, A. Stasiak, B. Włodarczyk, *Produkt turystyczny: pomysł, organizacja, zarządzanie*, Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne 2005, s. 55–57.

¹⁵ M. Świąder, *Zrównoważony...*, op. cit.

tematu pojawiającej się gotowości przyjezdnych do zapłacenia więcej za wspieranie lokalnych środowisk i społeczności¹⁶. Potwierdzeniem takich wniosków jest zestawienie tabelaryczne przedstawione poniżej.

Tabela 50. Opinie turystów w innych krajach na temat rozwoju zrównoważonego

Aspekty rozwoju zrównoważonego turystyki	Opis
Obawy o samopoczucie odwiedzających	– 83% brytyjskich turystów wykupujących pakiety w biurach podróży jest zdania, że brudna plaża lub zanieczyszczone morze wpływają na wybór miejsca docelowego. Dla 74% podobny wpływ wykazuje poziom przestępczości, a dla 62% respondentów – występowanie lokalnych chorób
Zainteresowanie zróżnicowanym doświadczeniem	– 61% turystów z USA szuka naturalnie zachowanych miejsc zarówno pod względem historycznym, jak i kulturowym. 53% przyznaje, że lepiej ocenia podróż, gdy uczy się o tych miejscach jak najwięcej (o obyczajach, geografii i kulturze miejsca przeznaczenia) – Trzech na czterech brytyjskich turystów zgadza się, że ich podróż powinna obejmować doświadczenia lokalne w nawiązaniu do kultury i jedzenia
Troska o skutki działań	– Trzy czwarte amerykańskich podróżnych uważa, że ważne jest, aby ich wizyty nie niszczyły środowiska – 51% brytyjskich turystów twierdzi, że ubóstwo lokalnych mieszkańców ma dla nich znaczenie w wyborze miejsca docelowego – 65% brytyjskich turystów uważa, że podejście firmy organizującej wakacyjne wyjazdy w kwestii środowiskowej jest dla nich ważne – 82% holenderskich turystów uważa, że dostarczanie informacji dotyczących środowiska w miejscu docelowym, w ramach materiałów informacyjnych biur podróży jest właściwe
Gotowość do zapłaty więcej	– 53% brytyjskich turystów byłoby gotowych zapłacić więcej za swoje wakacje, aby pracownicy w miejscu docelowym mogli mieć zagwarantowane dobre płace i warunki pracy. 45% byłoby gotowych to zrobić, aby wesprzeć zachowanie lokalnego środowiska i odwrócenie negatywnego wpływu turystyki na środowisko. Średnia dodatkowa kwota to około 5% wartości ceny wakacji – 69% duńskich turystów przebywających w hotelach oznakowanych ekologicznie jest skłonnych zapłacić więcej ze względu na ich nastawienie pro środowiskowe

Źródło: opracowanie własne na podstawie: World Tourism Organization, *Making...*, op. cit., s. 22.

¹⁶ World Tourism Organization, *Making Tourism More Sustainable. A Guide for Policy Makers*, United Nations Environment Programme Division of Technology, Industry and Economics, Paris–Madrid 2005, s. 21, <http://www.unep.fr/shared/publications/pdf/dtix0592xpa-tourismpolicyen.pdf> [dostęp: 21.10.2018].

Dla porównania: na gruncie polskim wypoczynek w miejscach o szczególnych walorach przyrodniczych ma duże znaczenie dla 64% turystów, a poznawanie lokalnej tradycji i kultury jest ważne dla 57% z nich¹⁷. Niemniej jednak, jak wykazały omówione w poprzednim rozdziale badania turyści nie wiedzą, czy w obiektach powinny być podejmowane działania w zakresie rozwoju zrównoważonego. Znamienne jest także to, że ponad 3/4 respondentów nocujących w obiektach na terenie Polski nie wykazuje się wiedzą, czy tam gdzie przebywają, działania na rzecz rozwoju zrównoważonego są podejmowane. Osiągnięty wynik zwraca uwagę na wzmoczoną potrzebę informowania o stosowaniu opisywanych działań i częściowo wiąże się z omawianym wcześniej problemem rozumienia samej koncepcji. Promowanie rozwiązań proekologicznych i prospołecznych wśród turystów, w konsekwencji, prawdopodobnie wpłynie na stosowanie działań w tym zakresie przez przedsiębiorców. Jednak sporo jeszcze w tym względzie pozostaje do zrobienia. Świadczą o tym badania przeprowadzone przez Zuzek i Mickiewicz wśród 150 przedsiębiorców prowadzących swoją działalność w sektorze małych i średnich przedsiębiorstw w województwie małopolskim¹⁸. Większość badanych firm (ponad 76%) oceniała swój wpływ na środowisko jako mały, a tylko około 4% uznało, że jest on duży. To zdaniem autorów wskazuje na niski stopień świadomości w kwestii skutków prowadzenia działalności gospodarczej dla środowiska naturalnego¹⁹. Analizy Jaźwińskiej wskazują na przeszkody/bariery, które mogą utrudniać wprowadzanie w życie działań związanych z rozwojem zrównoważonym i społeczną odpowiedzialnością biznesu²⁰. W ramach barier wewnętrznych, pytani przez nią respondenci wymieniali utrudnienia związane z: mentalnością pracowników (brak myślenia proekologicznego, prospołecznego), kosztami wdrożenia oraz z brakiem zaangażowania pracowników²¹. Według ankietowanych bariery zewnętrzne stanowią: brak zainteresowania (współpracy) ze strony interesariuszy, przepisy prawne, walka konkurencyjna w sektorze oraz brak popytu na produkty (spadek zysków)²².

¹⁷ J. Kamieniecka, *Świadomość...*, op. cit., s. 19.

¹⁸ D.K. Zuzek, B. Mickiewicz, *Aktywność przedsiębiorstw w kontekście wdrażania zasad zrównoważonego rozwoju w województwie małopolskim*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2014, nr 16 (6), s. 561–566.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ D. Jaźwińska, *Efektywność strategii zrównoważonego rozwoju*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej. Organizacja i Zarządzanie” 2016, nr 71, s. 151–164.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

Mimo przedstawionych trudności, dla większej części przedstawicieli sektora turystycznego w Polsce znana jest idea rozwoju zrównoważonego. Niemal 3/4 respondentów odpowiedziało, że w obiekcie którego dotyczy badanie, podejmowane są działania z zakresu rozwoju zrównoważonego. Działania proekologiczne podejmuje 64% obiektów, a działania prospołeczne tylko 29%. Badania Szymańskiej²³ także potwierdziły zainteresowanie przedsiębiorców działających w obszarze bazy noclegowej podejmowaniem aktywności w zakresie rozwoju zrównoważonego. Respondenci zatrudniali pracowników pochodzących głównie z najbliższych okolic, inicjowali działania sprzyjające zapobieganiu dyskryminacji ze względu na płeć, czy np. deklarowali swoje członkostwo w organizacjach zrzeszających przedsiębiorców sektora turystycznego²⁴. W zakresie wpływu na środowisko przyrodnicze wskazywali na działania takie jak: montowanie dozowników mydła i płynów zamiast opakowań jednorazowych, stosowanie programu wymiany ręczników i pościeli na żądanie gości²⁵. Ankietowani często podejmują aktywności w zakresie segregacji śmieci i zmierzające do ograniczania wytwarzanych odpadów, ale zasadniczo na tym działalności ta się kończy. Stosunkowo rzadko w przedsiębiorstwach inicjowane są działania w zakresie certyfikacji. Spojrzenie od strony przedstawicieli przemysłu hotelarskiego na kwestie rozwoju zrównoważonego jest często wyrażone przez cele biznesowe i strategię. W ten sposób wiodące na świecie sieci hotelowe opracowują programy rozwoju zrównoważonego, które są przygotowywane w dużej mierze (choć niekoniecznie wyłącznie) ze względu na własne interesy handlowe²⁶. W takiej sytuacji nacisk kładzie się na zwiększenie wydajności w wielu obszarach środowiskowych i społecznych, a nie na utrzymanie naturalnych ekosystemów, czy wyczerpujących się zasobów naturalnych²⁷. W ramach międzynarodowych systemów i sieci hotelowych wprowadzane są też próby monitoringu implementacji omawianych działań, opierające się np. na stopniu redukcji zużycia energii lub wody. Takie oszacowania są jednak sporadyczne i charakterystyczne dla wybranych przedsiębiorstw hotelarskich. Pozytywne efekty można zwiększyć między innymi także poprzez edukację zainteresowanych stron.

²³ E. Szymańska, *Zarządzanie usługami noclegowymi w świetle zasad zrównoważonej turystyki*, „Logistyka” 2014, nr 3, s. 6201–6215.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ I. Kapera, *Rozwój zrównoważony w hotelarstwie – między teorią a praktyką w Polsce*, „Turyzm” 2018, nr 28 (2), s. 43–50 [w druku].

²⁷ P. Jones, D. Hillier, D. Comfort, *Sustainability In the Hospitality Industry: Some Personal Reflections on Corporate Challenges and Research Agendas*, „International Journal of Contemporary Hospitality Management” 2016, Vol. 28 (1), s. 36–67.

Kazimierczak proponuje wsparcie turystyki zrównoważonej na etycznym filarze odnoszącym się do całej sfery relacji kulturowych, zwracając jednocześnie uwagę na leżącą u podstaw całego procesu edukację, bez której trudno byłoby mówić o wprowadzeniu koncepcji w życie²⁸. Nadal aktualne pozostaje stwierdzenie, że w kwestii wdrożenia zasad rozwoju zrównoważonego Polska potrzebuje holistycznego podejścia obejmującego organizację, zmiany prawne, polityczne i mentalne²⁹.

8.3. Podsumowanie

Rozwój turystyki z pewnością będzie nadal miał zarówno pozytywny, jak i negatywny wpływ na środowisko naturalne oraz społeczno-gospodarcze, a przedstawione problemy będą się zmieniać w miarę pojawiających się nowych okoliczności. Część z dotychczasowych trudności można próbować przezwyciężyć już na etapie planowania rozwoju turystyki oraz poprzez włączenie w omawiane działania wszystkich zainteresowanych stron. Zaangażowanie społeczności w planowanie, rozwój i zarządzanie turystyką może mieć kluczowe znaczenie dla zminimalizowania skutków negatywnych. Struktury partycypacyjne, dzięki którym władze na różnych szczeblach mogą współpracować z interesariuszami, powinny planować, rozwijać i zarządzać turystyką w sposób zrównoważony. Tymczasem opracowywane dotychczas strategie rozwoju turystyki w Polsce są zjawiskiem stosunkowo rzadkim i sporadycznie tylko nawiązującym bezpośrednio do zasad rozwoju zrównoważonego. Dodatkowo zaangażowanie mieszkańców destynacji turystycznych w proces planowania turystyki często zaczyna i kończy się na etapie konsultacji społecznych. Kluczem do bardziej zrównoważonej turystyki jest praca w partnerstwach na terenie miejsc docelowych.

Widoczne, rosnące zainteresowanie kwestiami rozwoju zrównoważonego zarówno wśród turystów, jak i przedsiębiorców działających na rynku turystycznym stwarza możliwość uruchomienia kolejnych inicjatyw w zakresie współpracy. Jednocześnie skuteczne zarządzanie przestrzenią turystyczną wymaga monitoringu rozwoju turystyki. Takie działania są

²⁸ M. Kazimierczak, *Jaką aksjologię zakłada idea zrównoważonego rozwoju w turystyce?*, [w:] *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*, t. 6: *Turystyka zrównoważona*, red. Z. Młynarczyk, I. Potocka, A. Zajądacz, Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe 2010, s. 9–18.

²⁹ A. Niezgoda, *Problems...*, op. cit.

stosunkowo rzadko podejmowane w ramach jednostek samorządu terytorialnego na terenie Polski. Przyszłość turystyki zależy też od samych turystów. Zrozumienie przez uczestników ruchu turystycznego potrzeby dbałości o środowisko naturalne i lokalne społeczności zwiększa prawdopodobieństwo, że uwzględnią to także w swoich działaniach podmioty zaangażowane w turystykę. Przemysł turystyczny jest w stanie pomóc w ochronie środowiska, a nawet w rekultywacji zasobów naturalnych, i tym samym przyczynić się do zachowania różnorodności biologicznej oraz równowagi ekologicznej.

Przeprowadzona analiza wykazała, że w polskiej turystyce wykształcony dotychczas paradygmat rozwoju zrównoważonego wymaga modernizacji działań w zakresie wdrażania idei i jej praktycznego zastosowania. Tradycyjny model rozwoju turystyki w Polsce powinien w przyszłości wzorować się na modelu opartym na rozwoju zrównoważonym. W celu zmiany konieczne jest wypracowanie wskaźników rozwoju zrównoważonego turystyki, które powinny stanowić centralny element procesu planowania i zarządzania turystyką.

Zaproponowane w pracy sposoby pomiaru będą wymagały stałej analizy i adaptacji w miarę udostępniania użytecznej wiedzy czy technologii oraz pojawiających się nowych trudności. Chociaż przedstawiony zestaw wskaźników testowano dla województw, z powodzeniem może być zastosowany na innych poziomach jednostek samorządu terytorialnego czy w odniesieniu do miejscowości. Intensywny rozwój turystyki zrównoważonej i niedostatek badań nad oceną stopnia zrównoważenia pozwala zakładać, że opracowane wskaźniki stanowią brakujące ogniwo wartościowego poznawczo kierunku dociekań. Monitoring turystyki zrównoważonej to nie tylko określenie odpowiednich wskaźników. Jednym z największych problemów przy ich szacowaniu był brak stosownych danych. Chociaż turystyka odgrywa ważną rolę w gospodarce kraju, w trakcie badania uwidocznili się niedosyt informacji, które umożliwiłyby dokładne monitorowanie jej rozwoju. Jednocześnie wskaźniki rozwoju zrównoważonego turystyki wymagają udziału danych innych niż tylko te zebrane przez Główny Urząd Statystyczny. W celu zrekompensowania tego braku wprowadzono wskaźniki zastępcze oraz wykonano analizy wykorzystujące narzędzia pomocnicze.

Przedstawione problemy wskazują na konieczność ewolucji badań w dziedzinie wskaźników turystyki zrównoważonej, co może przełożyć się na poprawę jakości i ilości dostępnych danych. Zaprezentowane spojrzenie stanowi też punkt wyjścia do dalszych analiz. Opracowany materiał badawczy daje ważny argument w dyskusji zmierzającej do

wypracowania skutecznego narzędzia, pozwalającego na podejmowanie trafnych decyzji w zakresie zarządzania przestrzenią turystyczną. Podjęcie tematu rozwoju zrównoważonego w turystyce wiąże się z potrzebami społecznymi i edukacyjnymi oraz z programami rozwoju zrównoważonego Polski. Uzyskane wyniki mogą być zatem użyteczne dla podmiotów zajmujących się rozwojem turystyki, a w konsekwencji – wpływać na podniesienie innowacyjności i konkurencyjności polskiej gospodarki.

Bibliografia

- Alejziak B., *Kwalifikacje pracowników turystyki w mikro, małych i średnich przedsiębiorstwach turystycznych i rekreacyjnych. Wybrane aspekty*, [w:] *Turystyka i rekreacja. Współczesne zagrożenia oraz możliwości rozwoju*, red. nauk. I. Kapera, M. Bajgier-Kowalska, Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM 2016.
- Alejziak W., *Turystyka w obliczu wyzwań XXI wieku*, Kraków: Albis 1999.
- Ambec S., Lanoie P., *Does It Pay to Be Green? A Systematic Overview*, „Academy of Management Perspectives” 2008, Vol. 22 (4), s. 45–62.
- Bal-Domańska B., Bieńkowska A., *Zrównoważony rozwój w pracach Eurostatu i GUS*, „Śląski Przegląd Statystyczny” 2014, nr 12 (18), s. 225–235.
- Balas A., Molenda A., *Koncepcja doboru wskaźników zrównoważonego rozwoju Polski oraz narzędzie ich udostępniania i prezentacji*, „Optimum. Studia Ekonomiczne” 2016, nr 2 (80), s. 97–114.
- Bober J., Hausner J., Izdebski H., Lachiewicz W., Mazur S., Nelicki A., Nowotarski B., Puzyna W., Surówka K., Zachariasz I., Zawicki M., *Narastające dysfunkcje, zasadnicze dylematy, konieczne działania. Raport o stanie samorządności terytorialnej w Polsce*, Kraków: Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie – Małopolska Szkoła Administracji Publicznej 2013.
- Bontis N., *National Intellectual Capital Index: A United Nations Initiative for the Arab Region*, „Journal of Intellectual Capital” 2004, Vol. 5 (1), s. 13–39.
- Borkowska-Niszczoła M., *Społeczna odpowiedzialność biznesu turystycznego na rzecz zrównoważonego rozwoju na przykładzie obiektów hotelarskich*, „Ekonomia i Zarządzanie” 2015, nr 1, s. 368–392.
- Borychowski M., Staniszewski J., Zagierski B., *Problemy pomiaru rozwoju zrównoważonego na przykładzie wybranych wskaźników*, „Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy” 2016, nr 9, s. 28–43.
- Borys T., *Wąskie i szerokie interpretacje zrównoważonego rozwoju oraz konsekwencje wyboru*, [w:] *Zrównoważony rozwój: od utopii do praw*

- człowieka, red. A. Papuziński, Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza Branta 2005.
- Borys T., *Wybrane problemy metodologii pomiaru nowego paradygmatu rozwoju – polskie doświadczenia*, „Optimum. Studia Ekonomiczne” 2014, nr 3 (69), s. 9–15.
- Borys T., *Zrównoważony rozwój – jak rozpoznać ład zintegrowany*, „Problemy Ekorozwoju” 2011, nr 6 (2), s. 75–81.
- Borzyszkowski J., *Organizacja i zarządzanie turystyką w Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo CeDeWu 2011.
- Bowen H.R., *Social Responsibilities of the Businessman*, New York: Harper 1953.
- Brelik A., *Zrównoważony rozwój społeczno-gospodarczy a rozwój agroturystyki*, „Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy” 2010, t. 3, s. 153–162.
- Burchard-Dziubińska M., Rzeńca A., Drzazga D., *Zrównoważony rozwój – naturalny wybór*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2014.
- Butler R.W., *Sustainable Tourism: A State-of-the-art Review*, „Tourism Geographies” 1999, Vol. 1 (1), s. 7–25.
- Butowski L., *Sustainable Tourism – A Model Approach*, [w:] *Visions for Global Tourism Industry: Creating and Sustaining Competitive Strategies*, red. M. Kasimoglu, Rijeka: InTech 2012.
- Butowski L., Włodarczyk B., *Miary rozwoju przestrzeni turystycznej*, „Folia Turistica” 2016, nr 41, s. 261–282.
- Choi H.Ch., Sirakaya E., *Sustainability Indicators for Managing Community Tourism*, „Tourism Management” 2006, Vol. 27 (6), s. 1274–1289.
- Ciechanowicz J., *Prawnomiędzynarodowe koncepcje ekorozwoju*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1996, R. LVIII (3), s. 55–67.
- Connell J., Page S.J., Bentley T., *Towards Sustainable Tourism Planning in New Zealand: Monitoring Local Government Planning Under the Resource Management Act*, „Tourism Management” 2009, Vol. 30 (6), s. 867–877.
- Czerna-Grygiel J., *Uwarunkowania zrównoważonego rozwoju społeczności lokalnej*, [w:] *Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. Wybrane aspekty społeczne*, red. nauk B. Kryk, Szczecin: Wydawnictwo Economicus 2010.
- Diamond J., *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed*, London: Penguin Books 2005.
- Dobrzański G., Borkowska-Niszczoła M., Kiryluk H., Szymańska E., *Problemy interpretacji turystyki zrównoważonej*, „Folia Turistica” 2010, nr 22, s. 147–166.

- Drabarczyk K., *Zrównoważony rozwój województw – analiza porównawcza*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Zarządzanie” 2017, nr 25 (2), s. 23–34.
- Dubel A., Jamontt-Skotis M., Królikowska K., Dubel K., Czapski M., *Metody rozwiązywania konfliktów ekologicznych na obszarach Natura 2000*, Wrocław–Kraków: Stowarzyszenie Centrum Rozwiązań Systemowych 2013.
- Durydiwka M., Kowalczyk A., Kulczyk S., *Definicja i zakres pojęcia „turystyka zrównoważona”*, [w:] *Turystyka zrównoważona*, red. nauk. A. Kowalczyk, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2010.
- Ekoturystyka i odkrywanie dziedzictwa. Zbiór dobrych praktyk*, red. D. Zaręba, Kraków: Fundacja Fundusz Partnerstwa – Fundacja Partnerstwo dla Środowiska 2008.
- Ekspertyza dotycząca edukacji dla zrównoważonego rozwoju w Polsce. Raport końcowy wersja 1.0*, Zespół konsultantów ITTI, Poznań 2012.
- Eligh J., Welford R., Ytterhus B., *The Production of Sustainable Tourism: Concepts and Examples From Norway*, „Sustainable Development” 2002, Vol. 10 (4), s. 223–234.
- Faracik R., *Samorządy lokalne a rozwój turystyki w gminach strefy podmiejskiej Krakowa*, „Prace Geograficzne” 2007, nr 117, s. 29–41.
- Fennel D.A., *Ecotourism. An introduction*, London: Routledge 1999.
- Ferguson G.A., Takane Y., *Analiza statystyczna w psychologii i pedagogice*, tłum. M. Zagrodzki, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2009.
- Fermani A., Crespi I., Stara F., *Sustainable Hospitality and Tourism at Different Ages: Women’s and Men’s Attitudes in Italy*, „Research in Hospitality Management” 2016, Vol. 6 (1), s. 83–92.
- Fiedor B., *System wskaźników ekorozwoju wg schematu: presja–stan–reakcja*, [w:] *Wskaźniki ekorozwoju*, red. T. Borys, Białystok: Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko 1999.
- Fiedor B., *System wskaźników i indeksów ekorozwoju*, „Gospodarka – Środowisko Przyrodnicze – Informacja”, Biblioteka „Ekonomia i Środowisko” 1996, nr 19, s. 110–123.
- Gałązka M., *Turystyka zrównoważona w parkach narodowych w opinii turystów*, „Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej” 2009, R. XI, nr 4 (23), s. 123–130.
- Gawor L., *Idea zrównoważonego rozwoju jako projekt nowej ogólnoludzkiej cywilizacji*, „Diametros” 2006, nr 9, s. 84–104.
- Gaworecki W.W., *Turystyka*, Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne 1998.
- Getz D., *A Rationale and Methodology for Assessing Capacity to Absorb Tourism*, „Ontario Geography” 1982, Vol. 19, s. 92–101.

- Gołębski G., *Miejsce ekologii i ochrony środowiska w kreowaniu i promocji produktu turystycznego przez samorządy*, „Europa Regionum” 2015, nr 23, s. 7–20.
- Gontar B., Gontar Z., *Zrównoważona turystyka. Strategiczny wybór projektów ICT*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2016.
- Goodwin H., *Responsible Tourism 2nd edition. Using Tourism for Sustainable Development*, Oxford: Goodfellow Publishers 2016.
- Górka K., *Kontrowersje terminologiczne w zakresie ekonomiki ochrony środowiska i ekonomii ekologicznej*, „Ekonomia i Środowisko” 2010, nr 2 (38), s. 15–21.
- Górka K., *Kwestie terminologiczne w ewolucji ekonomiki ochrony środowiska*, „Aura” 2010, nr 11, s. 10–13.
- Górka K., *Wdrażanie koncepcji rozwoju zrównoważonego i trwałego*, „Ekonomia i Środowisko” 2007, nr 2 (32), s. 8–20.
- Gunn C.A., *Tourism Planning: basics, concepts, cases*, London: Taylor & Francis 1994.
- Guzal-Dec D., *Samorząd gminny w kreowaniu zrównoważonego rozwoju obszarów przyrodniczo cennych województwa lubelskiego*, Biała Podlaska: Wydawnictwo Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II 2015. S. „Monografie i Rozprawy”, nr 4.
- Hendel M., *Koncepcja konsumpcji zrównoważonej w turystyce jako możliwość realizacji założeń turystyki zrównoważonej*, „Marketing i Rynek” 2016, nr 2, s. 13–19.
- Hendel M., Żemła M., *Zrównoważona konsumpcja jako atrybut i uwarunkowanie rozwoju branży turystycznej w XXI wieku*, „Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego” 2016, nr 30 (4), s. 187–197.
- Hibisz A., *Parki narodowe w świadomości i działaniach społeczności lokalnych*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2013.
- Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations. A Guidebook*, Madrid: World Tourism Organization 2004.
- Inskeep E., *Tourism Planning: An Integrated and Sustainable Development Approach*, New York: Van Nostrand Reinhold 1991.
- Janikowski R., *Zrównoważona turystyka i sposoby jej kształtowania*, Katowice: Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa im. Wojciecha Korfańtego 2010.
- Jaźwińska D., *Efektywność strategii zrównoważonego rozwoju*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej. Organizacja i Zarządzanie” 2016, nr 71, s. 151–164.
- Jeżowski P., *Rozwój zrównoważony i jego nowe wyzwania*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego Studia i Prace” 2012, nr 2, s. 99–124.

- Jones P., Hillier D., Comfort D., *Sustainability In the Hospitality Industry: Some Personal Reflections on Corporate Challenges and Research Agendas*, „International Journal of Contemporary Hospitality Management” 2016, Vol. 28 (1), s. 36–67.
- Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B., *Produkt turystyczny: pomysł, organizacja, zarządzanie*, Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne 2005.
- Kamieniecka J., *Świadomość ekologiczna turystów: interpretacja wyników badania socjologicznego „Turyści a Natura 2000”*, Warszawa: Instytut na rzecz Ekorozwoju 2012.
- Kapera I., *Rola samorządu terytorialnego w gospodarowaniu i zarządzaniu przestrzenią turystyczną*, Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM 2016.
- Kapera I., *Rozwój zrównoważony w hotelarstwie – między teorią a praktyką w Polsce*, „Turyzm” 2018, nr 28 (2), s. 43–50 [w druku].
- Kapera I., *Sustainable Tourism Development Efforts by Local Governments in Poland*, „Sustainable Cities and Society” 2018, Vol. 40, s. 581–588.
- Kapera I., *The Relationship Between National Parks and Local Governments in the Area of Tourism Development in Poland: Collaboration, Opportunities and Challenges*, „Zarządzanie Publiczne” 2017, nr 2 (38), s. 131–146.
- Kapera I., *Turystyka w planach zagospodarowania przestrzennego gmin i województw w Polsce*, [w:] *Potencjał turystyczny – zagadnienia przestrzenne*, red. nauk. B. Meyer, „Zeszyty Naukowe nr 590. Ekonomiczne Problemy Usług: 52”, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego 2010, s. 485–496.
- Kapera I., Wszendybył-Skulska E., *Pro-ecological Hotel Policies as Assessed by Guest*, „Tourism” 2017, Vol. 27 (2), s. 57–62.
- Kazimierczak A., *Jaką aksjologię zakłada idea zrównoważonego rozwoju w turystyce?*, [w:] *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*, t. 6: *Turystyka zrównoważona*, red. Z. Młynarczyk, I. Potocka, A. Zajadacz, Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe 2010.
- Kicińska A., *Oddziaływanie narciarstwa zjazdowego na środowisko przyrodnicze Beskidu Sądeckiego*, „Folia Turistica” 2010, nr 22, s. 117–132.
- Kłóska R., *Rozwój zrównoważony regionów w Polsce w ujęciu statystycznym*, „Progress in Economic Sciences” 2017, Vol. 4, s. 159–175.
- Kordowska M., *Współczesne muzea przyrodnicze w Polsce i ich działalność*, „Turystyka Kulturowa” 2015, nr 4, s. 24–40.
- Korol J., *Ocena zrównoważonego rozwoju regionalnego w Polsce w latach 1998–2005*, „Gospodarka narodowa” 2008, nr 7–8, s. 81–98.
- Kowalczyk A., *Koncepcje turystyki bliskie idei turystyki zrównoważonej*, [w:] *Turystyka zrównoważona*, red. nauk. A. Kowalczyk, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2010.

- Kowalczyk A., *Turystyka zrównoważona – aspekty kulturowe*, [w:] *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*, t. 6: *Turystyka zrównoważona*, red. Z. Młynarczyk, I. Potocka, A. Zajądacz, Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe 2010.
- Kowalczyk A., Kowalczyk M., Kulczyk S., *Zagospodarowanie obszarów turystycznych zgodnie z ideą turystyki zrównoważonej*, [w:] *Turystyka zrównoważona*, red. nauk. A. Kowalczyk, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2010.
- Kowalczyk A., Kulczyk A., Duda-Gromada K., *Przyrodnicze aspekty turystyki zrównoważonej*, [w:] *Turystyka zrównoważona*, red. nauk. A. Kowalczyk, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2010.
- Kowalczyk M., *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju turystyki*, „Człowiek i Środowisko” 2011, nr 35 (3–4), s. 35–50.
- Kozak M., *Turystyka: niewykorzystana szansa rozwojowa regionów?*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2010, nr 4 (42), s. 43–59.
- Kozłowski S., *Ekorozwój: wyzwanie XXI wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2002.
- Kozłowski S., *Przyszłość ekorozwoju*, Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 2007.
- Królikowska K., *Konflikty społeczne w polskich parkach narodowych*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls 2007.
- Królikowska-Tomczak A., *The Sustainable Management of Tourism as Part of the Innovative Region Management Based on the European Tourism Indicators System for Sustainable Destinations*, „Economic Problems of Tourism” 2015, Vol. 4 (32), s. 31–44.
- Kühn G., *Problem wykorzystywania seksualnego dzieci w kontekście podróży i turystyki*, [w:] *Turystyka i rekreacja. Współczesne zagrożenia oraz możliwości rozwoju*, red. nauk. I. Kapera, M. Bajgier-Kowska, Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM 2016.
- Kurek W., Mika M., *Turystyka jako przedmiot badań naukowych*, [w:] *Turystyka*, red. nauk. W. Kurek, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2007.
- Latoszek E., *Agenda na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030 i jej wpływ na wybrane polityki Unii Europejskiej*, „Studia Europejskie” 2017, nr 3, s. 97–116.
- Lebensztejn M.A., *Ochrona przyrody oraz aspekty prawne udostępniania turystycznego obszarów chronionych*, „Ekonomia i Środowisko” 2016, nr 1 (56), s. 168–178.
- Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzkowski J., *Geografia turystyki Polski*, Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne 2008.

- Livermann D.M., Hanson M.E., Brown B.J., Merideth R.W. Jr., *Global Sustainability: Toward Measurement*, „Environmental Management” 1998, Vol.12 (2), s. 133–143.
- Mazur-Wierzbicka E., *Koncepcja zrównoważonego rozwoju jako podstawa gospodarowania środowiskiem przyrodniczym*, [w:] *Funkcjonowanie gospodarki polskiej w warunkach integracji i globalizacji*, red. D. Kopycińska, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Katedry Mikroekonomii Uniwersytetu Szczecińskiego 2005.
- Meadows D.H., Meadows D.L., Randers J., Behrens III W.W., *The Limits to Growth*, New York: Universe Books 1972.
- Mearns K., *Applying Sustainable Tourism Indicators to Community-Based Ecotourism Ventures in Southern Africa*, „Athens Journal of Tourism” 2015, Vol. 2 (3), s. 179–194.
- Merigliano L.L., *Indicators to Monitor the Wilderness Recreation Experience*. Paper read at Managing America's Enduring Wilderness Resource, at Minneapolis, 1989.
- Mierzejewska L., *Przyrodnicze aspekty rozwoju zrównoważonego miast*, Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe 2004.
- Mierzejewska L., *Zrównoważony rozwój miasta – wybrane sposoby pojmowania, koncepcje i modele*, „Problemy Rozwoju Miast” 2015, R. XII, nr 2, s. 5–11.
- Mika M., *Postawy społeczności lokalnych wobec turystów i rozwoju turystyki – przykład gmin Beskidu Śląskiego*, „Prace Geograficzne” 2013, nr 134, s. 83–100.
- Mika M., *Przemiany pod wpływem turystyki na obszarach recepcji turystycznej*, [w:] *Turystyka*, red. nauk. W. Kurek, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2007.
- Mika M., *Założenia i determinanty podtrzymywalności lokalnego rozwoju turystyki*, Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego 2014.
- Miller G., *The Development of Indicators for Sustainable Tourism: Results of a Delphi Survey of Tourism Researchers*, „Tourism Management” 2001, Vol. 22 (4), s. 351–362.
- Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju, *Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)*, Warszawa 2017.
- Ministerstwo Środowiska, *Przez edukację do zrównoważonego rozwoju. Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej*, Warszawa: Wydawnictwo Drukarnia „LIBER” 2001.
- Munasinghe M., *The Economist's Approach to Sustainable Development*, „Finance and Development” 1993, Vol. 30 (4), s. 16–29.

- Myga-Piątek U., *Koncepcja zrównoważonego rozwoju w turystyce*, „Problemy ekorozwoju” 2011, nr 6 (1), s. 145–154.
- Najda-Janoszka M., *Zdolność do współpracy*, [w:] *Innowacje w turystyce. Regionalna przestrzeń współpracy w makroregionie południowym Polski*, red. nauk. M. Bednarczyk, M. Najda-Janoszka, Warszawa: Wydawnictwo CeDeWu 2014.
- Neukrug E.S., Fawcett R.Ch., *Essentials of Testing and Assessment: A Practical Guide for Counselors, Social Workers, and Psychologists*, Third edition, Australia: Brooks/Cole 2015.
- Niezgoda A., *Problems of Implementing Sustainable Tourism in Poland*, „The Poznań University of Economics Review” 2004, Vol. 4 (1), 30–42.
- Niezgoda A., *Zastosowanie analizy strategicznej dla rozwoju turystyki zrównoważonej*, [w:] *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*, t. 6: *Turystyka zrównoważona*, red. Z. Młynarczyk, I. Potocka, A. Zajądacz, Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe 2010.
- Nowak S., Herbuś A., Szczerbowski M., *Zjawisko szarej strefy w gospodarce turystycznej*, [w:] *Regionalne i lokalne strategie rozwoju turystyki. Materiały i studia*, red. nauk. S. Nowak, Katowice: Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego w Katowicach 2012.
- Noworól A., *Planowanie rozwoju terytorialnego*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2007.
- Olejarczyk E., *Zasada zrównoważonego rozwoju w systemie prawa polskiego – wybrane zagadnienia*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2016, nr 2, s. 119–140.
- Olejniczak K., *Innowacje ekologiczne jako narzędzie wspierania zrównoważonego rozwoju*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Zarządzanie” 2015, nr 19, s. 54–62.
- Panasiuk A., *System informacji turystycznej jako wizerunek kształtowania konkurencyjności lokalnej gospodarki turystycznej*, [w:] *Gospodarka turystyczna w regionie. Przedsiębiorstwo. Samorząd. Współpraca*, red. nauk. A. Rapacz, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego 2011.
- Panfiluk E., *Problemy zrównoważonego rozwoju w turystyce*, „Economy and Management” 2011, Vol. 2, s. 60–72.
- Partyka J., *Ruch turystyczny w polskich parkach narodowych*, „Folia Turistica” 2010, nr 22, s. 9–23.
- Pawłowski A., *Rewolucja rozwoju zrównoważonego*, „Problemy Ekorozwoju/Problems of Sustainable Development” 2009, Vol. 4 (1), s. 65–76.
- Pawłowski A., *Rozwój zrównoważony idea, filozofia, praktyka*, Lublin: Komitet Inżynierii Środowiska 2008. S. „Monografie Komitetu Inżynierii Środowiska PAN” nr 51.

- Piontek B., *Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego* Polski, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2002.
- Piontek B., *Teoretyczny model rozwoju zrównoważonego i trwałego*, „Rocznik Ochrona Środowiska” 2000, nr 2, s. 343–364.
- Płachciak A., *Geneza idei rozwoju zrównoważonego*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Ekonomia” 2011, nr 17 (214), s. 231–248.
- Pociask-Karteczka J., *Ilu nas w Tatrach. Wrzucić monetę*, „Tatry” 2007, nr 1 (19), s. 62–63.
- Pociask-Karteczka J., Baścik M., *Ilu nas w Tatrach. Maksimum: sierpień: Morskie Oko*, „Tatry” 2007, nr 11 (19), s. 54–61.
- Poczta-Wajda A., Sapa A., *Paradygmat rozwoju zrównoważonego – ujęcie krytyczne*, „Progress in Economic Sciences” 2017, Vol. 4, s. 131–141.
- Poniatowska-Jaksch M., *Odpowiedzialność przedsiębiorstw*, [w:] *Zrównoważony rozwój – wyzwania globalne. Podręcznik dla uczestników studiów doktoranckich*, red. P. Trzepacz, Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ 2012.
- Prażmo A., Wójcik J., Żero M., *Wyzwania statystyki publicznej w świetle Agendy na rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030*, „Wiadomości Statystyczne” 2016, nr 9 (664), s. 55–68.
- Przeclawski K., *Człowiek a turystyka. Zarys socjologii turystyki*, Kraków: Albis 1997.
- Przeorek-Smyka R., *Determinanty prawne zrównoważonego rozwoju turystyki w Unii Europejskiej i w Polsce. Wybrane problemy*, [w:] *Gospodarka turystyczna w regionie: rynek turystyczny – współczesne trendy, problemy i perspektywy jego rozwoju*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2013, nr 304, s. 241–252.
- Radziwon I., *Natura 2000 jako działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2015, nr 18, s. 285–295.
- Rajaonson J., Tanguay G.A., *Strategy for Selecting Sustainable Tourism Indicators for the Gaspésie and Îles de la Madeleine Regions*, „Téoros” 2012, Vol. 31 (3) (Special Issue): *Innovations in Sustainable Tourism*, s. 77–84.
- Rametsteiner E., Pulzl H., Alkan-Olsson J., Frederiksen P., *Sustainability Indicator Development: Science or Political Negotiation?*, „Ecological Indicators” 2011, Vol. 11 (1), s. 61–70.
- Rapacz A., Jeremen D., *Rola dokumentów planistycznych w sterowaniu rozwojem turystyki w gminach turystycznych*, „Zeszyty Naukowe nr 738. Ekonomiczne Problemy Turystyki” 2012, nr 20, s. 281–294.
- Referowska-Chodak E., *Turystyka na leśnych obszarach Natura 2000*, „Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej” 2009, t. 11, nr 4 (23), s. 232–237.

- Rokicka E., Woźniak W., *W kierunku zrównoważonego rozwoju. Koncepcje, interpretacje, konteksty*, Łódź: Katedra Socjologii Ogólnej. Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny. Uniwersytet Łódzki 2016.
- Rosicki R., *Międzynarodowe i europejskie koncepcje zrównoważonego rozwoju*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny” 2010, nr 4, s. 44–56.
- Seweryn R., *Wkład turystyki w PKB Polski na tle innych krajów Unii Europejskiej*, „Handel Wewnętrzny” 2017, nr 4 (369), s. 220–232.
- Sloan P., Legrand W., Chen J.S., *Sustainability in the Hospitality Industry: Principles of Sustainable Operations*, Oxford: Butterworth–Heinemann 2009.
- Słownik Pojęć, [w:] *Zrównoważony rozwój – wyzwania globalne. Podręcznik dla uczestników studiów doktoranckich*, red. P. Trzepacz, Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ 2012.
- Sofield T., Guia J., Specht J., *Organic ‘Folkloric’ Community Driven Place-making and Tourism*, „Tourism Management” 2017, Vol. 61, s. 1–22.
- Sokal R.R., Rohlf F.J., *Biometry: The Principles and Practice of Statistics in Biological Research*, Third edition, San Francisco: WH Freeman 1995.
- Staniewska-Zątek W., *Turystyka a przyroda Polski i jej ochrona*, cz. 2: *Turystyka na obszarach prawnie chronionych*, „Studia Periegetica” 2009, nr 3, s. 79–92.
- Stanny M., Czarnecki A., *Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich Zielonych Płuc Polski. Próba analizy empirycznej*, Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk 2011.
- Strategie rozwoju turystyki w regionie*, red. nauk. B. Meyer, D. Milewski, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2009.
- Stypka T., Flaga-Maryańczyk A., *Możliwości stosowania zmodyfikowanej metody AHP w problemach inżynierii środowiska*, „Ekonomia i Środowisko” 2016, nr 2, s. 37–53.
- Sustainable Tourism Development: Guide for Local Planners*, Madrid: World Tourism Organization 1993.
- Symonides E., *Ochrona przyrody*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego 2014.
- Szumpich S., *Zagrożenia społeczne w okresie przemian. Szkice z polityki społecznej*, Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM 2013.
- Szymańska E., *Zarządzanie usługami noclegowymi w świetle zasad zrównoważonej turystyki*, „Logistyka” 2014, nr 3, s. 6201–6215.
- Śledzińska J., *Turystyka osób niepełnosprawnych w Polskim Towarzystwie Turystyczno-Krajoznawczym*, „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania” 2012, nr 2 (3), s. 81–103.
- Śleszyński J., *Agregatowe wskaźniki trwałego rozwoju*, „Sterowanie Ekorozwojem”, Białystok 1998.

- Śleszyński J., *Czy możliwy jest trwały rozwój bez wskaźników?*, „Geografia w szkole” 2010, nr 2 (wydanie specjalne): *Gospodarka Świata*, s. 4–8.
- Śleszyński J., *Wskaźniki trwałego rozwoju*, „Ekonomia i Środowisko” 1997, nr 2 (1), s. 15–34.
- Świąder M., *Zrównoważony rozwój regionalny*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo” 2015, z. 3656, s. 131–146.
- Tanguay G.A., Rajaonson J., Therrien M.Ch., *Sustainable Tourism Indicators: Selection Criteria for Policy Implementation and Scientific Recognition*, „Journal of Sustainable Tourism” 2013, Vol. 21 (6), s. 1–18.
- Trzepacz P., *Geneza i istota koncepcji rozwoju zrównoważonego*, [w:] *Zrównoważony rozwój – wyzwania globalne. Podręcznik dla uczestników studiów doktoranckich*, red. P. Trzepacz, Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ 2012.
- Trzepacz P., Nikitin U., Rotter-Jarzębińska K., *Cele, założenia i realizacja projektu „Akademicki Cykl Edukacyjny: Zrównoważony Rozwój – Wyzwania Globalne”*, [w:] *Zrównoważony rozwój – wyzwania globalne. Podręcznik dla uczestników studiów doktoranckich*, red. P. Trzepacz, Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ 2012.
- Turner R., Pearce D., Bateman I., *Environmental Economics: An Elementary Introduction*, New York – London: Harvester Wheatsheaf 1994.
- Turystyka zrównoważona*, red. nauk. A. Kowalczyk, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2010.
- Twining-Ward L., Butler R., *Implementing STD on a Small Island: Development and Use of Sustainable Tourism Development Indicators in Samoa*, „Journal of Sustainable Tourism” 2002, Vol. 10 (5), s. 363–387.
- U Thant S., *Człowiek i jego środowisko (The Problems of Human Environment)*, Raport Sekretarza Generalnego ONZ z dnia 26.05.1969, rezolucja nr 2390.
- Warczevska B., Mastalska-Cetera B., *Zrównoważony rozwój turystyki na obszarach chronionych*, „Ekonomiczne Problemy Usług” 2010, nr 52, s. 679–690.
- Węgrzyn G., *Ekoinnowacje w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej*, „Ekonomia i Środowisko” 2013, nr 3 (46), s. 138–148.
- Witkowski Z., *Wpływ turystyki na ochronę przyrody*, [w:] *Integralna ochrona przyrody*, red. M. Grzegorzczak, Kraków: Instytut Ochrony Przyrody PAN 2007.
- Witkowski Z., Adamski P., Mroczka A., Ciapała Sz., *Granice ingerencji turystyki i rekreacji na obszarach lądowych parków narodowych i rezerwatów przyrody*, „Prądnik Prace i Materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera” 2010, nr 20, s. 427–440.

- Witkowski Z., Mrocza A., Adamski P., Bielański M., Kolasińska A., *Nielegalna dyspersja turystów – problem parków narodowych i rezerwatów przyrody w Polsce*, „Folia Turistica” 2010, nr 22, s. 35–65.
- Wodzikowski Cz., *Koncepcja zrównoważonego rozwoju w polityce państwa*, „Świat Idei i Polityki” 2012, nr 11, s. 133–148.
- Wskaźniki ekorozwoju*, red. T. Borys, Białystok: Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko 1999.
- Wskaźniki zrównoważonego rozwoju*, red. nauk. T. Borys, Warszawa–Białystok: Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko 2005.
- Zalewska M.E., *Jak mierzyć zrównoważony rozwój Polski?*, [w:] *Modele ustroju społeczno-gospodarczego. Kontrowersje i dylematy*, red. nauk. E. Mączyńska, Warszawa: Polskie Towarzystwo Ekonomiczne 2015.
- Zaręba D., *Turystyka przyjazna dla środowiska, na zielonych szlakach – Greenways*, [w:] *Ekoturystyka i odkrywanie dziedzictwa. Zbiór dobrych praktyk*, red. D. Zaręba, Kraków: Fundacja Fundusz Partnerstwa – Fundacja Partnerstwo dla Środowiska 2008.
- Ziernicka-Wojtaszek A., Zawora T., *Wybrane metody oceny atrakcyjności agroturystycznej terenów wiejskich*, „Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich” 2011, nr 2, s. 235–245.
- Zuzek D.K., Mickiewicz B., *Aktywność przedsiębiorstw w kontekście wdrażania zasad zrównoważonego rozwoju w województwie małopolskim*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2014, nr 16 (6), s. 561–566.

Źródła internetowe

- Agenda 21*, United Nations Conference on Environment & Development, Rio de Janeiro, Brazil, 3 to 4 June 1992, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> [dostęp: 21.10.2018].
- Agenda dla zrównoważonej i konkurencyjnej turystyki europejskiej*, Komisja Wspólnot Europejskich, Bruksela, 19.10.2007, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A52007DC0621> [dostęp 21.10.2018].
- Borys T., *Raport z realizacji pracy. Koncepcja wykorzystania wskaźników zrównoważonego rozwoju jako wskaźników „tła” dla sektorowych wskaźników usług badanych w Systemie Analiz Samorządowych (SAS)*, Jelenia Góra–Poznań 2007, <http://systemanaliz.pl/media/opracowania/RAPORT%20Zrown%20Rozwoj%202007.pdf> [dostęp: 21.10.2018].

- Co to jest EMAS?*, <http://emas.gdos.gov.pl/co-to-jest-emas> [dostęp: 21.10.2018].
- Competitiveness and Innovation Framework Programme*, European Commission, Brussels 2007, http://ec.europa.eu/cip/files/docs/factsheets_en.pdf [dostęp: 21.10.2018].
- Deklaracja z Rio w sprawie środowiska i rozwoju*, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/inne/1992.html> [dostęp: 21.10.2018].
- Eco-innovation in Poland. Eco-Innovation Observatory (EIO) Country Profile 2016–2017*, https://ec.europa.eu/environment/ecoap/sites/ecoap_stayconnected/files/field/field-country-files/poland_eio_country_profile_2016-2017.pdf [dostęp: 21.10.2018].
- Farsari Y., Prastacos P., *Sustainable Tourism Indicators: Pilot Estimation for the Municipality of Hersonissos, Crete. Regional Analysis Division, Greece* 1999, <https://pdfs.semanticscholar.org/609d/0757bd3506970d-09ceef895ce87a6b6df243.pdf> [dostęp: 21.10.2018].
- Fundowicz J., Łapiński K., Wyżnikiewicz B., *Szara strefa 2018*, Instytut Prognoz i Analiz Gospodarczych: Warszawa 2018, http://www.ipag.org.pl/Content/Uploaded/files/IPAG_Szara_Strefa_2018.pdf [dostęp: 21.10.2018].
- Globalny Kodeks Etyki w Turystyce*, WTO, 1999, Artykuł 2., http://ethics.unwto.org/sites/all/files/docpdf/poland_0.pdf [dostęp: 21.10.2018].
- Główny Urząd Statystyczny, *Idea zrównoważonego rozwoju*, <http://stat.gov.pl/zrownowazony-rozwoj/idea-zrownowazonego-rozwoju/> [dostęp: 21.10.2018].
- Główny Urząd Statystyczny, *Ochrona środowiska*, Warszawa 2017, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/srodowisko-energia/srodowisko/ochrona-srodowiska-2017,1,18.html> [dostęp: 21.10.2018].
- Główny Urząd Statystyczny, *Praca nierejestrowana w 2017 r. (na podstawie wstępnych wyników badania modułowego BAEL)*, Warszawa 2018, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-bezrobotni-bierni-zawodowo-wg-bael/praca-nierejestrowana-w-2017-na-podstawie-wstepnych-wynikow-badania-modulowego-bael,18,1.html> [dostęp: 21.10.2018].
- Główny Urząd Statystyczny, *Urban Audit*, <http://stat.gov.pl/statystyka-regionalna/badania-regionalne/urban-audit-250/> [dostęp: 21.10.2018].
- Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Katowicach, *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju Polski*, Katowice 2011, https://katowice.stat.gov.pl/files/gfx/katowice/pl/defaultaktualnosci/760/11/2/1/wskazniki_zrownowazonego_rozwoju_2015.pdf [dostęp: 21.10.2018].
- Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, *Turystyka w 2014 r.*, Warszawa 2015, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kul->

- tura-turystyka-sport/turystyka/turystyka-w-2014-r-1,12.html [dostęp: 21.10.2018].
- Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, *Turystyka w 2017 r.*, Warszawa 2018, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/turystyka/turystyka-w-2017-roku,1,15.html> [dostęp: 21.10.2018].
- Green Paper: Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility*, Brussels 2001, COM (2001) 366 final, http://europa.eu/rapid/press-release_DOC-01-9_en.pdf [dostęp: 21.10.2018].
- Instytut Rozwoju Miast, *Model zintegrowanego planowania rozwoju miast. Wdrażanie europejskiej polityki rozwoju miast do polskiego systemu planowania. Materiały szkoleniowe przygotowane w ramach realizacji w Instytucie Rozwoju Miast pracy badawczej sfinansowanej ze środków na naukę w latach 2009–2011 jako projekt badawczy rozwojowy*, Kraków 2011, <http://docplayer.pl/28347464-Model-zintegrowanego-planowania-rozwoju-miast.html> [dostęp: 21.10.2018].
- Komisja Europejska, *Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, Bruksela, 3.03.2010, http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_PL_ACT_part1_v1.pdf [dostęp: 21.10.2018].
- Komisja Europejska, *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego, Komitetu Regionów. Kolejne kroki w kierunku zrównoważonej przyszłości Europy. Europejskie działania na rzecz zrównoważonego rozwoju*, Strasburg, dnia 22.11.2016, COM/2016/0739 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52016DC0739> [dostęp: 21.10.2018].
- Konwencja o różnorodności biologicznej, sporządzona w Rio de Janeiro dnia 5 czerwca 1992 r.*, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20021841532/O/D20021532.pdf> [dostęp: 21.10.2018].
- Lasy w Polsce*, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa: Centrum Informacyjne Lasów Państwowych 2016, http://www.lasy.gov.pl/pl/informacje/publikacje/do-poczytania/lasy-w-polsce-1/lasy-w-polsce-2016-1/lasy_w_polsce_2016.pdf [dostęp: 21.10.2018].
- McCool S.F., *Making Tourism Sustainable, Sustainable Tourism, and What Should Tourism Sustain: Different Questions, Different Indicators*. Paper presented at international symposium on costal and marine tourism, Vancouver 1999, <https://nsgl.gso.uri.edu/washu/washuw99003/32-McCool.pdf> [dostęp: 21.10.2018].
- Measuring Distance to the SDG Targets. An Assessment of Where OECD Countries Stand*, OECD, 2017, <http://www.oecd.org/sdd/measuring-distance-to-the-sdgs-targets.htm> [dostęp: 21.10.2018].

- Ministerstwo Sportu i Turystyki, *Badania rynku turystycznego*, <https://www.msit.gov.pl/pl/turystyka/badania-rynku-turystycz> [dostęp: 21.10.2018].
- Ministerstwo Sportu i Turystyki, *Charakterystyka przyjazdów nierezydentów do Polski w 2017 roku*, <https://www.msit.gov.pl/pl/turystyka/badania-rynku-turystycz/statystyka-komunikaty-i/7834,Wiecej-turystow-zagranicznych-w-Polsce-w-2017-roku.html> [dostęp: 21.10.2018].
- Ministerstwo Sportu i Turystyki, *Departament Turystyki*, <https://bip.msit.gov.pl/bip/departamenty-i-biura/informacje-o-departame/12,Departament-Turystyki.html> [dostęp: 21.10.2018].
- Ministerstwo Sportu i Turystyki, *Kierunki rozwoju turystyki do 2015 roku*, Warszawa 2008, <https://www.msit.gov.pl/pl/turystyka/kierunki-rozwoju-turyst/2821,Kierunki-rozwoju-turystyki-do-2015-roku.html> [dostęp: 21.10.2018].
- Ministerstwo Sportu i Turystyki, *Program rozwoju turystyki do 2020 r.*, Warszawa 2015, <https://msit.gov.pl/pl/turystyka/aktualnosci/2612,Uchwala-nr-1432015-Rady-Ministrow-z-dnia-18-sierpnia-2015-r-w-sprawie-przyjecia-.html> [dostęp: 21.10.2018].
- Ministerstwo Środowiska, *Polityka ekologiczna państwa 2030 – projekt 11.07.2018 r.*, Warszawa 2019, https://bip.mos.gov.pl/fileadmin/user_upload/bip/prawo/projekty/PROJEKT_POLITYKI_EKOLOGICZNEJ_PANSTWA_2030/Projekt_Polityki_ekologicznej_panstwa_2030.pdf [dostęp: 21.10.2018].
- Ministerstwo Środowiska, *Trackingowe badanie świadomości i zachowań ekologicznych mieszkańców Polski. Raport z badania*, Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, Warszawa 2018, http://nfosigw.gov.pl/download/gfx/nfosigw/pl/nfoopisy/544/25/4/raport_z_trackingowego_badiana_swiadomosci_i_zachowan_ekologicznych_mieszkancow_polski_2018_r-1.pdf [dostęp: 21.10.2018].
- Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach kontroli realizacji zadań w zakresie planowania i zagospodarowania przestrzennego przez organy administracji rządowej i jednostki samorządu terytorialnego*, Warszawa 2011, <https://www.nik.gov.pl/kontrole/P/10/110/LWA/Mika> [dostęp: 21.10.2018].
- Najwyższa Izba Kontroli, *Przegląd kontroli przeprowadzonych w jednostkach samorządu terytorialnego przez Najwyższą Izbę Kontroli w latach 2011–2013. Ważniejsze nieprawidłowości i dobre praktyki*, Warszawa 2014, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,6224,vp,7978.pdf> [dostęp: 21.10.2018].
- Office federal de la statistique, *Monitoring du développement durable. MONET. Rapport final – Méthodes et résultats*, Neuchâtel 2003, <https://www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/catalogues-banques-donnees/publications.assetdetail.340019.html> [dostęp: 21.10.2018].

- Our Common Future. Report of the World Commission on Environment and Development*, 1987, https://sswm.info/sites/default/files/reference_attachments/UN%20WCED%201987%20Brundtland%20Report.pdf [dostęp: 21.10.2018].
- Polska Market Insights, Raport Roczny 2016*, Warszawa 2016, http://www.colliers.com/-/media/files/emea/poland/reports/2016/colliers_international_raport_roczny_2016.pdf?la=pl-PL [dostęp: 21.10.2018].
- Polska Organizacja Turystyczna, *Marketingowa Strategia Polski w sektorze turystyki na lata 2012–2020*, <https://www.pot.gov.pl/pl/o-pot/plany-i-sprawozdania-pot/marketingowa-strategia-polski-w-sektorze-turystyki-na-lata-2012-2020-2> [dostęp: 21.10.2018].
- Questionr, <https://www.rdocumentation.org/packages/questionr/versions/0.6.3> [dostęp: 21.10.2018].
- R Core Development Team, *R, A language and environment for statistical computing*. Vienna, Austria, R Foundation for Statistical Computing, 13th May 2016, <http://www.R-project.org> [dostęp: 21.10.2018].
- Ramowa Konwencja Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzona w Nowym Jorku dnia 9 maja 1992 r., <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19960530238/O/D19960238.pdf> [dostęp: 21.10.2018].
- Ranking odpowiedzialnych firm*, <http://rankingodpowiedzialnychfirm.pl/o-nas/> [dostęp: 21.10.2018].
- Ranking polskich miast zrównoważonych*, Arcadis, <https://www.arcadis.com/media/6/0/D/%7B60DA8546-A735-430A-BF9A-6114B0362FD7%7DRanking%20Polskich%20Miast%20Zrownowazonych%20Arcadis%20FINAL.pdf> [dostęp: 21.10.2018].
- Resolution adopted by the General Assembly on 22 December 2015 [on the report of the Second Committee (A/70/472)] 70/193, International Year of Sustainable Tourism for Development 2017*, United Nations, General Assembly, 2016, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/193 [dostęp: 21.10.2018].
- Road Map on Statistics for Sustainable Development Goals*, United Nations, New York and Geneva 2017, <https://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/2017/ECECESSTAT20172.pdf> [dostęp: 21.10.2018].
- Rozwój zrównoważony* [hasło], [w:] *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/rozwoj-zrownowazony;3969442.html> [dostęp: 21.10.2018].
- SDG Index and Dashboards Report 2017: Global Responsibilities. International Spillovers In Achieving the Goals*, Bertelsmann Stiftung and Sustainable Development Solutions Network, New York, <http://www.sdgindex>.

- org/assets/files/2017/2017-SDG-Index-and-Dashboards-Report--full.pdf [dostęp: 21.10.2018].
- Stowarzyszenie Greenways Polska, *O nas*, <https://www.greenways.org.pl/o-nas> [dostęp: 21.10.2018].
- Sustainable Tourism and Natura 2000. Guidelines, Initiatives and Good Practices in Europe. Final Publication*, Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 2001, http://ec.europa.eu/environment/nature/info/pubs/docs/nat2000/sust_tourism.pdf [dostęp: 21.10.2018].
- Sustainable Tourism. UNESCO World Heritage and Sustainable Tourism Programme*, <http://whc.unesco.org/en/tourism> [dostęp: 21.10.2018].
- System Analiz Samorządowych*, <http://www.systemanaliz.pl/co-to-jest-sas> [dostęp: 21.10.2018].
- The European Tourism Indicator System. ETIS Toolkit for Sustainable Destination Management*, Luxembourg: Publications Office of the European Union 2016, <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/21749> [dostęp: 21.10.2018].
- Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, United Nations A/RES/70/1, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E [dostęp: 21.10.2018].
- Travelife Sustainability In Tourism, Społeczna Odpowiedzialność Przedsiębiorstw dla Touroperatorów i Biur Podróży*, materiał szkoleniowy, https://www.travelife.info/index_new.php?menu=about_travelife&lang=pl [dostęp: 21.10.2018].
- UNESCO World Heritage and Sustainable Tourism Programme*, <https://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-669-6.pdf> [dostęp: 21.10.2018].
- Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego, *Poradnik dobrych praktyk w zakresie zrównoważonego rozwoju*, Katowice 2008, http://www.ewaluacja.gov.pl/media/23074/rrit_057.pdf [dostęp: 21.10.2018].
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach hotelarskich oraz usługach pilotów wycieczek i przewodników turystycznych, Dz.U. 1997 Nr 133, poz. 884, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19971330884> [dostęp: 21.10.2018].
- Ustawa z dnia 25 czerwca 1999 r. o Polskiej Organizacji Turystycznej, Dz.U. 1999 Nr 62, poz. 689, z późn. zm., <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19990620689> [dostęp: 21.10.2018].
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, Dz.U. 2018 poz. 799, z późn. zm., <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180000799> [dostęp: 21.10.2018].

- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, Dz.U. 2004 Nr 92, poz. 880, z późn. zm., <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20040920880> [dostęp: 21.10.2018].
- Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko, Dz.U. 2008 Nr 199, poz. 1227, z późn. zm., <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20081991227> [dostęp: 21.10.2018].
- Ustawa z dnia 24 listopada 2017 r. o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych, Dz.U. 2017, poz. 2361, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170002361> [dostęp: 21.10.2018].
- Wersje skonsolidowane Traktatu o Unii Europejskiej i Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej*, (2010/C 83/01), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2010:083:FULL&from=PL> [dostęp: 21.10.2018].
- Wizja zrównoważonego rozwoju dla polskiego biznesu 2050*, <http://odpowiedzialnybiznes.pl/wp-content/uploads/2014/03/Wizja-2050.pdf> [dostęp: 21.10.2018].
- World Tourism Organization, *Making Tourism More Sustainable. A Guide for Policy Makers*, United Nations Environment Programme Division of Technology, Industry and Economics, Paris–Madrid 2005, <http://www.unep.fr/shared/publications/pdf/dtix0592xpa-tourismpolicyen.pdf> [dostęp: 21.10.2018].
- World Tourism Organization, *Measuring the Sustainability of Tourism*, <http://www2.unwto.org/mst> [dostęp: 21.10.2018].
- Wskaźniki Strategii Europa 2020*, http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/POZ_Wskazniki_Europa2020.pdf [dostęp: 21.10.2018].
- Wskaźnik Zrównoważonego Rozwoju*, <http://wskaznikizrp.stat.gov.pl/> [dostęp: 21.10.2018].
- Zarządzanie środowiskowe. Systemy Zarządzania Środowiskowego – informacje ogólne*, <https://www.iso.org.pl/uslugi-zarzadzania/wdrazanie-systemow/zarzadzanie-srodowiskowe/> [dostęp: 21.10.2018].

Aneks

Załącznik nr 1. Kwestionariusz ankiety skierowanej
do przedsiębiorstw turystycznych

Ankieta

Ankieta ma na celu zbadanie zakresu i opinii na temat działań dotyczących rozwoju zrównoważonego podejmowanych w hotelarstwie. Prosimy o wybór właściwych odpowiedzi przez wpisanie x w nawiasie (x), a w przypadku niektórych pytań o stosowny komentarz. Wyniki będą opracowywane zbiorczo dla wszystkich obiektów.

1. Czy znana jest Panu/Pani idea zrównoważonego rozwoju?

☐ tak ☐ nie

2. Czy uważa Pan/Pani, że w obiektach hotelarskich i innych, w których świadczone są usługi hotelarskie powinny być prowadzone działania proekologiczne?

☐ tak ☐ nie

3. Jeśli tak, to jakie?

.....
.....
.....

4. Proszę wymienić przykładowe korzyści z takich działań.

.....
.....
.....

5. Czy uważa Pan/Pani, że w obiektach hotelarskich i innych, w których świadczone są usługi hotelarskie powinny być prowadzone działania prospołeczne?

☐ tak ☐ nie

6. Jeśli tak, to jakie?

.....
.....
.....

7. Proszę wymienić przykładowe korzyści z takich działań:

.....
.....
.....

8. Czy w badanym obiekcie podejmowane są działania na rzecz zrównoważonego rozwoju?

☐ tak ☐ nie

9. Czy w obiekcie prowadzone są działania proekologiczne?

☐ tak ☐ nie

10. Jeśli tak, to jakie?

.....
.....
.....

11. Czy w obiekcie prowadzone są działania prospołeczne?

☐ tak ☐ nie

12. Jeśli tak, to jakie?

.....
.....
.....

13. Czy w obiekcie wdrożono systemy certyfikacji, standaryzacji związane ze zrównoważonym rozwojem (w tym ekoetykiety, ISO i inne)?

☐ tak – jakie?.....

☐ nie

14. Czy w przyszłości planuje się w obiekcie wprowadzić działania w zakresie zrównoważonego rozwoju?

☐ tak ☐ nie

15. Rodzaj obiektu noclegowego:

☐ obiekt hotelarski

Jaki? (podkreślić właściwe): hotel, motel, pensjonat, schronisko, schronisko młodzieżowe, dom wycieczkowy, kemping, pole biwakowe

☐ inny obiekt

Jaki?.....

16. Kategoria obiektu:

☐ (wpisać jaka – gwiazdki, cyfry rzymskie – ile, lub inne oznaczenie jakie?)

☐ Obiekt nieskategoryzowany

17. Czy obiekt należy do sieci/systemu hotelowego?

☐ tak

☐ nie

18. Nazwa.....

19. Miejscowość.....

20. Województwo.....

Miejsce na dodatkowe uwagi, komentarz

.....
.....
.....

Potwierdzenie przeprowadzenia ankiety

.....

Dziękujemy za wypełnienie ankiety.

Załącznik nr 2. Kwestionariusz ankiety skierowanej do turystów

Ankieta

Ankieta ma na celu zbadanie opinii na temat działań proekologicznych i prospołecznych podejmowanych w hotelarstwie. Ankieta jest anonimowa. Prosimy o wybór właściwych odpowiedzi przez wpisanie x w nawiasie (x), a w przypadku niektórych pytań o stosowny komentarz.

1. Jak często korzysta Pan/Pani z usług hoteli?

- ☐ raz w tygodniu ☐ raz w miesiącu ☐ raz w roku ☐ kilka razy w roku
☐ raz na kilka lat

2. Jakie główne czynniki decydują o Pana/Pani wyborze hotelu? Proszę o wybranie maksymalnie trzech odpowiedzi.

- ☐ Cena ☐ Jakość i standard usług ☐ Lokalizacja ☐ Przyzwyczajenie
☐ Marka hotelu ☐ Opinie o hotelu ☐ Inne. Jakie?

.....

3. Czy podczas wyboru hotelu zwraca Pan/Pani uwagę na to, czy w obiekcie prowadzone są działania proekologiczne?

- ☐ tak ☐ nie

4. Czy podczas wyboru hotelu zwraca Pan/Pani uwagę na to, czy w obiekcie prowadzone są działania prospołeczne?

- ☐ tak ☐ nie

5. Czy uważa Pan/Pani, że w hotelach powinny być prowadzone działania proekologiczne?

- ☐ tak ☐ nie

6. Jeśli tak, to jakie?

.....
.....
.....

7. Czy uważa Pan/Pani, że w hotelach powinny być prowadzone działania prospołeczne?

- ☐ tak ☐ nie

8. Jeśli tak, to jakie?

.....
.....

9. Czy znana jest Panu/Pani idea zrównoważonego rozwoju?

☐ tak ☐ nie

10. Czy uważa Pan/Pani, że hotele powinny prowadzić działania na rzecz zrównoważonego rozwoju?

☐ tak ☐ nie ☐ nie wiem

11. Jeśli tak, to jakie?

.....
.....
.....

12. Czy byłby/byłaby Pan/Pani skłonny/skłonna zapłacić więcej za nocleg w hotelu wiedząc, że prowadzi on działania na rzecz zrównoważonego rozwoju?

☐ tak ☐ nie ☐ nie wiem

13. Proszę wymienić przykładowe korzyści wynikające z prowadzenia działań na rzecz zrównoważonego rozwoju w hotelu.

.....
.....
.....

14. Proszę wymienić hotele, które Pana/Pani zdaniem podejmują działania na rzecz zrównoważonego rozwoju.

.....
.....
.....

15. Czy w życiu codziennym angażuje się Pan/Pani w działania na rzecz zrównoważonego rozwoju?

☐ tak ☐ nie

16. Jeśli tak, to w jakie?

.....
.....
.....

17. Czy w hotelu, w którym Pan/Pani obecnie przebywa, podejmowane są działania na rzecz zrównoważonego rozwoju?

☐ tak ☐ nie ☐ nie wiem

18. Jeśli tak, to jakie?

.....
.....
.....

19. Czy jest to Pana/Pani pierwsza wizyta w tym hotelu?

☐ tak ☐ nie

20. Jeśli nie, to który raz Pan/Pani tutaj gości?

☐ 2 ☐ 3–5 ☐ więcej niż 5 razy

21. Jak długo zamierza Pan/Pani przebywać w tym hotelu?

☐ 1 dzień ☐ 2–3 dni ☐ 4–7 dni ☐ powyżej 7 dni

22. Jaki jest główny cel Pana/Pani przyjazdu?

☐ wypoczynek ☐ zwiedzanie ☐ biznesowy ☐ zdrowotny ☐ inny, jaki?

.....
.....

23. Czy przyjechał/przyjechała Pan/Pani do tego hotelu:

☐ indywidualnie ☐ z rodziną ☐ ze znajomymi?

24. Czy jest Pan/Pani zadowolony/zadowolona z poziomu świadczonych w hotelu usług?

☐ tak ☐ nie

25. Jeśli nie to dlaczego?

.....
.....
.....

26. Czy w przyszłości skorzysta Pan/Pani z usług tego hotelu?

☐ tak ☐ nie

27. Czy poleci Pan/Pani hotel znajomym, rodzinie?

☐ tak ☐ nie

28. Płeć ☐ kobieta ☐ mężczyzna

29. Wiek.....lat

30. Wykształcenie ☐ podstawowe ☐ zawodowe ☐ średnie ☐ wyższe

31. Miejsce zamieszkania: Kraj /Województwo/Miejscowość

.....

Miejsce na dodatkowe uwagi, komentarz Gościa

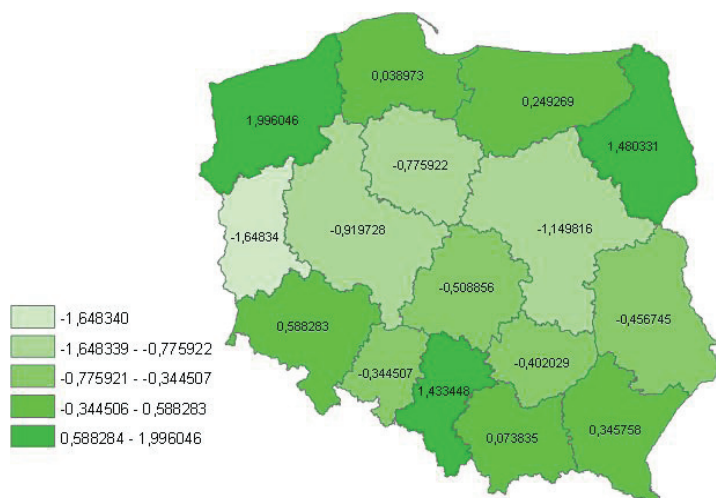
.....

.....

.....

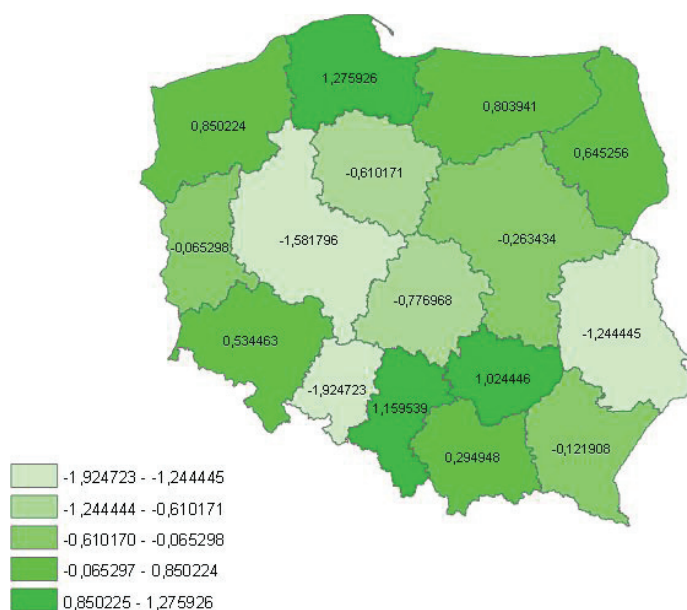
.....

Załącznik nr 3. Obszar A – ryciny

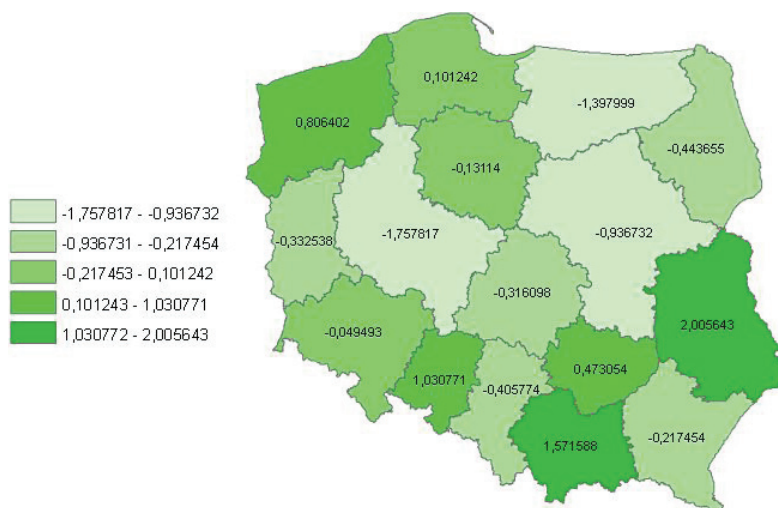
Rycina 33. Znormalizowany procent gmin monitorujących turystykę (A.1.1.)

Źródło: opracowanie własne.

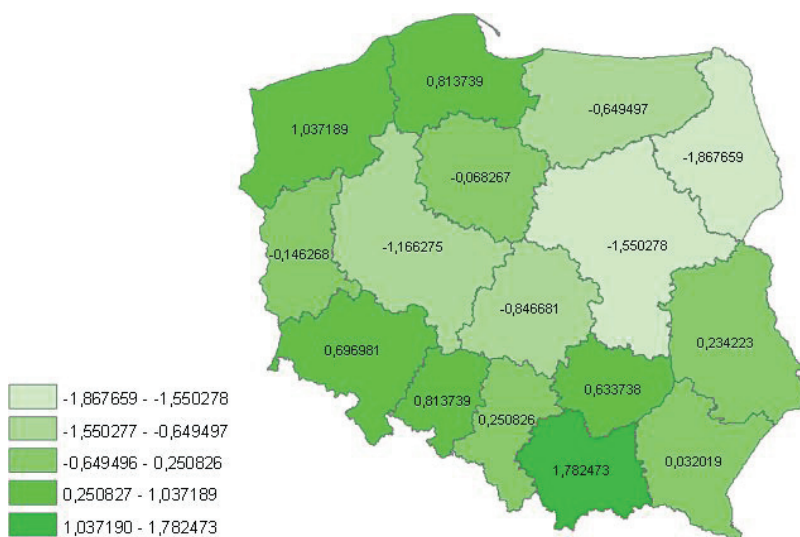
Rycina 34. Znormalizowany procent gmin posiadających punkt informacji turystycznej (A.1.2.)

Źródło: opracowanie własne.

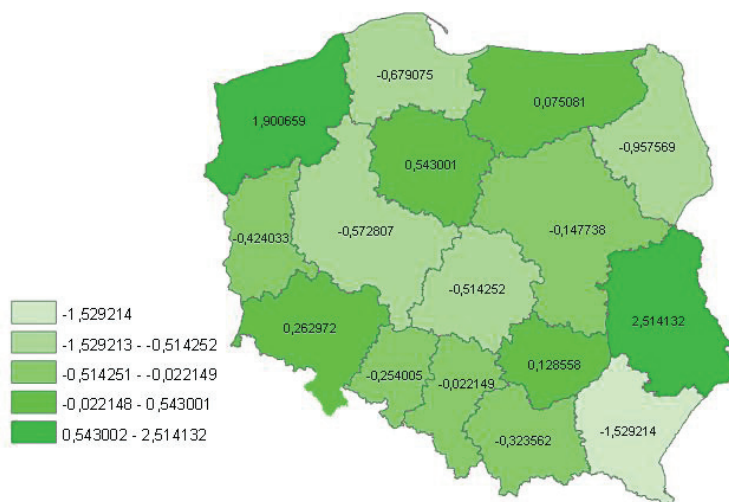
Rycina 35. Znormalizowany procent gmin posiadających strategię rozwoju społeczno-ekonomicznego (A.1.3.)

Źródło: opracowanie własne.

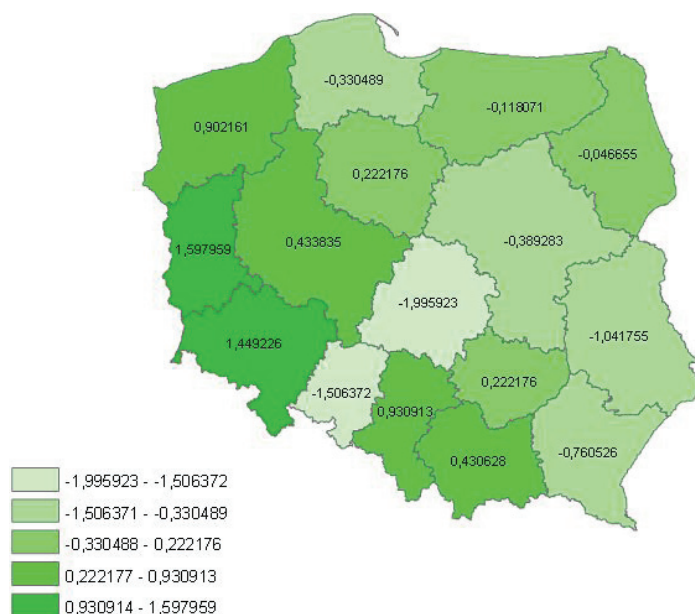
Rycina 36. Znormalizowany procent gmin uwzględniających turystykę w strategii rozwoju (A.1.4.)

Źródło: opracowanie własne.

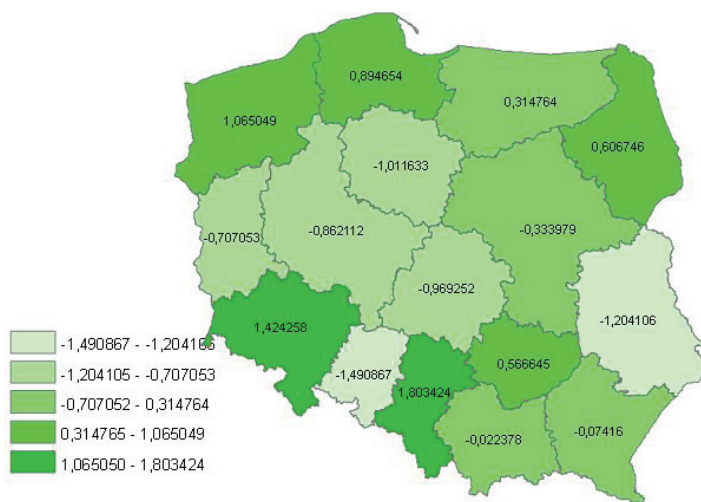
Rycina 37. Znormalizowany procent gmin z osobną strategią dotyczącą rozwoju turystyki (A.1.5.)

Źródło: opracowanie własne.

Rycina 38. Znormalizowany procent gmin, w których rozwój turystyki uwzględnia zasady rozwoju zrównoważonego (A.1.6.)

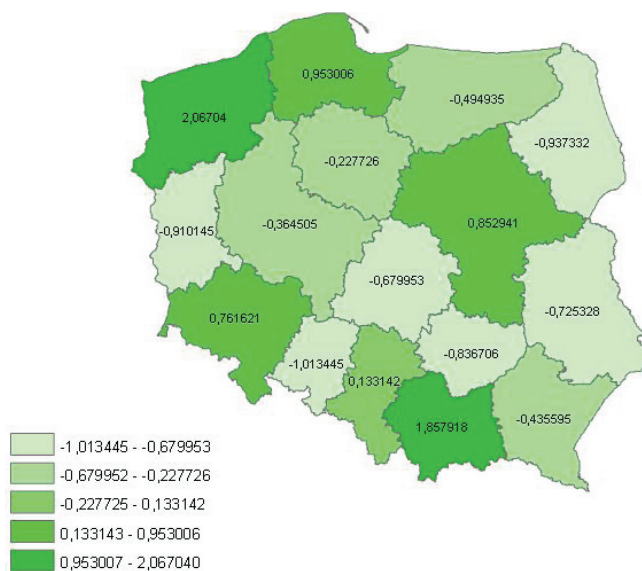
Źródło: opracowanie własne.

Rycina 39. Znormalizowana przeciętna liczba punktów informacji turystycznej na gminę (A.1.7.)

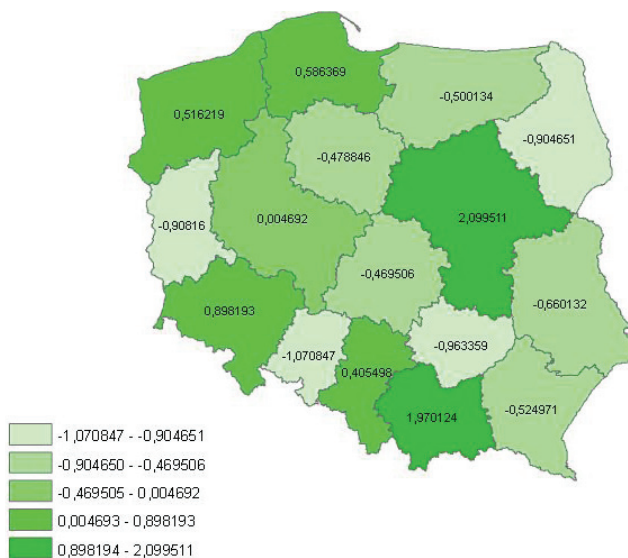
Źródło: opracowanie własne.

Załącznik nr 4. Obszar B – ryciny

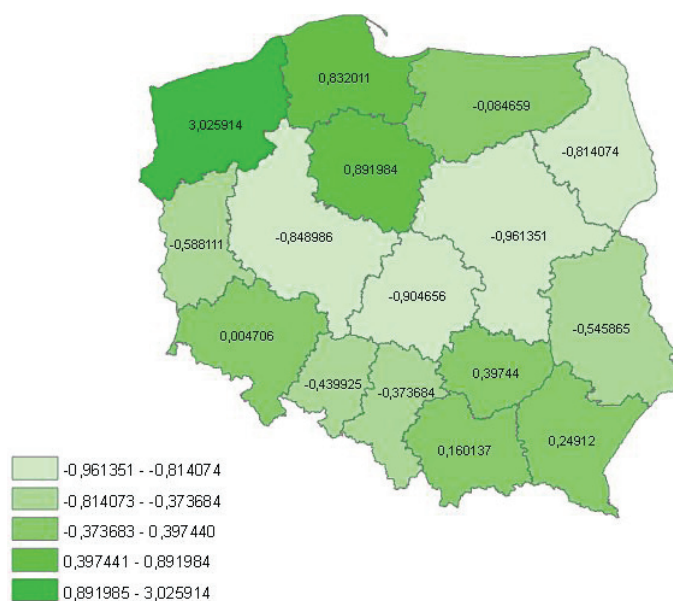
Rycina 40. Znormalizowana liczba udzielonych noclegów w roku (B.1.1.)

Źródło: opracowanie własne.

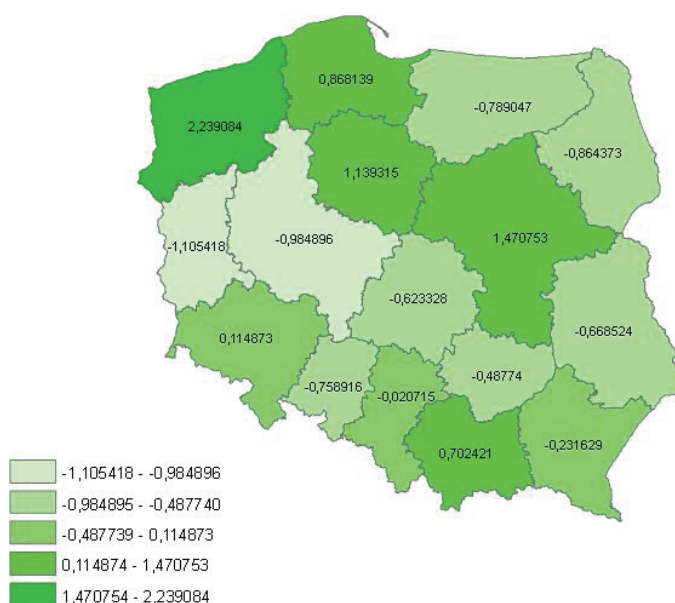
Rycina 41. Znormalizowana liczba osób korzystających z noclegów w roku (B.1.2.)

Źródło: opracowanie własne.

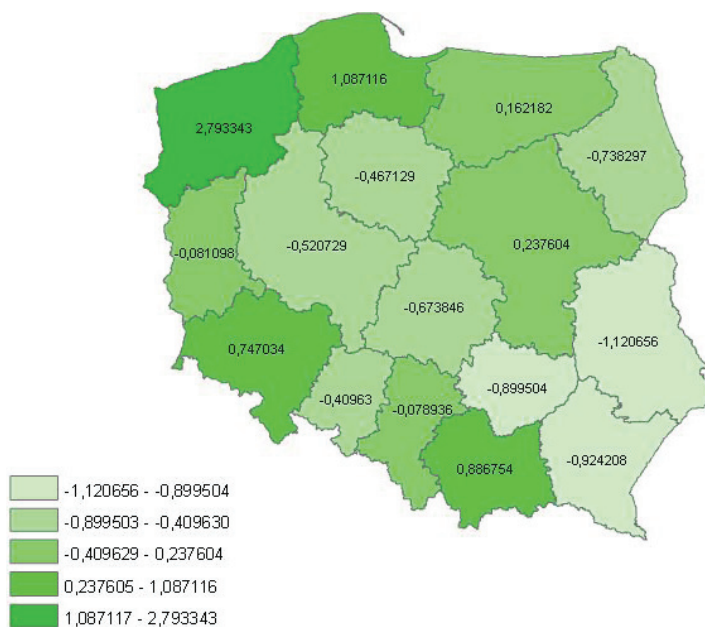
Rycina 42. Znormalizowana średnia długość pobytu turystów (B.2.1.)

Źródło: opracowanie własne.

Rycina 43. Znormalizowany wskaźnik obłożenia w turystycznych obiektach zakwaterowania (B.2.2.)

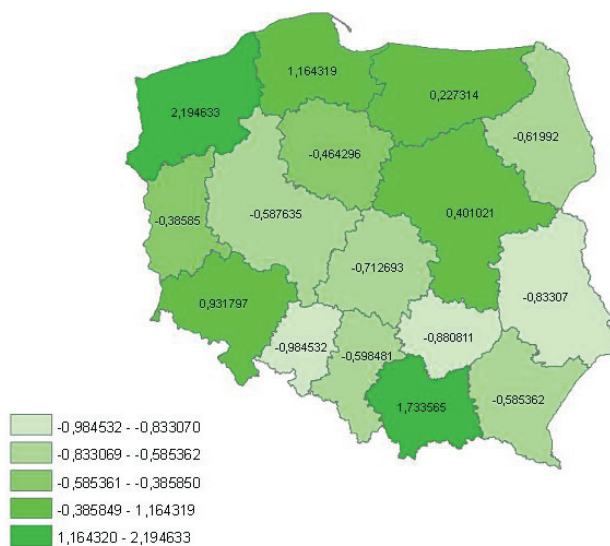
Źródło: opracowanie własne.

Rycina 44. Znormalizowane bezpośrednie zatrudnienie w turystyce jako procent zatrudnionych w miejscu docelowym (B.3.1.)

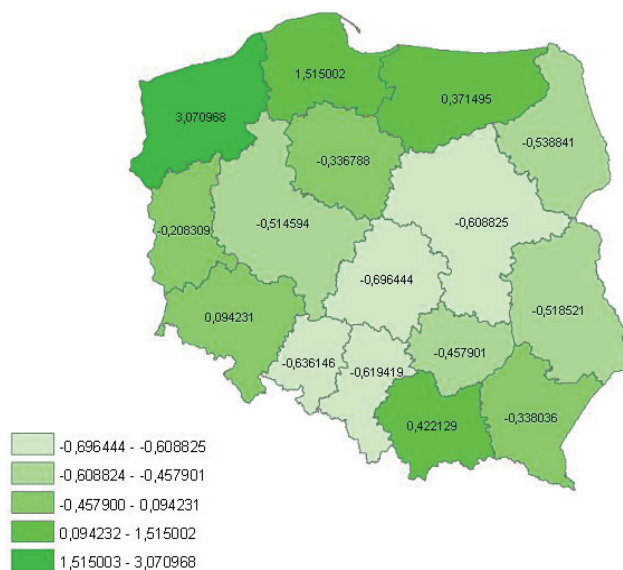
Źródło: opracowanie własne.

Załącznik nr 5. Obszar C – ryciny

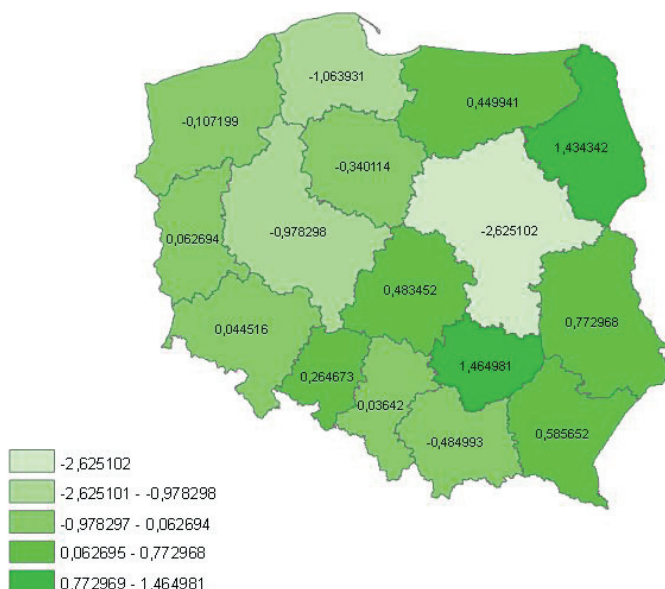
Rycina 45. Znormalizowana liczba turystów na 1000 mieszkańców (C.1.1.)

Źródło: opracowanie własne.

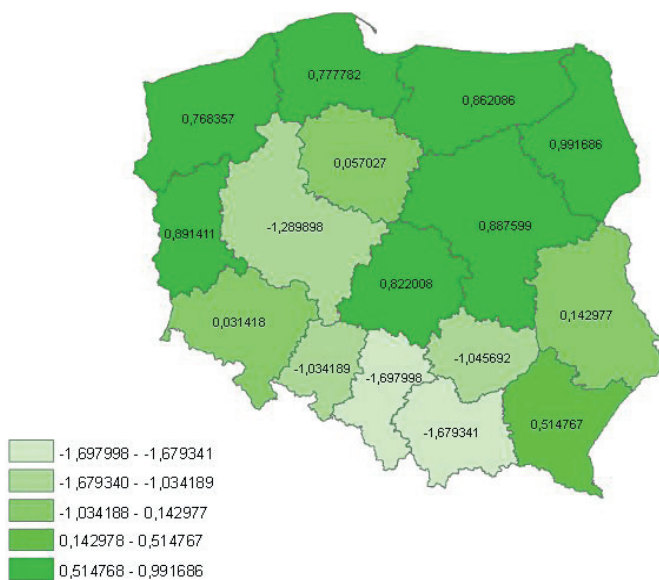
Rycina 46. Znormalizowana liczba miejsc noclegowych na 1000 mieszkańców (C.1.2.)

Źródło: opracowanie własne.

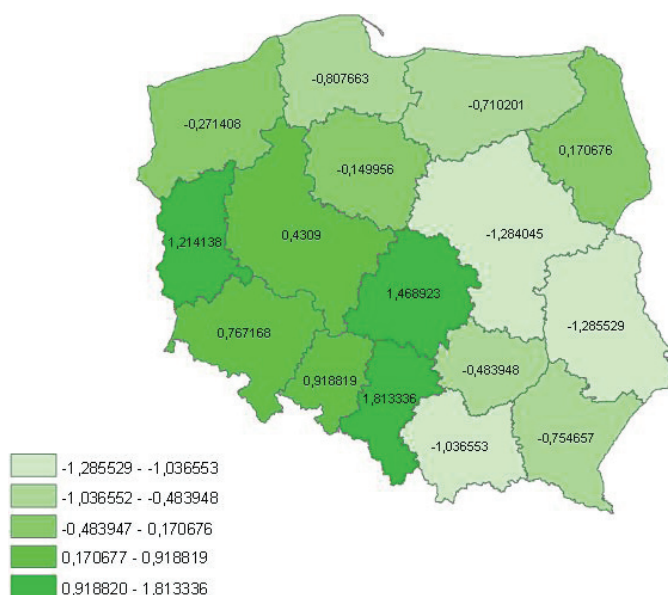
Rycina 47. Znormalizowany procent kobiet pracujących w turystyce wśród pracujących ogółem (C.3.1.)

Źródło: opracowanie własne.

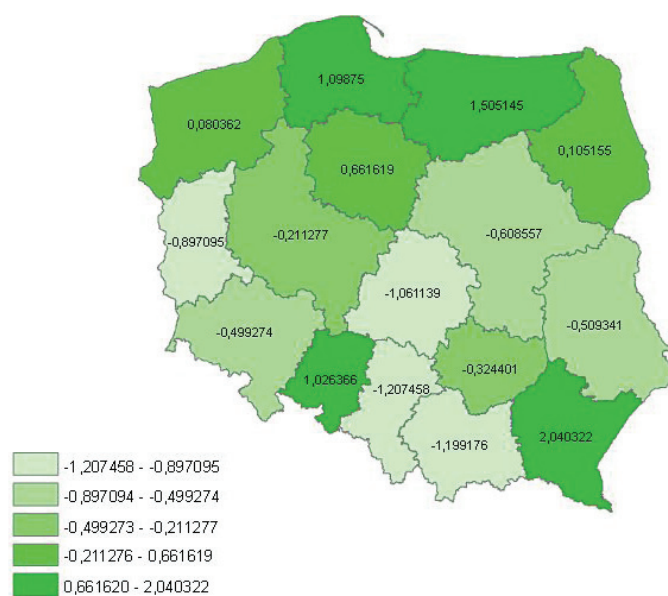
Rycina 48. Znormalizowana ocena w zakresie procentu obiektów turystycznych z udogodnieniami dla niepełnosprawnych (łącznie: parkingi, windy, drzwi, podjazdy dla niepełnosprawnych) (C.4.1.)

Źródło: opracowanie własne.

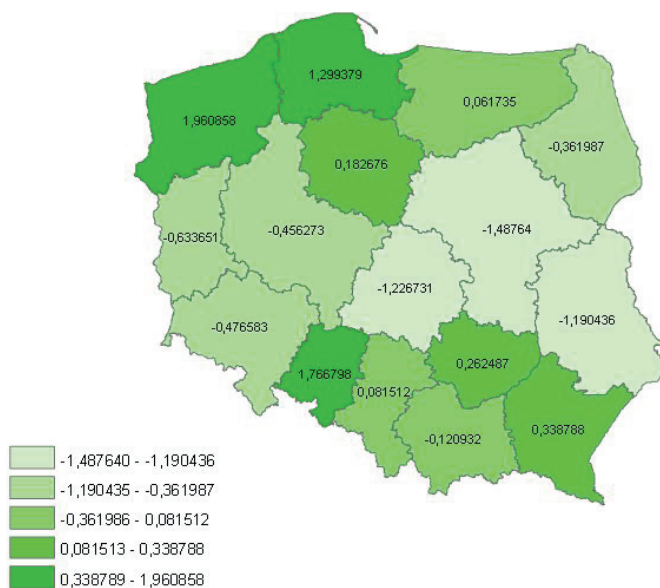
Rycina 49. Znormalizowany procent muzeów dostępnych dla osób niepełnosprawnych

Źródło: opracowanie własne.

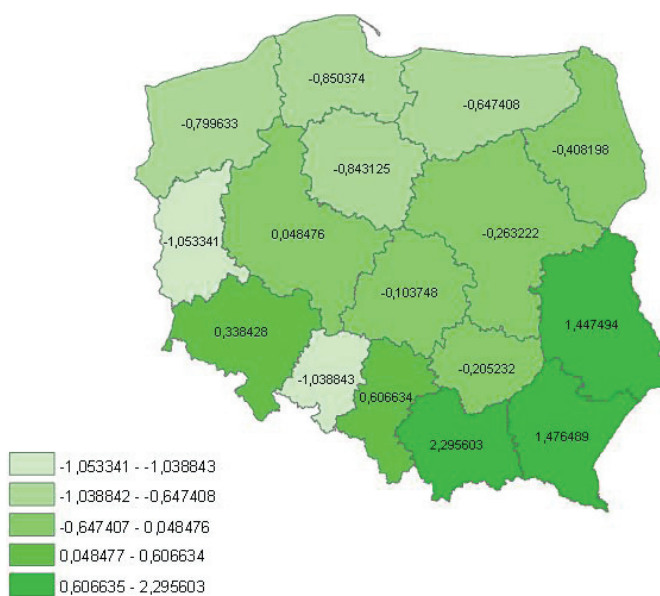
Rycina 50. Znormalizowany procent ośrodków kultury dostępnych dla osób niepełnosprawnych (ocena z ułatwień na wejściu i w środku)

Źródło: opracowanie własne.

Rycina 51. Znormalizowany procent imprez turystycznych i sportowo-rekreacyjnych w ogóle imprez (C.5.1.)

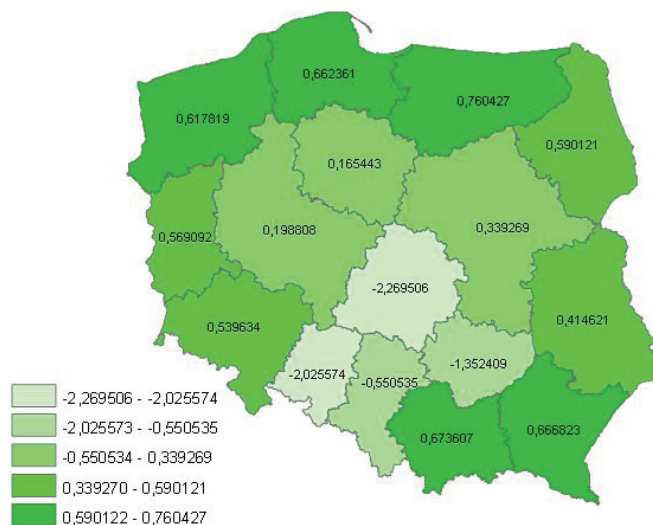
Źródło: opracowanie własne.

Rycina 52. Znormalizowany procent grup folklorystycznych w ogóle imprez (C.5.2.)

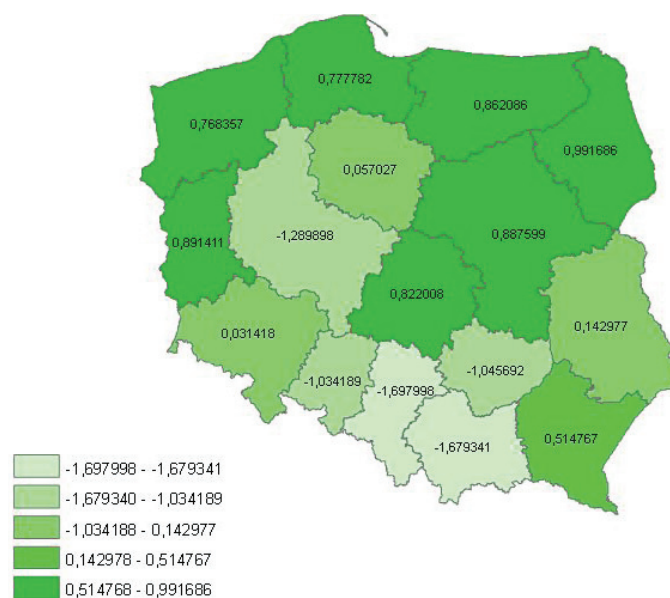
Źródło: opracowanie własne.

Załącznik nr 6. Obszar D – ryciny

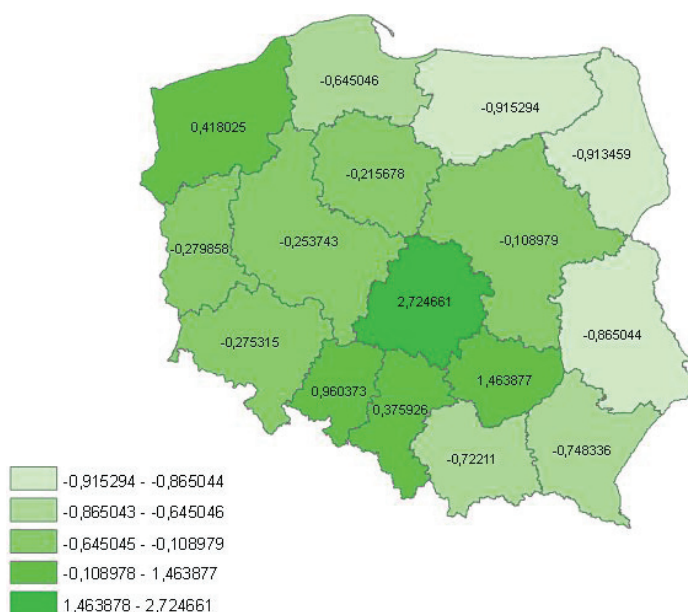
Rycina 53. Znormalizowany procent emisji CO₂ przypadający na liczbę turystów korzystających z noclegów (D.1.4.)

Źródło: opracowanie własne.

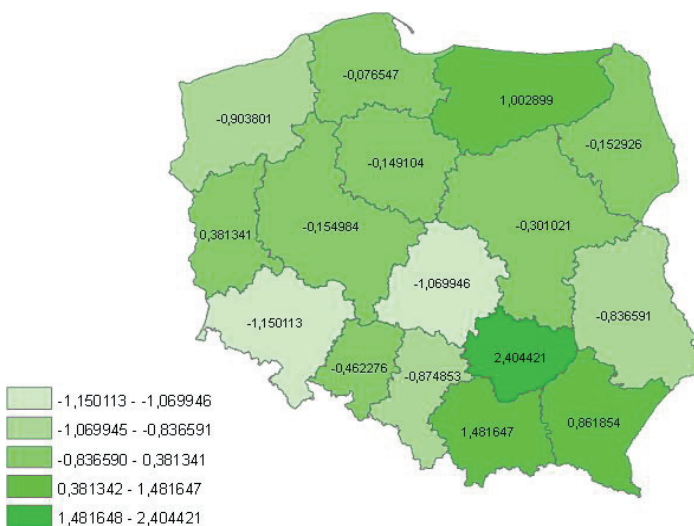
Rycina 54. Znormalizowany procent ścieków oczyszczonych co najmniej biologicznie (II stopień) (D.4.1.)

Źródło: opracowanie własne.

Rycina 55. Znormalizowany procent energii zużytej (poza przemysłem) pochodzący ze źródeł odnawialnych (D.6.1.)

Źródło: opracowanie własne.

Rycina 56. Znormalizowany procent powierzchni objętej formami ochrony (D.7.1.)

Źródło: opracowanie własne.

Spis tabel

Tabela 1. Zarys rozwoju systemów zarządzania środowiskiem.....	19
Tabela 2. Terminologia związana z koncepcją rozwoju zrównoważonego	22
Tabela 3. Przykłady definicji pojęcia rozwoju zrównoważonego w ramach różnych dziedzin.....	23
Tabela 4. Cele zrównoważonego rozwoju zawarte w Agendzie ONZ na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030.....	24
Tabela 5. Cele i wskaźniki główne zawarte w dokumencie Europa 2020 – Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu.....	25
Tabela 6. Wdrażanie zasad związanych z rozwojem zrównoważonym w Polsce w latach 90.....	30
Tabela 7. Cele szczegółowe i zadania strategii.....	31
Tabela 8. Wybrane dokumenty mające związek z koncepcją turystyki zrównoważonej.....	41
Tabela 9. Przykładowe inicjatywy przedstawicieli sektora turystycznego na rzecz rozwoju zrównoważonego	43
Tabela 10. Wskaźniki podstawowe rozwoju zrównoważonego turystyki.....	54
Tabela 11. Instrumenty wykorzystywane przez państwo w kształtowaniu rozwoju zrównoważonego turystyki.....	59
Tabela 12. Przykłady działań proekologicznych i prospołecznych podejmowanych przez obiekty świadczące usługi hotelarskie	63
Tabela 13. Walory przyrodnicze – podział i przykłady	68
Tabela 14. Zestawienie polskich obiektów wpisanych na listę światowego dziedzictwa UNESCO – stan w 2018 roku	71
Tabela 15. Przyjazdy turystów do Polski w latach 2007–2017 (w tys.)	72
Tabela 16. Turystyczne obiekty noclegowe, miejsca noclegowe i liczba udzielonych noclegów w Polsce w wybranych latach, w okresie 1980–2017	72

Tabela 17. Liczba miejsc noclegowych, liczba turystów korzystających z turystycznych obiektów noclegowych w ciągu roku oraz liczba noclegów udzielonych turystom w turystycznych obiektach noclegowych w 2017 roku według województw.....	73
Tabela 18. Wybrane wskaźniki dotyczące infrastruktury noclegowej i jej wykorzystania według województw w 2017 roku.....	74
Tabela 19. Wartość wybranych wskaźników związanych z turystyką według województw w latach 2016–2017.....	75
Tabela 20. Zakres zadań Departamentu Turystyki.....	77
Tabela 21. Rozwój zrównoważony jako trend w turystyce światowej – ujęcie wg Marketingowej Strategii Polski w sektorze turystyki na lata 2012–2020.....	79
Tabela 22. Zakres działań samorządu województwa dotyczących turystyki.....	80
Tabela 23. Kompetencje powiatu w zakresie turystyki.....	81
Tabela 24. Kompetencje gmin w zakresie turystyki.....	82
Tabela 25. Działania gmin na rzecz ochrony środowiska.....	83
Tabela 26. Sieć Greenways w Polsce.....	85
Tabela 27. Negatywne skutki turystyki w środowisku przyrodniczym.....	88
Tabela 28. Negatywne skutki turystyki (przykłady) w zależności od obszaru użytkowania.....	89
Tabela 29. Zagrożenia i skutki w związku z uprawianiem turystyki narciarskiej dla środowiska przyrodniczego.....	92
Tabela 30. Zestawienie i charakterystyka form ochrony przyrody w Polsce.....	93
Tabela 31. Działalność w zakresie turystyki według form ochrony przyrody.....	96
Tabela 32. Dopuszczalne formy działalności człowieka na obszarach chronionych.....	97
Tabela 33. Skutki rozwoju turystyki.....	104
Tabela 34. Przemiany społeczne i kulturowe pod wpływem turystyki.....	105
Tabela 35. Główne problemy związane z rozwojem turystyki zrównoważonej.....	107
Tabela 36. Przykładowe korzyści i skutki negatywne rozwoju turystyki w aspekcie ekonomicznym.....	114
Tabela 37. Liczba i procent gmin, które podczas planowania i rozwoju turystyki uwzględniają opinie mieszkańców, zasady zrównoważonego rozwoju oraz stwarzają warunki pozwalające na wymianę wiedzy i doświadczeń w zakresie zrównoważonego rozwoju poprzez organizację konferencji, spotkań i warsztatów.....	119
Tabela 38. Sposoby pomiaru w kontekście rozwoju zrównoważonego turystyki.....	126

Tabela 39. Zestawienie odpowiedzi gmin w zależności od przynależności do województw	128
Tabela 40. Zestawienie zaproponowanych wskaźników zrównoważonego rozwoju turystyki.....	129
Tabela 41. Obszar A – województwa w kontekście rozwoju zrównoważonego turystyki	131
Tabela 42. Obszar B – województwa w kontekście rozwoju zrównoważonego turystyki	132
Tabela 43. Obszar C – województwa w kontekście rozwoju zrównoważonego turystyki (wskaźniki C.1.– C.3.)	133
Tabela 44. Obszar C – województwa w kontekście rozwoju zrównoważonego turystyki (wskaźniki C.4.)	134
Tabela 45. Obszar C – województwa w kontekście rozwoju zrównoważonego turystyki (wskaźniki C.4.–C.5.)	135
Tabela 46. Obszar D – województwa w kontekście rozwoju zrównoważonego turystyki	136
Tabela 47. Zestawienie zbiorcze dla obszarów: A, B, C, D i łącznie (znormalizowane)	137
Tabela 48. Punktacja dotycząca odpowiedzi respondentów	148
Tabela 49. Wartości korelacji pomiędzy ogólnym wskaźnikiem zrównoważenia turystyki a poszczególnymi wskaźnikami dotyczącymi infrastruktury noclegowej i jej wykorzystania	161
Tabela 50. Opinie turystów w innych krajach na temat rozwoju zrównoważonego.....	165

Spis rycin

Rycina 1. Województwa a rozwój zrównoważony turystyki (obszar A)	138
Rycina 2. Województwa a rozwój zrównoważony turystyki (obszar B).....	138
Rycina 3. Województwa a rozwój zrównoważony turystyki (obszar C)	139
Rycina 4. Województwa a rozwój zrównoważony turystyki (obszar D).....	139
Rycina 5. Województwa a rozwój zrównoważony turystyki (zestawienie zbiorcze – obszary A, B, C, D).....	140
Rycina 6. Względny poziom zrównoważenia turystyki w województwach ..	140
Rycina 7. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy uważa Pan/Pani, że w hotelach powinny być prowadzone działania prospołeczne?	143
Rycina 8. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy uważa Pan/Pani, że w hotelach powinny być prowadzone działania proekologiczne?	143
Rycina 9. Porównanie odpowiedzi na pytania dotyczące prowadzenia działań proekologicznych i prospołecznych w hotelach.....	144
Rycina 10. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy uważa Pan/Pani, że hotele powinny prowadzić działania na rzecz zrównoważonego rozwoju?	145
Rycina 11. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy byłby/byłaby Pan/Pani skłonny/sklonna zapłacić więcej za nocleg w hotelu wiedząc, że prowadzi on działania na rzecz zrównoważonego rozwoju?	145
Rycina 12. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy w życiu codziennym angażuje się Pan/Pani w działania na rzecz zrównoważonego rozwoju? (W kontekście gotowości ponoszenia przez gości dodatkowych kosztów)	146
Rycina 13. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy podczas wyboru hotelu zwraca Pan/Pani uwagę, czy w obiekcie prowadzone są działania prospołeczne? (W kontekście gotowości ponoszenia przez gości dodatkowych kosztów).....	146
Rycina 14. Zestawienie odpowiedzi na pytanie związane z tym, czy w hotelu powinny być prowadzone działania prospołeczne w kontekście gotowości ponoszenia przez gości dodatkowych kosztów ..	147

Rycina 15. Zestawienie odpowiedzi na pytanie związane z tym, czy w hotelu powinny być prowadzone działania proekologiczne w kontekście gotowości ponoszenia przez gości dodatkowych kosztów..	147
Rycina 16. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy w hotelu, w którym Pan/Pani obecnie przebywa, podejmowane są działania na rzecz zrównoważonego rozwoju?	148
Rycina 17. Turyści a rozwój zrównoważony (według województw).....	149
Rycina 18. Obiekty bazy noclegowej wybrane do badań	150
Rycina 19. Kategoria hotelu wybranego do badań	150
Rycina 20. Przynależność hotelu do sieci systemu hotelowego	151
Rycina 21. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy znana jest Panu/Pani idea rozwoju zrównoważonego?	152
Rycina 22. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy uważa Pan/Pani, że w obiektach hotelarskich i innych, w których świadczone są usługi hotelarskie, powinny być prowadzone działania proekologiczne?	152
Rycina 23. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy uważa Pan/Pani, że w obiektach hotelarskich i innych, w których świadczone są usługi hotelarskie, powinny być prowadzone działania proekologiczne? (W zależności od przynależności do międzynarodowych sieci hotelowych)	153
Rycina 24. Rodzaje działań i usług proekologicznych jakie powinny być prowadzone w obiektach hotelarskich i innych obektach noclegowych.....	153
Rycina 25. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy uważa Pan/Pani, że w obiektach hotelarskich i innych, w których świadczone są usługi hotelarskie, powinny być prowadzone działania prospołeczne?	154
Rycina 26. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy uważa Pan/Pani, że w obiektach hotelarskich i innych, w których świadczone są usługi hotelarskie, powinny być prowadzone działania prospołeczne? (W zależności od przynależności do międzynarodowych sieci hotelowych)	154
Rycina 27. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy w badanym obiekcie podejmowane są działania na rzecz zrównoważonego rozwoju?	155
Rycina 28. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy w badanym obiekcie podejmowane są działania na rzecz zrównoważonego rozwoju? (W zależności od przynależności do międzynarodowych sieci hotelowych)	155
Rycina 29. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy w obiekcie wdrożono systemy certyfikacji, standaryzacji związane ze zrównoważonym rozwojem (w tym ecoetykiety, ISO i inne)?	156

Rycina 30. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: Czy w obiekcie wdrożono systemy certyfikacji, standaryzacji związane ze zrównoważonym rozwojem (w tym ecoetykiety, ISO i inne)? (W zależności od przynależności do międzynarodowych sieci hotelowych)	156
Rycina 31. Indeks aktywności obiektów dotyczący podejmowanych działań w zakresie rozwoju zrównoważonego	157
Rycina 32. Indeks aktywności obiektów hotelarskich dotyczący podejmowanych działań w zakresie zrównoważonego rozwoju w podziale na przynależność do międzynarodowych sieci	158
Rycina 33. Znormalizowany procent gmin monitorujących turystykę (A.1.1.)	196
Rycina 34. Znormalizowany procent gmin posiadających punkt informacji turystycznej (A.1.2.)	196
Rycina 35. Znormalizowany procent gmin posiadających strategię rozwoju społeczno-ekonomicznego (A.1.3.)	197
Rycina 36. Znormalizowany procent gmin uwzględniających turystykę w strategii rozwoju (A.1.4.)	197
Rycina 37. Znormalizowany procent gmin z osobną strategią dotyczącą rozwoju turystyki (A.1.5.)	198
Rycina 38. Znormalizowany procent gmin, w których rozwój turystyki uwzględnia zasady rozwoju zrównoważonego (A.1.6.)	198
Rycina 39. Znormalizowana przeciętna liczba punktów informacji turystycznej na gminę (A.1.7.)	199
Rycina 40. Znormalizowana liczba udzielonych noclegów w roku (B.1.1.)	200
Rycina 41. Znormalizowana liczba osób korzystających z noclegów w roku (B.1.2.)	200
Rycina 42. Znormalizowana średnia długość pobytu turystów (B.2.1.)	201
Rycina 43. Znormalizowany wskaźnik obłożenia w turystycznych obiektach zakwaterowania (B.2.2.)	201
Rycina 44. Znormalizowane bezpośrednie zatrudnienie w turystyce jako procent zatrudnionych w miejscu docelowym (B.3.1.)	202
Rycina 45. Znormalizowana liczba turystów na 1000 mieszkańców (C.1.1.)	203
Rycina 46. Znormalizowana liczba miejsc noclegowych na 1000 mieszkańców (C.1.2.)	203
Rycina 47. Znormalizowany procent kobiet pracujących w turystyce wśród pracujących ogółem (C.3.1.)	204

Rycina 48. Znormalizowana ocena w zakresie procentu obiektów turystycznych z udogodnieniami dla niepełnosprawnych (łącznie: parkingi, windy, drzwi, podjazdy dla niepełnosprawnych (C.4.1.)	204
Rycina 49. Znormalizowany procent muzeów dostępnych dla osób niepełnosprawnych	205
Rycina 50. Znormalizowany procent ośrodków kultury dostępnych dla osób niepełnosprawnych (ocena z ułatwień na wejściu i w środku)....	205
Rycina 51. Znormalizowany procent imprez turystycznych i sportowo-rekreacyjnych w ogóle imprez (C.5.1.)	206
Rycina 52. Znormalizowany procent grup folklorystycznych w ogóle imprez (C.5.2.)	206
Rycina 53. Znormalizowany procent emisji CO ₂ przypadający na liczbę turystów korzystających z noclegów (D.1.4.)	207
Rycina 54. Znormalizowany procent ścieków oczyszczonych co najmniej biologicznie (II stopień) (D.4.1.).....	207
Rycina 55. Znormalizowany procent energii zużytej (poza przemysłem) pochodzący ze źródeł odnawialnych (D.6.1.)	208
Rycina 56. Znormalizowany procent powierzchni objętej formami ochrony (D.7.1.)	208

Summary

Sustainable development of tourism. Environmental, social, and economic issues on the example of Poland

Issues related to sustainable development are interdisciplinary in nature and are discussed within the realm of many different scientific disciplines. In recent years attempts have been made to help bring principles into the realm of practice in a variety of economic sectors including the often key sector of tourism. However, the transition from theory to practice is still the exception, and not the rule. The observations noted below link theoretical issues associated with sustainable development with opportunities and implementation in real tourism sector situations. A review of the literature shows that while interest among researchers in the field of sustainable tourism is growing, findings in literature sources provided by leading researchers in the field are not exhaustive and point to the complexity of the issue in terms of how it is both defined and examined. In addition, terminological difficulties are exacerbated by the relationship between tourism and ecotourism and alternative tourism, all of which leads to conceptual confusion and exchangeable use of terms.

Analysis of publications on the theory and concepts as well as analysis and fieldwork in the field of sustainable tourism points to the existence of a major gap in theoretical and empirical studies of sustainable development. In order to help fill this gap in this field, the author decided to create a new set of indicators of sustainable development in tourism designed to serve as an effective tool supporting tourism planning in the process of tourism space management. Given the fact that the identified gap has both a theoretical dimension and an empirical dimension, the main goal of the analysis provided herein is divided into two distinct modules:

- theoretical goal (C.1.) – description of the concept of sustainable development in the context of theoretical assumptions and their imple-

mentation in practice along with a construction of a set of theoretical indicators of sustainable tourism;

- empirical goal (C.2.) – empirical testing of indicators of sustainable tourism with respect to the various provinces of Poland along with an additional analysis using supplementary tools targeting entities in the tourism services market

The two main goals of the research give rise to the following objectives:

C.1.1. Conceptualization of the idea of sustainable development and presentation of its implementation in practice (Chapter 1).

C.1.2. Conceptualization of the idea of sustainable development in the field of tourism and presentation of its implementation in practice (Chapters 2 and 3).

C.1.3. Identification and analysis of existing main uses of tourism indicators based on the principles of sustainable development along with an examination of selected key problems associated with the operationalization of the concept and measurement of sustainable development in tourism (Chapter 2).

C.1.4. Description and identification of the determinants and current states of tourism development in Poland in the context of opportunities in sustainable development in tourism (Chapter 3).

C.1.5. Identification of problem areas in reference to sustainable tourism in Poland (Chapters 4, 5, 6).

C.2.1. Formulation of research methods in sustainable tourism using sustainable development indicators for Poland including the construction of supplementary tools (Chapter 7).

C.2.2. Empirical analysis using indicators of the degree of sustainable development in Poland based on a regional context on the basis of available statistical data (Chapter 7).

C.2.3. Empirical analysis using supplementary tools designed for tourists visiting Poland and managers of accommodations facilities located in Poland (Chapter 7).

In-depth literature studies in the field of sustainable tourism research made it possible to formulate the following six hypotheses in the empirical part of the present analysis:

- Disproportions in the implementation of the principles of sustainable development by region are observed in Poland's tourism sector.
- A relationship between indicators of sustainable tourism development and the accommodations sector and its occupancy rate by region is observed in Poland's tourism sector.

- The idea of sustainable development is known to tourists using the services of entities operating in the tourist services market in Poland;
- Tourists using the services of entities operating in the tourist services market in Poland are of the view that accommodations facilities should be implementing practices associated with sustainable development;
- The idea of sustainable development is known to stakeholders operating in the accommodations sector in Poland's tourism market;
- Tourism entities operating in the tourist accommodations market do make an attempt to implement the principles of sustainable development.

The achievement of the goals set in this study required the use of an expanded group of analytical methods beginning with critical analysis of the literature and proceeding to conceptual design in the realm of development indicator construction and multidimensional empirical research. Views of tourists and business leaders in the tourism sector were also included in order to yield a more comprehensive analysis. Statistical analysis was performed on the basis of the goals and research hypotheses introduced in the study, which is both theoretical and empirical. It is divided into seven chapters – each with an introduction and a summary. The structure of the study makes reference to environmental, social, and economic issues often used to examine sustainable development. The first chapter provides the theoretical basis for sustainable development. It begins with a review of the many aspects and interdisciplinarity of issues associated with sustainable development. Next, the research literature from Poland and abroad is examined and yields references to the adoption of various sustainable development principles in practice.

The most important part of this chapter is the description of the evolution of the implementation of the principles of sustainable development in organizational, institutional, and business policies based on a review of theoretical and empirical works in this area. The second chapter deals with sustainable development in tourism from the perspective of a combination of theories in this area and tourism theories. Chapter Three provides information on the implementation of this concept in tourism in Poland. The chapter examines the current situation and examples of implementation from the tourism sector in Poland. This context is used to discuss environmental problems along with social and economic problems. The fourth chapter includes the description of the paradigm used in the research study and a detailed characterization of research results. The set of proposed indicators of sustainable development in tourism was used to evaluate prov-

inces in Poland. At the same time, this part of the study provides an analysis of stakeholders in the tourism sector.

The next part of the study includes a discussion of research results as well as final conclusions. The results of the research are related to the findings of other researchers in this field. The final conclusions section was formulated on the basis of these comparisons of sustainable development practices in the tourism sector in Poland. The creation of indicators of sustainable development and their empirical verification made it possible to determine which provinces in Poland serve as leaders in the area of sustainable development implementation. The leader is Western Pomorskie province in three of the four studied areas. Research also made it possible to analyze the issue of sustainable development in the context of main groups of stakeholders. One third of tourists state a familiarity with the concept of sustainable development, while more than half believe that hotels should pursue pro-ecological efforts. It is noteworthy that this share of tourists is markedly higher than that arguing for pro-social efforts. Business owners in the tourism sector are also familiar with the idea of sustainable development and believe that such efforts should be undertaken by the hospitality industry. However, business owners tend to gravitate towards pro-ecological efforts in favor of pro-social efforts. Additional analyses were conducted based on a division of hotels into international systems or chains and hotels operating outside of systems or chains. Hotel owners who participate in hotel systems or chains were found to be more likely to pursue efforts on behalf of sustainable development.

The research results have shown the hypotheses posed to be true. The large collection of material obtained in the analytical process from a variety of sources made it possible to achieve both the theoretical and empirical goals of the study. This monograph constitutes one of the few works in the scientific literature in the area of the conceptualization and empirical verification of indicators of sustainable development. The value added of this work in the social sciences in the discipline of geography – and especially the subject of tourism in a comprehensive sense – consists of new knowledge (theoretical and empirical), new methods, and new applications.

The fundamental and most important original contribution of this work to science consists of the unique selection of indicators based on a critical review of the literature in the field of sustainable development. It is noteworthy that this contribution is universal in nature and may be used to build new methods and examine new research targets.

The empirical portion of the study represents a pioneering efforts in Poland and may be used as a solid and reliable basis to pursue further research

in light of the high credibility of the study's data collection, assessment, and analytical process.

The methods portion of the study contributes to the development of theory in the form of a novel method of examining the degree of sustainability in tourism.

The applied portion of the study provides a structure that may be used to continually monitor the progress of sustainable development in tourism. In the face of the rapid development of sustainable tourism and the shortage of research and assessment of the degree of sustainability, the indicators herein provided represent a source of valuable knowledge that may drive research further. The key reason for pursuing research on sustainable development in tourism is related to educational and social needs of Polish society as well as sustainable development programs developed in Poland. At the same time, the research results may be useful to entities managing tourism development in Poland, and consequently may help increase the innovativeness and competitiveness of the Polish economy, which in many cases is based on tourism.

The work was produced based on the completion of a project realized as part of Formal Research and Required Work at the School of Law, Administration, and International Relations at the AFM Krakow University.

